

bilimname XXXIV, 2017/2, 145-226
Geliş Tarihi: 01.06.2017, Yayın Tarihi: 31.10.2017

KUR'ÂN'DAKİ BAZI İDGÂMLI KELİMELERİN YAPI ve ANLAM YÖNÜNDE İNCELENMESİ

Abdulkadir BAYAM^a

Öz

Yüce kitabımız Kur'ân-ı Kerîm'de çok sayıda fiil ve türetilmiş isim yer almaktadır ve onların önemli bir kısmı mezîd yani harf ilâve edilmiş bâblardadır. Okuyucu, kelimenin rubâ'î, humâsî ve sūdâsî bâblardan hangisine girdiğini benzerlerine kıyaslayarak kolayca tespit edebilir. Buna karşılık idgâmın peş peşe veya sadece başlangıç kısmında gerçekleştiği *يَصْدَعُونَ الْمُطَوَّرِينَ* ve *ادَّارَكُوا* gibi bazı sözcükler okuyucuya yapı yönünden dolayısıyla da anlam bakımından kapalı gelebilmektedir. Buna benzer idgâmlı sözcükler, Kur'ân'da önemli bir yer tuttuğu için çalışmamızın konusunu teşkil etmiştir. Makâlede söz konusu kelimeler tespit edilip yapı ve anlam yönünden teferruatlıca ele alınmaktadır. Amaç, bu sözcüklerin nasıl bir yapıya ve ne gibi anlamlara sahip olduğunu belirlemektir. O doğrultuda da konunun vuzûha kavuşturulması adına önde gelen dil âlimlerinin, müfessirlerin ve sözlük müelliflerinin bilgilerinden istifâde edilmektedir. Bu çalışmanın konusunu teşkil eden kelimeler, kökü bakımından alfabetik sıraya göre hangi maddeye dâhilse orada ele alınmaktadır. Her maddede kelimenin yer aldığı âyete ve meâline, yapı ve anlam bilgisine sırasıyla yer verildiği gibi madde sonlarında da manaya ilişkin olarak klasik sözlüklerdeki genel durumun yansıtılmasına özen gösterilmektedir.

Anahtar kelimeler: Kur'ân-ı Kerîm, Arap Dili, kelime yapısı, anlam.

Giriş

Kur'ân-ı Kerîm'de mücerred sülâsî ve rubâ'î fiillerin yanı sıra onlara belli harflerin eklenmesiyle mezîd bâblardan fiiller de yer almaktadır. Bu mezîd bâblarda fiillerle birlikte ism-i fâil ve ism-i mef'ûl gibi isim türü kelimeler de bulunmaktadır. Arapça'da kelimelerin belirli kalıpları vardır ve hangi sözcüğün hangi bâbdan olduğu onlara bakılarak tespit edilebilir. Kelimelerin hangi bâbda ne tür bir sözcük olduğunun bilinmesi, mananın

^a Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, abayam@erciyes.edu.tr

isâbetli bir şekilde belirmesine katkıda bulunur. Bu durum, Kur'ân'ın anlaşılmasında çok önemli bir yere sahiptir. Bununla birlikte Kur'ân'da اتَّقَلْتُمْ, اتَّقَلْتُمْ ve الْمَدَّيْرُ gibi bazı fiil ve isimler vardır ki idgâm sebebiyle onların hangi bâbdan olduğu net bir şekilde anlaşılmamaktadır. İşte bu makâlenin gâyesi, mezkûr idgâmlı kelimeleri ve benzerlerini yapı ve anlam yönünden ele almaktır. Onun için kelimenin aslı, idgâmı ve nedeni, vezni üzerinde durulduğu gibi anlamlarına da yer verilecektir. Bu doğrultuda bilhassa Kur'ân tefsiriyle ilgilenen dil âlimlerinden, öne çıkan klasik tefsirler ile sözlüklerden yararlanılacak ve konu aydınlığa kavuşturulacaktır.

A. نقل Maddesi

Tevbe sûresinin 38. âyetinde ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا مَا لَكُمْ إِذَا قِيلَ لَكُمْ انْفِرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ﴾ *“Ey inananlar, size ne oldu ki: “Allah yolunda topluca savaşa çıkın!” dediği zaman yere çakılıp kaldınız? Âhirettense dünya hayatına mı râzı oldunuz? Ama dünya hayatının geçimi, âhiretin yanında pek azdır.”*¹ اتَّقَلْتُمْ mâzî fiili geçmektedir. el-Ferrâ (ö. 207/822)'nin söz konusu fiille ilgili açıklaması şöyledir: Araplar, اتَّقَلْتُمْ de ت, ث'ya uygun olduğu için ت'yi ona idgâm ederler ve olmayan/zâid bir elif/hemze getirirler ki harfi başlangıçta ve vasılda idgâm üzerine binâ etsinler. Sanki onların hemze getirmesi, onunla başlangıcın meydana gelmesi yani başlanabilmesi içindir. Hemze hafzedilseydi ت'yi açığa çıkarırlardı, zira o, baştadır ve başta bulunan da ancak harekeli olur. Burada el-Ferrâ'nın şâhidleri, A'râf sûresinin 38. âyetindeki إِذْكَرُوا, Yûnus sûresinin 24. âyetindeki اَطَّيْرَتْنَا ve Neml sûresinin 47. âyetindeki اَطَّيْرَتْنَا fiilleridir. Şiirden şâhidi de, el-Kisâî (ö. 189/805)'nin kendisine okuduğunu ifâde ettiği bir beyitte geçen اتَّبَعَ fiilidir.² Burada el-Ferrâ'nın görüşünü desteklemek maksadıyla hem âyetlerle hem de şiirle istişhâd ettiği görülmektedir. Ebû 'Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ (ö. 209/824), اتَّقَلْتُمْ 'ün اتَّقَلْتُمْ'den اتَّقَلْتُمْ şeklinde olduğunu, ت'nin

¹ Âyetlerin meâli için bkz. Süleyman Ateş, *Kur'ân-ı Kerîm ve Yüce Meâli*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul tsz.

² اتَّبَعَ اتَّبَعَ (birbirini takip etti) اتَّبَعَ اتَّبَعَ "تَوَلَّى الصَّحْبِجِ إِذَا مَا اسْتَأْفَهَا حَصِيرًا - عَدَبَ الْمَدَّاقِ إِذَا مَا اتَّبَعَ الْفَبْرُ" art arda geldi) anlamındadır. Bkz. Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, III. Baskı, 'Âlemü'l-kütüb, Beyrut 1403/1983, I, 437-438.

ت'ya idgâm edildiğini ve şeddelendiğini dile getirir.³ el-Ahfeş el-Evsat (ö. 215/830), اِنَّا قُلْنَا 'ün اِنَّا قُلْنَا'den olduğu, ت'nin ت'ya idgâm edildiği sonra sâkin kılındığı ve telaffuza ulaşmak yani telaffuz edebilmek, söyleyebilmek için bir elif/hemze getirildiği bilgisini verir.⁴ İbn Kuteybe (ö. 276/889), kastedilenin اِنَّا قُلْنَا olduğunu, ت'nin ت'ya idgâm edildiğini ve sonrasının sâkin kılınması için elifin/hemzenin getirildiğini ifade eder.⁵ İbnü'l-Cevzî (ö. 597/1201), bu bilgiyi İbn Kuteybe'ye atıfta bulunarak aktarırken⁶ Ebü'l-Leys es-Semerkandî (ö. 373/983), atıfta bulunmadan sunar.⁷ ez-Zeccâc (ö. 311/923), ت'nin ت'ya idgâm edilip sâkin ت olduğu, dolayısıyla vasıl elifiyle/hemzesiyle başladığı kanâatindedir.⁸ et-Taberî (ö. 310/923), tefsirinde قِيلَ (dendi) lafzını kullanarak اِنَّا قُلْنَا fiilinin yapısıyla ilgili şu açıklamayı yapar: ت'nin ت'ya idgâm edilmesi dolayısıyla. Onun telaffuzuna ulaşılması yani söylenebilmesi için bir elif/hemze getirilmiş, zira ت, ت'ya idgâm edilmiştir. Elif/hemze düşürülseydi ve onunla başlansaydı o, ancak harekeli olurdu. İşte harekenin meydana gelmesi için elif/hemze getirilmiştir. Burada müfessirin getirdiği şâhidler ise, A'râf sûresinin 38. âyetindeki اِنَّا قُلْنَا fiili ve bir beyitte yer alan اِنَّا قُلْنَا fiilidir. En sonunda da fiilin اِنَّا قُلْنَا'den اِنَّا قُلْنَا vezninde binâ edildiğine/türetildiğine işaret eder.⁹ Burada dikkat çekici bir husus da, et-Taberî'nin aktardığı bu veznin Ma'mer b. el-Müsennâ'nın anlatımında da geçmesidir. en-Nehhâs (ö. 338/950)'ın kanâatine göre asıl, اِنَّا قُلْنَا'dür. ت, ت'ya yakın olduğu için idgâm edilmiştir. Sâkin telaffuzuna ulaşmak yani onu söyleyebilmek için vasıl

³ Ebü 'Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ, *Mecâzü'l-Kur'ân*, thk. Fuat Sezgin, Mektebetü'l-Hâncî, Kâhire 1374/1954, I, 260.

⁴ Ebü'l-Hasen Sa'îd b. Mes'ade el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-Kur'ân*, thk. Hüdâ Mahmûd Karâ'a, Mektebetü'l-Hâncî, Kâhire 1411/1990, s. 358.

⁵ Ebü Muhammed Abdullah b. Müslim İbn Kuteybe, *Ğarîbü'l-Kur'ân*, thk. es-Seyyid Ahmed Sakr, Dâru İhyâi'l-kütübi'l-'Arabiyye, Kâhire 1378/1958, s. 186.

⁶ Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr fi'lmi't-tefsîr*, III. Baskı, el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut 1404/1984, III, 437.

⁷ Ebü'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed es-Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, thk. 'Âdil Ahmed Abdülmevcûd vdğr., Dâru'l-kütübi'l-'ilmiyye, Beyrut 1413/1993, II, 49.

⁸ Ebü İshâk İbrâhîm b. es-Serî ez-Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbüh*, thk. Abdülcelîl Abdüh Şelebî, 'Âlemü'l-kütüb, Beyrut 1988, II, 447.

⁹ Ebü Ca'fer Muhammed İbn Cerîr et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Türkî, Hicr li't-tubâ'a ve'n-neşr, Kâhire 1422/2001, XI, 458-459.

elifine/hemzesine ihtiyaç duyulmuştur.¹⁰ el-Mâtürîdî (ö. 333/944)'nin tefsirinde isimleri belirtilmeyen bazı edebiyatçılara istinâden fiilin aslının ﴿حَتَّىٰ إِذَا آدَرَكُوا فِيهَا جَمِيعًا﴾ olduğu ve buna Kur'ân'da çok rastlandığı belirtilir. ﴿حَتَّىٰ إِذَا آدَرَكُوا فِيهَا جَمِيعًا﴾ âyetinde olduğu gibi yani ﴿آدَرَكُوا﴾.¹¹ es-Sa'lebî (ö. 427/1035)'nin el-Müberred (ö. 286/900)'den aktarımına göre ﴿آدَرَكُوا﴾'ün aslı ﴿آدَرَكُوا﴾'dür. ت, ث'ya idgâm edilmiş ve onun için bir elif/hemze getirilmiştir ki onunla başladığında sâkin telaffuzuna ulaşılabilsin yani sâkin söylenebilin. ﴿حَتَّىٰ إِذَا آدَرَكُوا فِيهَا﴾ gibi¹² ve ﴿آدَرَكُوا﴾ dedikleri gibi. Yine şiirden ﴿آدَرَكُوا﴾ fiili şâhid getirilir ve ey (أَيُّ)-i tefsîriyye ile ﴿آدَرَكُوا﴾ denir.¹³ İbn 'Atıyye (ö. 541/1147)'nin tefsirinde ﴿آدَرَكُوا﴾ fiilinin aslı, ﴿آدَرَكُوا﴾'dür. ت, ث'ya idgâm edilmiş, dolayısıyla vasıl hemzesine ihtiyaç duyulmuştur. Getirilen şâhitler, Kur'ân'daki ﴿آدَرَكُوا﴾ ve ﴿آدَرَكُوا﴾ kelimeleri ayrıca el-Kisâ'î'ye atfedilen (el-Kisâ'î'nin okuduğu) bir beyitte geçen ﴿آدَرَكُوا﴾ fiilidir.¹⁴ Fahrüddîn er-Râzî (ö. 606/1210)'nin tefsirinde fiilin aslının ﴿آدَرَكُوا﴾ olduğuna, bunun benzerinin ﴿آدَرَكُوا﴾ ve ﴿آدَرَكُوا﴾ olduğu işâret edilir.¹⁵ el-'Ukberî (ö. 616/1219), ﴿آدَرَكُوا﴾'e dâir sözün ﴿آدَرَكُوا﴾'le ilgili sözün benzeri olduğunu belirtmekle yetinir.¹⁶ el-Kurtubî (ö. 671/1273)'nin açıklamasına göre fiilin aslı, ﴿آدَرَكُوا﴾'dür. ت, ث'ya yakınlığı dolayısıyla idgâm edilmiş, sâkini telaffuza ulaşmak için vasıl elifine/hemzesine ihtiyaç duyulmuştur. Bunun benzeri A'râf sûresinin 38. âyetindeki ﴿آدَرَكُوا﴾, Bakara sûresinin 72. âyetindeki ﴿آدَرَكُوا﴾, Neml sûresinin 47. âyetindeki ﴿آدَرَكُوا﴾, Yûnus sûresinin 24. âyetindeki ﴿آدَرَكُوا﴾'tir.¹⁷ *Medârikü't-tenzîl*'de ﴿آدَرَكُوا﴾'ün aslı ﴿آدَرَكُوا﴾'dür. ت, ث'ya idgâm edilip sâkin ث olmuş, sâkinle

¹⁰ Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed en-Nehhâs, *I'râbü'l-Kur'ân*, thk. Abdülmün'im Halîl İbrâhîm, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut 1421 h., II, 118.

¹¹ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-sünne*, thk. Fâtıma Yûsuf el-Hiyemî, Müessesetü'r-risâle nâşirûn, Beyrut 1425/2004, II, 408.

¹² A'râf, 7/38.

¹³ Ebû İshâk Ahmed es-Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, thk. Ebû Muhammed b. 'Âşûr, Dâru İhyâ'it-türâsî'l-'Arabî, Beyrut 1422/2002, V, 46-47.

¹⁴ Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib İbn 'Atıyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, thk. Abdüsselâm Abdüşşâfi Muhammed, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut 1422/2001, III, 34.

¹⁵ Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, Dâru'l-fikr, Beyrut 1401/1981, XVI, 61.

¹⁶ Ebû'l-Bekâ Abdullah b. el-Hüseyn el-'Ukberî, *et-Tibyân fi i'râbi'l-Kur'ân*, el-Matba'atü'l-meymenîyye, Mısır 1306 h., II, 8.

¹⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi' liahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Hişâm Semîr el-Buhârî, Dâru 'âlemi'l-kütüb, Riyâd 1423/2003, X, 207.

başlanmaması için başa vasıl elifi/hemzesi gelmiştir.¹⁸ İbn 'Âdil'in verdiği bilgiye göre اِنَّا قُلْتُمْ ün aslı, اِنَّا قُلْتُمْ dür. İdgâm yapılmak istenince ت sâkin kılınmış sonra da vasıl hemzesi getirilmiştir. Burada getirilen şâhid, Bakara sûresinin 72. âyetinde yer alan aslı اِنَّا قُلْتُمْ olan اِنَّا قُلْتُمْ fiilidir.¹⁹ eş-Şevkânî (ö. 1250/1834)'ye göre söz konusu fiilin aslı, اِنَّا قُلْتُمْ dür. ت, ت'ya yakınlığı nedeniyle idgâm edilmiş, sâkinin telaffuzuna ulaşılması için vasıl elifi/hemzesi getirilmiştir. Benzeri اِنَّا قُلْتُمْ, اِنَّا قُلْتُمْ ve bir beyitte geçen اِنَّا قُلْتُمْ'dır.²⁰ el-Âlûsî (ö. 1270/1854), اِنَّا قُلْتُمْ fiilinin aslının اِنَّا قُلْتُمْ olduğunu, ت'nın ت'ya idgâm edildiğini, sâkinle başlamaya ulaşmak için vasıl hemzesinin getirildiğini ve benzerinin şâirin sözünde geçen اِنَّا قُلْتُمْ fiili olduğunu ifâde eder.²¹ ed-Dervîş'in ifâdesine göre fiilin aslı, اِنَّا قُلْتُمْ dür. ت, ت'ya ibdâl ve idgâm edilmiş sonra sâkini telaffuza ulaşmak yani sâkini söyleyebilmek için vasıl hemzesi getirilmiştir.²² Sâfi ise, "اِنَّا قُلْتُمْ ün aslı, اِنَّا قُلْتُمْ dür. ت, sâkin olduktan ve sükûn sebebiyle vasıl hemzesi ilâve edildikten sonra idgâm için ت'ya kalb edilmiştir. Vezni, اِنَّا قُلْتُمْ idi sonra اِنَّا قُلْتُمْ yani اِنَّا قُلْتُمْ veznine kıyâs edilerek اِنَّا قُلْتُمْ veya اِنَّا قُلْتُمْ oldu. Öyle ki kelimedede ibdâlin varlığıyla vezin değişmez." şeklinde bir açıklama yapar.²³ İbn Cinnî (ö. 392/1002), Ebû Osman el-Mâzinî (ö. 249/863)'nin "Fiillerin başları sâkin kılınabilir ve onlara vasıl elifi ekleyebilirler. O fiillerin birçok binâsı vardır." sözüne karşılık şöyle bir açıklama yapar: Vasıl elifi, kelimenin başına sâkini telaffuza ulaşmak yani telaffuz edebilmek ve sâkinle başlamaktan kaçınmak için getirilen hemzedir, çünkü o, kıyâsı bir tarafa bırak zaten imkânsızdır. Sâkinle başlamayı mümkün görenlerin sözünün ise bir değeri yoktur, arızalıdır ve bu yol, akli tam olmayanın yoludur. Bu hemze, ancak kendisi ve sonrasındaki sâkin olduğu için harekelenir. O, aslında zâid

¹⁸ Ebü'l-Berekât Abdullah b. Ahmed en-Nesefî, *Medârikü't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl*, thk. Yûsuf Ali Büdeyvi, Dâru'l-kelemi't-tayyib, Beyrut 1419/1998, I, 679.

¹⁹ Ebû Hafs Ömer b. Ali İbn 'Âdil, *el-Lübâb fî 'ulûmi'l-Kitâb*, thk. 'Âdil Ahmed Abdülmevcûd vdğr., Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut 1419/1998, X, 91; Nizâmüddîn en-Nîsâbü'rî, *Tefsîru Ğarâibi'l-Kur'ân ve reğâibi'l-furkân*, tahrîç: Zekerîyyâ 'Umeyrât, Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut 1416/1996, III, 469.

²⁰ Muhammed b. Ali b. Muhammed eş-Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, Dâru'l-fikr, Beyrut 1403/1983, II, 516.

²¹ Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn es-Seyyid Mahmûd el-Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî fî tefsîri'l-Kur'âni'l-'azîm ve's-seb'î'l-mesânî*, Dâru ihyâi't-türâsi'l-'Arabî, Beyrut tsz., X, 95.

²² Muhyiddîn ed-Dervîş, *İ'râbü'l-Kur'âni'l-kerîm ve beyânüh*, III. Baskı, Dâru'l-irşâd, Humus 1412/1992, IV, 100.

²³ Mahmûd b. Abdîrahîm Sâfi, *el-Cedvel fî i'râbi'l-Kur'âni'l-kerîm*, Dâru'r-reşîd, Dimaşk 1418 h., X, 340.

ve sâkindir. “اَنْعَمَلْ”deki ن’un sükûnundan kaçındığın hâlde ona başka bir sâkini yani hemzeyi nasıl ekledin?” diye sorulursa şöyle denir: Bu hemze, sâkin olsa bile ancak sâkinden önce getirilmiştir, zira hemze, sâkinle bir arada bulunduğu ikisinden birinin hazfedilmesi veya harekelenmesi kaçınılmazdır. Başının sâkin olmasından murat edilen yapısının ortadan kalkmaması için fiilin sâkin harfinde hareke ve haziften biri uygun olmaz. Burada hemzenin hazfedilmesi veya harekelenmesi söz konusudur. Hazfedilmesine gelince bu, kaçınılan şeye yani sâkinle başlamaya yol açacağından mümkün değildir. Bu durumda da hemzenin harekelenmesinden başka çare kalmamıştır. Dolayısıyla hemze, harekelenir ve iki sâkin bir araya geldiğinde gereken neyse ona göre kesrelenir. Sâkinden sonraki harf, fethalı veya kesreli ise hemze kesrelidir. Meselâ اِنْطَلَقْ da hemze kesrelidir, çünkü ط, fethalıdır.²⁴ Aktardığımız üzere klasik kaynakların çoğunda “vasıl elifi” şeklinde bir terim geçse de İbn Cinnî’nin bu görüşüne ve modern kaynaklardaki kullanımına göre “vasıl hemzesi” şeklindeki söyleyiş tercih edilmiştir.

اِنْفَلْتُمْ fiilinin anlamına ilişkin olarak şunlar ifâde edilebilir: Bu fiilin anlamı, تَبَاطُؤُمْ²⁵ (üşenip ağırlaştinız, gevşek davrandınız, çakılıp kaldınız),²⁵ تَتَأَفَّتُمْ (yavaş hareket edip geciktiniz, ağırdan aldınız)²⁶ ve تَتَأَفَّتُمْ وَتَقَاعَسْتُمْ (yavaş hareket edip geri kaldınız, geciktiniz) ile²⁷ karşılanırken "إِنْفَلْتُمْ إِلَى الْأَرْضِ"

²⁴ Ebü'l-Feth Osman İbn Cinnî, *el-Münsif*, thk. Muhammed Abdülkâdir 'Atâ, Dâru'l-kütübi'l-'ilmiyye, Beyrut 1419/1999, s. 78.

²⁵ Ebü'l-Hasen Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, thk. Ahmed Ferîd, Dâru'l-kütübi'l-'ilmiyye, Beyrut 1424/2002, II, 47; el-Ferrâ, *a.g.e.*, I, 437; ez-Zeccâc, *a.g.e.*, II, 447; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, III, 437.

²⁶ es-Sa'lebî, *a.g.e.*, V, 46; Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, XVI, 61; Ebü'l-Hayr Abdullah b. Ömer el-Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*, haz. Muhammed Abdurrahmân el-Mar'aşlî, Dâru ihyâ't-türâsi'l-'Arabî, Beyrut 1418/1998, III, 81; Nizâmüddîn en-Nisâbü'rî, *a.g.e.*, III, 469.

²⁷ ez-Zemahşerî'ye göre اِنْفَلْتُمْ'un anlamı, تَتَأَفَّتُمْ وَتَقَاعَسْتُمْ'dür. Onun مَبِل (meyletme) ve اِحْلَاد (devamlılık, kalıcılık ve meyletme) anlamını içermesi için اِنْفَلْتُمْ ile geçişli yapılmıştır. Anlam, “Dünyaya ve şehvetlerine meylettiniz, seferin meşakkatlerinden ve zorluklarından hoşlanmadınız.” şeklindedir. Onun benzeri, A'râf sûresinin 176. âyetidir: ﴿وَأَخْلَدَ إِلَى الْأَرْضِ وَابْتِغَىٰ﴾ “O, yere/dünyaya saplandı/meyletti ve hevesinin peşine düştü.” Mana, “Yerinizde yurdunuzda kalmaya meylettiniz.” şeklinde de ifâde edilmiştir. İbn Sîde ve İbn Manzûr da, اِنْفَلْتُمْ'un اِنْفَلْتُمْ ile geçişli yapıldığını, çünkü onda مَبِلْتُمْ (meylettiniz) anlamının bulunduğunu belirtirler. Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, thk. 'Âdil Ahmed Abdülmecûd vdğr., Mektebetü'l-'ubeykân, Riyâd 1418/1998, III, 44; Ali b. İsmail İbn Sîde,

ibâresine şu anlamlar verilmektedir: أَحَلَدْتُمْ إِلَيْهَا فَأَقَمْتُمْ وَأَبْطَأْتُمْ (yere saplanıp kaldınız ve yavaş hareket ettiniz),²⁸ قَعَدْتُمْ وَمَمْ تَخْرُجُوا وَرَكَنْتُمْ إِلَى الْمَقَامِ (oturup çıkmadınız ve kalmaya meylettiniz),²⁹ تَتَأَقَلُّتُمْ إِلَى الْإِقَامَةِ بِأَرْضِكُمْ أَوْ اتَّأَقَلُّتُمْ إِلَى شَهَوَاتِ الدُّنْيَا (yerinizde kalmaya veya dünyanın şehvetlerine meylettiniz),³⁰ تَتَأَقَلُّتُمْ إِلَى لُرُومِ أَرْضِكُمْ وَمَسَاكِينِكُمْ (yerinizden yurdunuzdan ayrılmamaya ve orada oturmaya meylettiniz),³¹ اسْتَنْقَلْتُمْ النَّفْرَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَأَقَمْتُمْ (Allah yolunda savaşa çıkmayı ağır, zor bulup kaldınız),³² اتَّأَقَلْتُمْ إِلَى نَعِيمِ الْأَرْضِ وَإِلَى الْإِقَامَةِ بِالْأَرْضِ (dünya nimetine ve orada kalmaya meylettiniz),³³ أَحَلَدْتُمْ إِلَى الْأَرْضِ (oturdunuz ve çıkmadınız),³⁴ لَرِمْتُمْ أَرْضَكُمْ وَمَسَاكِينَكُمْ (yere saplandınız yani yerinizden yurdunuzdan/evlerinizden ayrılmadınız, çıkmadınız, sürekli orada kaldınız),³⁵ لَرِمْتُمْ أَرْضَكُمْ وَمَسَاكِينَكُمْ (yerinizden yurdunuzdan ayrılmadınız),³⁶ قَعَدْتُمْ (oturdunuz),³⁷ تَكَاسَلْتُمْ وَمِلْتُمْ إِلَى الْمَقَامِ فِي الدَّعَةِ وَالْحَفْضِ وَطَيْبِ التَّمَارِ (tembellik gösterdiniz,

el-Muhkem ve'l-muhîtu'l-a'zam, thk. Abdülhamîd Hindâvî, Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrut 1421/2000, (نقل), VI, 354; Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, Dâru Sâdir-Dâru Beyrut, Beyrut 1388/1968, (نقل), XI, 87. Yine bkz. en-Neseî, *Medârikü't-tenzîl*, I, 679; İbn 'Âdil, *el-Lübâb fî 'ulûmi'l-Kitâb*, X, 92; Nizâmüddîn en-Nîsâbü'rî, *a.g.e.*, III, 469; Ebüssuûd Efendi, *İrşâdü'l-'akli's-selîm ilâ mezâye'l-Kitâbi'l-kerîm*, thk. Abdülkâdir Ahmed 'Atâ, Mektebetü'r-Riyâzi'l-hadîse, Riyad tsz. II, 551.

²⁸ *Mecâzü'l-Kur'ân*'da اتَّأَقَلُّتُمْ'un ile bu anlama geldiği ifade edilir. Bkz. Ma'mer b. el-Müsennâ, *Mecâzü'l-Kur'ân*, I, 260. İbn Ebî Hâtim'in eserinde جِئْنَا قَعَدُوا وَأَبُوا الْخُرُوجِ (oturdukları ve çıkmayı kabul etmedikleri zaman) ifâdesine yer verilir. İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, thk. Es'ad Muhammed et-Tayyib, Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, Mekke-Riyad 1417/1997, VI, 1796.

²⁹ İbn Kuteybe, *Ğarîbü'l-Kur'ân*, s. 186.

³⁰ ez-Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbüh*, II, 447.

³¹ et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XI, 458-459.

³² el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-sünne*, II, 408.

³³ en-Nehhâs, *İrâbü'l-Kur'ân*, II, 118; el-Kurtubî, *el-Câmi' liahkâmi'l-Kur'ân*, X, 207.

³⁴ Ebü'l-Leys es-Semerkandî, *a.g.e.*, II, 49.

³⁵ el-Müberred'e atfen bu anlam verilmiştir. es-Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, V, 46. İbn 'Atıyye, "O, yere saplandı" ifâdesinin bir benzeri olduğunu dile getirir. İbn 'Atıyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, III, 34.

³⁶ Ebü Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ûd el-Beğavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, thk. Muhammed Abdullah en-Nemir vdğr., Dâru tayyibe, Riyâd 1412 h., IV, 48.

³⁷ 'İn anlamıyla ilgili üç görüş söz konusudur. Birincisi Mucâhid'e istinaden "yer/toprak meyvesini çıkardığı zaman dünyanın şehvetlerine meylettiniz", ikincisi ed-Dahhâk'e istinaden "dünyaya güvündünüz, dayandınız, gönlünüz yattı" ve üçüncüsü ez-Zeccâc'a istinaden "yerinizde kalmaya meylettiniz." dir. İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, III, 437.

sükûnet, bolluk, rahat yaşam ve hoş meyveler içinde kalmaya meylettiniz),³⁸ تَبَاطُؤْتُمْ وَمَ تَسْرِعُوا (yavaş hareket ettiniz, hızlı olmadınız).³⁹ Sâffî'nin bu bağlamdaki açıklaması şöyledir: Bu âyet, müminleri Allah yolunda savaşa çıkmaya davet etmektedir ve o sırada maruz kaldıkları ağırdan alma durumunu açıklamaktadır. Onun için de Kur'ân, اِنْقَلَبْتُمْ fiilini kullanmaktadır. Bu fiili sesi, işareti ve ilhâmıyla düşündüğümüzde onun insanın kendisine ağır gelen bir işe çağrıldığında karşılaştığı yavaş hareket edip gecikme ve yere yapışma durumunu ifâde ettiğini görürüz ve bu fiilin sesi ve verdiği ilhamla yere bağlanmış o ağır cismi tasvir ettiğini neredeyse hissederiz, onu kaldırmaya çalışırız, fakat elimizden kaçır, tekrar yere yapışır. Fiilin baş tarafındaki seddeli ث, bu durumun resmedilmesine ve ortaya konmasına katkıda bulunmak içindir. Âyette yer alan اِنْقَلَبْتُمْ fiilinin yerine تَقَالَبْتُمْ fiilini koysak bu ses ve esin, ifâde gücü ortadan kaybolur, bu fiilin anlamına yayılan güç söner. Bu, Allah kelâmının i'câz yönlerindedir ki onu insan sözünden ayırır.⁴⁰

Klasik sözlüklerde de durum şöyledir: ثقَل, hafif olmanın zıddıdır yani ağır olmayı gösteren, birbirine yakın kelimelerin türediği asıldır.⁴¹ تَقَالَبَ (Savaş için hareket etmeleri emredilmişken veya emredildiğinde kalkıp toparlanmadılar.),⁴² تَقَالَبَ عَنْهُ (Üşenip ağırlaştı, o işi yapmakta ağır kaldı.)⁴³ ve تَقَالَبَ إِلَى الدُّنْيَا (Dünyaya saplandı, saplanıp kaldı, meyletti.) gibi.⁴⁴

³⁸ Bkz. Ebü'l-Fidâ İsmâîl b. Ömer İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, thk. Sâmî b. Muhammed es-Selâme, II. Baskı, Dâru tayyibe, Riyâd 1420/1999, IV, 153.

³⁹ el-Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, X, 95.

⁴⁰ Sâffî, *el-Cedvel fi'râbi'l-Kur'âni'l-kerîm*, X, 339-340. Kur'ân'da ثقَل'den تَقَالَبَ bâbında başka bir kullanıma rastlanmamıştır.

⁴¹ Ebü'l-Hüseyin Ahmed İbn Fâris, *Mu'cemü Mekâyisi'l-luğa*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn, Dâru'l-fikr, ysz. 1399/1979, (ثقل), I, 382.

⁴² Ebû Bekir Muhammed b. el-Hasen İbn Düreyd, *Cemheretü'l-luğa*, thk. Remzi Münîr Ba'lebekkî, Dâru'l-'ilm li'l-melâyi'n, Beyrut 1987-1988, (ثقل), I, 430; Muhammed b. Ya'kûb el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît*, el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-'âmme, Kâhire 1398-1400/1978-1980, (ثقل), III, 332; Muhammed Murtazâ ez-Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*, thk. Ali Hilâlî vdğr., el-Meclisü'l-vatanî li's-sekâfe ve'l-fünûn ve'l-âdâb, Kuveyt 1422/2001, (ثقل), XXVIII, 158.

⁴³ el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît*, (ثقل), III, 332.

⁴⁴ ez-Zemahşerî, *Esâsü'l-belâğa*, thk. Muhammed Bâsil 'Uyûn es-Sûd, Dâru'l-kütübi'l-'ilmiyye, Beyrut 1419/1998, (ثقل), I, 110.

B. دبر Maddesi

Mü'minûn sûresinin 68. âyetinde ﴿أَفَلَمْ يَدَّبَّرُوا الْقَوْلَ أَمْ جَاءَهُمْ مَا لَمْ يَأْتِ آبَاءَهُمُ الْأُولِينَ﴾
"Onlar o sözü (Kur'ân'ı) iyice düşünmediler mi yoksa onlara, ilk atalarına gelmeyen bir şey (bir elçi ve Kitap) geldi diye mi (böyle davranıyorlar)?" ألم'le cezmi edilmiş ve olumsuzlanmış يَدَّبَّرُوا muzâri fiili geçmektedir. Ebü'l-Leys es-Semerkindî'nin eserinde ألم'nun karşılığında şu açıklamaya yer verilir: Onun aslı يَتَدَبَّرُوا'dur. ت, د'e idgâm edilmiştir.⁴⁵ el-Cedvel'de ise açıklama şöyledir: Aslı يَتَدَبَّرُوا'dur. تَفَعَّلُ bâbının ت'sı د'e ibdâl edilmiştir. ت'nın mahreci د'e yakın olunca ت, د'e kalb edilmiş ve sâkin kılındıktan sonra kelimenin/fiilin fâ (ف)sı yani birinci kök harfi olan ikinci د'e idgâm edilmiştir. Vezni, يَتَفَعَّلُوا'dür.⁴⁶

أَلَمْ يَدَّبَّرُوا ألم'nun anlamları şöyledir: (Dinlemediler mi, kulak vermediler mi?),⁴⁷ ألم يَتَدَبَّرُوا (İyice düşünmediler mi?),⁴⁸ ألم يَتَفَكَّرُوا في الْقُرْآنِ (Kur'ân'ı düşünmediler mi, iyice düşünmediler mi?),⁴⁹ ألم يَتَفَهَّمُوا ما حَوِطُوا بِهِ فِي الْقُرْآنِ (Kur'ân'da kendilerine söyleneni yavaş yavaş anlamadılar mı?).⁵⁰ el-Bikâ'î (ö. 885/1480)'nin Nazmü'd-dürer adlı eserinde idgâmın işâret ettiği şeyle mana, "Onlar, bakışlarında gayeye ulaşmasalar da kendilerine okunanı onun sonlarına bakarak iyice düşünmediler mi?" şeklindedir.⁵¹

Sâd sûresinin 29. âyetinde ﴿كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ إِلَيْكَ مُبَارَكٌ لِيَدَّبَّرُوا آيَاتِهِ وَلِيَتَذَكَّرَ أُولُو الْأَلْبَابِ﴾
"Sana (bu) mübarek Kitabı indirdik ki âyetlerini düşünsünler ve sâğduyu

⁴⁵ Ebü'l-Leys es-Semerkindî, *a.g.e.*, II, 418.

⁴⁶ Sâfi, *el-Cedvel fi i'râbi'l-Kur'âni'l-kerîm*, XVIII, 193.

⁴⁷ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, II, 400.

⁴⁸ et-Taberî, *a.g.e.*, XVII, 87; es-Sa'lebî, *a.g.e.*, VII, 52; el-Beğavî, *Me'âlimü't-tenzil*, V, 423; en-Nesefî, *a.g.e.*, II, 474; Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Hâzin, *Lübâbü't-te'vil fi me'âni't-tenzil*, tashih Muhammed Ali Şâhîn, Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrut 1415/1995, III, 274; İbn 'Âdil, *a.g.e.*, XIV, 241; İsmâil Hakkı Bursevî/el-Burüsevî, *Tefsîru Rûhi'l-beyân*, Mektebetü Eser, İstanbul 1389 h., VI, 93-94. el-Kurtubî'ye göre Cenâb-ı Allah'ın "أَفَلَمْ يَدَّبَّرُوا

"أَفَلَمْ يَدَّبَّرُوا" sözü, Nisâ sûresinin 82. âyetindeki "أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ الْقُرْآنَ" sözü gibidir. Kur'ân'a kavli ismi verilmiştir, zira onlara onunla hitap edilmiştir. el-Kurtubî, *a.g.e.*, XV, 70.

⁴⁹ Ebü'l-Leys es-Semerkindî, *a.g.e.*, II, 418; Ebü Hayyân Muhammed b. Yûsuf el-Endelüsî, *Tefsîru'l-Bahri'l-muhîr*, thk. 'Âdil Ahmed Abdülmevcûd vdğr., Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrut 1413/1993, VI, 381.

⁵⁰ el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhîr*, (دبر), II, 26; ez-Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs*, (دبر), XI, 265.

⁵¹ Ebü'l-Hasen İbrâhîm b. Ömer el-Bikâ'î, *Nazmü'd-dürer fi tenâsübi'l-âyât ve's-süver*, Dâru'l-kitâbî'l-İslâmî, Kâhire tsz., XIII, 164-165.

sâhipleri öğüt alsınlar.” lâm-ı ta’lîl (ل)den sonra gizlenebilen bir ü’le mansûb müzârî fiili yer alır. *لَيَتَذَكَّرُوا*’nın aslı *لَيَتَذَكَّرُوا* dur. ت, د’e idgâm edilmiştir.⁵²

لَيَتَذَكَّرُوا’nın **anlamları şöyledir:** (dinlemeleri için),⁵³ *لَيَسْمَعُوا* (onun âyetlerini ve işlerinin sonunu düşünmeleri için),⁵⁴ *لَيَعْرِفُوا* (Lehlerine ve aleyhlerine olanı, verileri/emredileni ve sakınılanı/yasaklanana bilmeleri için. O da, ancak teemmül, tedebbür ve tefekkürle yani iyice düşünerek olur.),⁵⁵ *لَيَكْفِي* (onları düşünüp taşınmaları için),⁵⁶ *لَيَتَفَكَّرُوا* (âyetleri iyice düşünmeleri ve nazarlarında onların doğruluğunun karâr bulması için),⁵⁷ *لَيَتَفَكَّرُوا* (âyetleri tefekkür etmeleri için),⁵⁸ *لَيَتَفَكَّرُوا* (âyetleri tefekkür etmeleri, Kur’ân’da bulunana vâkıf olmaları ve onunla amel etmeleri için),⁵⁹ *لَيَتَذَكَّرُوا* (O, âyetleri tefekkürdür ve sahibini maddelerin sonunu düşünmeye götüren teemmüldür.),⁶⁰ *لَيَتَأَمَّلُوا* (âyetleri iyice düşünmeleri ve onlardan sırları ve hakikatleri çıkarmaları için),⁶¹ *لَيَتَذَكَّرُوا* (Onun âyetlerini tedebbür etmek, emirlerinde ve yasaklarında ona uymaktır.),⁶² *لَيَتَذَكَّرُوا* (Tedebbür, işlerin sonunu düşünmektir. Tefekkür ise, istenene, aranana ulaşmak için kalbin/akılın maddelerin anlamlarında tasarruf etmesidir.).⁶³ *Nazmü’d-dürer*’de “her âyetin sonunu ve zâhiri/lafzı iyice düşünmenin bildirdiği,

⁵² Ebü'l-Leys es-Semerkindî, *a.g.e.*, III, 135; el-Kurtubî, *a.g.e.*, XVIII, 189; İbn ‘Âdil, *a.g.e.*, XVI, 412; İsmâil Hakkı Bursevî, *Tefsîru Rûhi'l-beyân*, VIII, 25; eş-Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, IV, 567.

⁵³ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, III, 118.

⁵⁴ ez-Zeccâc, *a.g.e.*, IV, 329.

⁵⁵ el-Mâtürîdî, *Te’vîlâtü Ehli’s-sünne*, IV, 269.

⁵⁶ Ebü'l-Leys es-Semerkindî, *a.g.e.*, III, 135; ed-Dervîş, *a.g.e.*, VIII, 355.

⁵⁷ el-Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, VII, 88; el-Hâzin, *Lübâbü’t-te’vîl*, IV, 40.

⁵⁸ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, VII, 126.

⁵⁹ el-Kurtubî, *el-Câmi’ liahkâmi’l-Kur’ân*, XVIII, 189.

⁶⁰ en-Nesefî, *Medârikü’t-tenzîl*, III, 153-154.

⁶¹ Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahru’l-muhît*, VII, 379.

⁶² Nizâmüddîn en-Nîsâbü’rî, *Tefsîru Ğarâibi’l-Kur’ân*, V, 592.

⁶³ el-Hâzin, *Lübâbü’t-te’vîl*, IV, 40.

⁶⁴ İsmâil Hakkı Bursevî, *Tefsîru Rûhi’l-beyân*, VIII, 25.

hissettiği gizli anlamları düşünmeleri için” şeklinde bir anlam verilir ve cumhurun okuyuşunun onun sırlarını anlamak için (çok) çaba sarf etmeye işaret ettiğine dikkat çekilir.⁶⁵

﴿أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ الْفُرْقَانَ وَلَوْ كَانَ مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللَّهِ لَوَجَدُوا فِيهِ اخْتِلَافًا﴾
﴿كثيراً﴾ “Kur'ân'ı düşünmüyorlar mı? Eğer Allah'tan başkası tarafından (indirilmiş) olsaydı, onda birbirini tutmaz çok şey bulurlardı.” ve Muhammed sûresinin 24. âyetinde ﴿أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ الْفُرْقَانَ أَمْ عَلَىٰ قُلُوبٍ أَفْهَامًا﴾ “Kur'ân'ı(n anlamını) düşünmüyorlar mı? Yoksa kalbler(inin) üzerinde kilitleri mi var (ki hiçbir hakikat, gönüllerine girmiyor)?” تَعْمَلُ bâbındaki normal/aslî şekliyle لا ile olumsuzlanmış يَتَذَكَّرُونَ muzâri fiili yer almaktadır. Nisâ sûresinin 82. âyetinde yer alan أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ لا fiiliyle ilgili bazı anlamlar şöyledir: (Düşünüp taşınmazlar mı?),⁶⁶ أَفَلَا يَتَفَكَّرُونَ في مَوَاعِظِ الْفُرْقَانِ لِيَعْتَبِرُوا بِهَا (Kur'ân'ın öğütlerini onlardan ibret almak için iyice düşünmezler mi?),⁶⁷ أَفَلَا يَتَفَكَّرُونَ فِي الْفُرْقَانِ، وَالتَّدْبِيرُ هُوَ النَّظَرُ فِي آخِرِ (Ku'ân'ı iyice düşünmezler mi? Tedebbür, işin sonunu düşünmektir ve her şeyin dübürü, sonudur.),⁶⁸ أَفَلَا يَتَفَكَّرُونَ فَيَعْتَبِرُوا (iyice düşünmezler mi ki ibret alsınlar),⁶⁹ تَأْمُلُ الْأَمْرَ: تَأْمُلُهُ وَالنَّظْرُ فِي إِدْبَارِهِ وَمَا يَأْوُلُ إِلَيْهِ فِي عَاقِبَتِهِ (Bir işin tedebbür edilmesi, onun iyice düşünülmesi, sonuna ve nihâyetinde varacağı yere bakılmasıdır. Daha sonra bu, her teemmülde yani derin düşünmede kullanılmıştır. Bu durumda Kur'ân'ın tedebbür edilmesi, “onun anlamlarını iyice düşünmek ve bütün dikkatini ondakine vermek” demektir.),⁷⁰ التَّدْبِيرُ وَالتَّدْبِيرُ عِبَارَةٌ عَنِ النَّظَرِ فِي عَوَاقِبِ (Tedbîr ve tedebbür, işlerin sonunu düşünmektir.).⁷¹ ez-Zeccâc'a göre تَدَبَّرْتُ الشَّيْءَ “Bir şeyin sonunu düşündüm.” anlamındadır.⁷²

Klasik sözlüklere bakıldığında şu tabloyla karşılaşılır: دَبَّرَ الْأَمْرَ وَتَدَبَّرَهُ
(İşin sonunu düşündü, işin âkibetini düşünüp taşındı, mülâhaza ve tefekkür

⁶⁵ el-Bikâ'î, *Nazmü'd-dürer*, XVI, 374-376.

⁶⁶ et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VII, 252.

⁶⁷ Ebü'l-Leys es-Semerkindî, *a.g.e.*, I, 371.

⁶⁸ el-Beğavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, II, 254.

⁶⁹ ez-Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs*, (دبر), XI, 266.

⁷⁰ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 115.

⁷¹ Fahrüddîn er-Râzî, *a.g.e.*, X, 202; İbn 'Âdil, *el-Lübâb fi 'ulûmi'l-Kitâb*, VI, 519.

⁷² ez-Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbüh*, II, 82.

etti),⁷³ التَّدْبِيرُ فِي الْأَمْرِ أَنْ تَنْظُرَ إِلَى مَا تُؤُولُ إِلَيْهِ عَاقِبَتَهُ وَالتَّدْبِيرُ التَّفَكُّرُ فِيهِ (Tedbîr, işin sonunun ne olacağına, nereye varacağına bakmaktır. Tedebbür de onu iyice düşünmektir.),⁷⁴ التَّدْبِيرُ: النَّظَرُ فِي عَاقِبَةِ الْأَمْرِ، كَالتَّدْبِيرِ (Tedbîr, tedebbür gibi işin sonunu düşünmektir.),⁷⁵ التَّدْبِيرُ التَّفَكُّرُ أَيْ تَحْصِيلُ الْمَعْرِفَتَيْنِ لِتَحْصِيلِ مَعْرِفَةٍ ثَالِثَةٍ (Tedebbür, iyice düşünmektir yani üçüncü bilgiyi edinmek için iki bilgi edinmektir.).⁷⁶

C. دثر Maddesi

Müddessir sûresinin 1. âyetinde ﴿يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ﴾ “*Ey örtüsüne bürünen*” المُدَّثِّرُ ism-i fâili geçmektedir. İbn Kuteybe, ’nın ’e idgâm edildiğini belirtmekle yetinir.⁷⁷ ez-Zeccâc’a göre المُدَّثِّرُ’in aslı المُنَدَّثِرُ’dir. ت, ’e yakın olduğu için yani mahreçleri yakın olduğu için idgâm edilmiştir.⁷⁸ en-Nehhâs, aynı yerden olduğu için ’nın ’e idgâm edildiği kanâatindedir.⁷⁹ el-Ezherî (ö. 370/980)’ye göre asıl, ’dır. ت, ’e idgâm edilip şeddelenmiştir.⁸⁰ Ebü'l-Leys es-Semerkindî, idgâm yapıldığını belirtmekle iktifâ eder.⁸¹ el-'Ukberî'ye göre ت, ’e ibdâl ve idgâm edilmiştir.⁸² el-Kurtubî, ت, ’e mütecânis (mahreçleri aynı, sıfatları ayrı) olduğundan idgâm edilmiştir görüşünü ortaya koyar.⁸³ İbn 'Âdil'e göre o, تَدَثَّرٌ'dan ism-i fâildir ve المُرْتَمِلُ'de olduğu gibi

⁷³ İbn Sîde, *a.g.e.*, (دبر), IX, 313. Yine bkz. ez-Zemahşerî, *Esâsü'l-belâğâ*, (دبر), I, 278; Ahmed b. Muhammed el-Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-münîr*, Mektebetü Lübnân, Beyrut 1987, (دبر), s. 72.

⁷⁴ İbn Sîde, *a.g.e.*, (تغل), VI, 354; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, (دبر), IV, 273.

⁷⁵ el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît*, (دبر), II, 26.

⁷⁶ ez-Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs*, (دبر), XI, 265.

⁷⁷ İbn Kuteybe, *Ğarîbü'l-Kur'ân*, s. 495. Yine bkz. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, (دثر), IV, 276.

⁷⁸ ez-Zeccâc, *a.g.e.*, V, 245; Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, XXX, 189.

⁷⁹ en-Nehhâs, *İ'râbü'l-Kur'ân*, V, 44.

⁸⁰ Ebü Mansûr Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Tehzîbü'l-luğâ*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn vdğr., ed-Dâru'l-Mısriyye li't-te'lîf ve't-terceme-Dâru'l-kâtibi'l-'Arabî, Kâhire 1967, (دثر), XIV, 88; ez-Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs*, (دثر), XI, 272.

⁸¹ Ebü'l-Leys es-Semerkindî, *a.g.e.*, III, 420; Ebü'l-Kâsım el-Hüseyn b. Muhammed er-Râğib el-İsfahânî, *el-Müfredât fi ğarîbi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Seyyid Kîlânî, Dâru'l-ma'rife, Beyrut tsz., s. 165; İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, VIII, 399; en-Nesefî, *a.g.e.*, III, 561; Ebü Hayyân el-Endelüsî, *a.g.e.*, VIII, 362; el-Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-münîr*, (دثر), s. 72; el-Âlûsî, *a.g.e.*, XXIX, 115; ed-Dervîş, *a.g.e.*, X, 273.

⁸² el-'Ukberî, *et-Tibyân fi i'râbi'l-Kur'ân*, II, 144.

⁸³ el-Kurtubî, *el-Câmi' liahkâmi'l-Kur'ân*, XXI, 354; eş-Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, V, 429.

idgâm yapılmıştır.⁸⁴ Sâfi'nin açıklaması şöyledir: Humâsî **تَدْتَرُ** dan ism-i fâildir. Onda mucânese nedeniyle **تَفْعُلُ** bâbının 'sı 'd'e ibdâl edilmiştir, vezni **تَفْعُلُ** 'dir.⁸⁵

تَدْتَرُ'in anlamları şöyledir: **الْمُتَمَتِّعُ بِقَطِيفَتِهِ أَوْ فِيهَا** (kadifesine bürünen),⁸⁶ **الْمُتَدَتِّرُ بِشَابِهٍ لِيَسَامَ** (uyumak için elbiselerine bürünen),⁸⁷ **الْمُتَدَتِّرُ ثِيَابَهُ إِذَا نَامَ** (uyuduğunda elbiselerine bürünen),⁸⁸ **يَا أَيُّهَا الْمُدْتَرُّ النَّبِيُّ وَأَنْعَالَهَا** (Ey elbiseleri içinde uyuyan),⁹⁰ **يَا أَيُّهَا النَّائِمُ فِي ثِيَابِهِ** (Ey peygamberlik ve yüklerinin büründürülüp giydirildiği veya verildiği),⁹¹ **الْمُدْتَرُّ** (uyuyan),⁹² **الْمُدْتَرِّعُ دِئَارَهُ** (dış giysisini zırh yapan veya zırh olarak giyen),⁹³

⁸⁴ İbn 'Âdil, *a.g.e.*, XIX, 490.

⁸⁵ Sâfi, *el-Cedvel fi i'râbi'l-Kur'âni'l-kerîm*, XXIX, 147-148.

⁸⁶ Mukâtil b. Süleymân, *a.g.e.*, III, 413. Benzer ifade için bkz. en-Nehhâs, *İ'râbü'l-Kur'ân*, V, 44.

⁸⁷ el-Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, III, 200. el-Ezherî, İbn Manzûr ve ez-Zebîdî, el-Ferrâ'ya atfen **الْمُدْتَرِّعُ** bilgisini verse de bu, daha ziyâde İbn Kuteybe'nin açıklamasına benzemektedir. el-Ezherî, *Tehzîbü'l-luğa*, (دثر), XIV, 88; İbn Manzûr, *a.g.e.*, (دثر), IV, 276; ez-Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs*, (دثر), XI, 272.

⁸⁸ Ma'mer b. el-Müsennâ, *a.g.e.*, II, 275.

⁸⁹ İbn Kuteybe, *Ğarîbü'l-Kur'ân*, s. 495; Ebü'l-Leys es-Semerkindî, *a.g.e.*, III, 420.

⁹⁰ Bu anlamda dayanak, İbn 'Abbâs'ın "يا أيها المدثر" ile ilgili **يَا أَيُّهَا النَّائِمُ فِي ثِيَابِهِ** ve Katâde'nin **يَا أَيُّهَا الْمُدْتَرُّ فِي ثِيَابِهِ** dediğine dâir rivâyetlerdir. Bkz. et-Taberî, *a.g.e.*, XXIII, 403. Ayrıca bkz. Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekir es-Süyûtî, *ed-Dürü'l-mensûr fi't-tefsîr bi'l-me'sûr*, thk. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Türkî, Merkezü hicr li'l-buhûs ve'd-dirâsâti'l-'Arabîyye ve'l-İslâmiyye, Kâhire 1424/2003, XV, 63-64. el-Mâverdî'ye göre **يَا أَيُّهَا الْمُدْتَرُّ** ile ilgili iki görüş vardır. Biri, Katâde'nin söylediği **يَا أَيُّهَا الْمُدْتَرُّ** 'dır ve diğeri de 'İkrime'nin söylediği **يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ وَأَنْعَالَهَا** 'dır. Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Mâverdî, *en-Nüket ve'l-'uyûn*, thk. es-Seyyid b. Abdilmaksûd b. Abdirrahîm, Dâru'l-kütübi'l-'ilmiyye, Beyrut tsz., VI, 135.

⁹¹ Bu manaya dâir dayanak ise, 'İkrime'den "يا أيها المدثر" ile ilgili **يَا أَيُّهَا الْمُدْتَرُّ** dediğine ilişkin rivâyettir. et-Taberî, *a.g.e.*, XXIII, 404; en-Nehhâs, *İ'râbü'l-Kur'ân*, V, 44; İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, VIII, 399. Bu anlamı 'İkrime'nin verdiği rivâyet edilir. İbn 'Atîyye, *a.g.e.*, V, 392. İbn Cinnî, 'İkrime'nin **الْمُدْتَرِّعُ** ve **الْمُدْتَرِّعُ** diye okuduğunu belirtip şu açıklamayı yapar: Bu, mef'ûlün hazfene göre'dir. **يَا أَيُّهَا الْمُدْتَرِّعُ** نفسه، **وَالْمُدْتَرِّعُ** نفسه، (Ey kendisini örten ve gizleyen) demek istiyor. Mef'ûlün hazfedilmesi çoktur, fasihtir ve hoştur. İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, thk. Muhammed Abdülkâdir 'Atâ, Dâru'l-kütübi'l-'ilmiyye, Beyrut 1419/1998, II, 395.

⁹² İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, X, 3382.

⁹³ er-Râğib el-İsfahânî, *el-Müfredât fi ğarîbi'l-Kur'ân*, s. 165.

المُدَّتِر بِبَيَاهِ (elbiselerine),⁹⁴ وهو لايسُ الدِّئَار (mütedessir ki disâr/dış giysi giyen),⁹⁴ (elbiselerine bürünen),⁹⁵ الَّذِي يَتَدَّتِرُ بِبَيَاهِ لِيَنَامَ أَوْ لِيَسْتَدْفِيَ (uyumak veya ısınmak için elbiselerine bürünen),⁹⁶ (Ey o elbiselerine bürünen yani onlarla örtünen ve uyuyan),⁹⁷ الْمُدَّتِرُ بِالنُّبُوَّةِ وَالْكَمَالَاتِ النَّفْسَانِيَّةِ (peygamberliğe ve nefsi olgunluklara bürünen),⁹⁸ الْمُخْتَفِي فَإِنَّهُ كَانَ يَحْزَأُ كَالْمُخْتَفِي فِيهِ عَلَى سَبِيلِ الْاِسْتِعَارَةِ (gizlenen, çünkü o, Hira'da gizleniyor gibiydi isti'âre olarak),⁹⁹ الْمُتَلَفِّفُ بِبَيَاهِ (elbiselerine sarınıp bürünen),¹⁰⁰ (Ey takva giysisi gibi peygamberlik dış giysisine bürünen),¹⁰¹ الْمُدَّتِرُ بِلِبَاسِ النُّبُوَّةِ وَالْمَعَارِفِ الْإِلَهِيَّةِ (peygamberliğin ve Allah'tan gelen bilgilerin giysisine bürünen),¹⁰² يَا أَيُّهَا الَّذِي (Ey o elbiselerine bürünen yani onlarla örtünen),¹⁰³ الْمُدَّتِرُ بِالنُّبُوَّةِ وَالْكَمَالَاتِ النَّفْسَانِيَّةِ عَلَى مَعْنَى الْمُتَحَلِّيِّ بِهَا وَالْمُتَمَرِّئِ بِآثَارِهَا (peygamberliğe ve nefsi olgunluklara bürünen, onlarla donanıp vasıflanan, onların eserleriyle süslenen anlamında).¹⁰⁴

Klasik sözlüklerde bazı kullanımları şöyledir: الدُّنُورُ, bir nesnenin izinin silinmesidir.¹⁰⁵ تَدَّتِرُ بِالنُّوبِ (Elbiseye/giysiye büründü.),¹⁰⁶ الدِّئَارُ, şî'âr

⁹⁴ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, VI, 251; el-Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, V, 259; Ebüssuûd Efendi, *İrşâdü'l-'akli's-selîm*, V, 417; ed-Dervîş, *İ'râbü'l-Kur'ânî'l-Kerîm ve beyânüh*, X, 273.

⁹⁵ İbn 'Atıyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, V, 392.

⁹⁶ Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, XXX, 189. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Fahrüddîn er-Râzî, *a.g.e.*, XXX, 189-190.

⁹⁷ el-Kurtubî, *a.g.e.*, XXI, 354. Benzer ifâde için bkz. İbn 'Âdil, *a.g.e.*, XIX, 490. Âyetin anlamına dâir ayrıntılı bilgi için bkz. İbn 'Âdil, *a.g.e.*, XIX, 491-492.

⁹⁸ el-Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, V, 259.

⁹⁹ el-Beyzâvî, *a.g.e.*, V, 259.

¹⁰⁰ en-Nesefî, *Medârikü't-tenzîl*, III, 561; ed-Dervîş, *a.g.e.*, X, 273; Sâfî, *a.g.e.*, XXIX, 147-148. ez-Zeccâc, *el-Mudtîr*'in tefsirinin *el-mudtîr*'in tefsiri gibi olduğunu ifâde etmiştir. Bkz. ez-Zeccâc, *a.g.e.*, V, 239, 245; el-'Ukberî, *a.g.e.*, II, 144.

¹⁰¹ Nizâmüddîn en-Nisâbü'rî, *Tefsîru Çarâibi'l-Kur'ân*, VI, 385-386.

¹⁰² Ebüssuûd Efendi, *İrşâdü'l-'akli's-selîm*, V, 417.

¹⁰³ eş-Şevkânî, *a.g.e.*, V, 429. İdgâmin işaret ettiği anlamla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. el-Bikâ'î, *Nazmü'd-dürer*, XXI, 40.

¹⁰⁴ el-Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, XXIX, 115-116. Kur'ân'da دثر'dan تَعْلَلُ bâbında başka bir kullanımla karşılaşmamıştır.

¹⁰⁵ el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî, Ebû Abdîrrahmân, *Kitâbü'l-'Ayn*, thk. Mehdî el-Mahzûmî-İbrâhîm es-Sâmerrâî, Müessesetü'l-a'lemî li'l-matbû'ât, Beyrut 1408/1988, (دثر), VIII, 18.

¹⁰⁶ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, (دثر), IV, 276; el-Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-münîr*, (دثر), s. 72; el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhîd*, (دثر), II, 27.

üzerine giyilen giysiye denir.¹⁰⁷ الشِّعَار, gömlek, fûta ve izâr gibi bedene değen giysiye denir. Bu durumda disâr, zıbın ve kaftan gibi üst libâsa/giysiye denir.¹⁰⁸ Yine ısınmak için şî'âr üzerinden giyilen giysidir.¹⁰⁹ Çok uyuyan kişiye desûr (الدُّثُور) denir, zira o, tedessür eder (giysisine bürünür) ve uyur. تَدَثَّرَ الرَّجُلُ فَرَسَهُ (Adam, atının üzerine sıçrayıp bindi.).¹¹⁰

D. درأ Maddesi

Bakara sûresinin 72. âyetinde ﴿وَإِذْ قَتَلْتُمْ نَفْسًا فَادَّارَأْتُمْ فِيهَا وَاللَّهُ مُخْرِجٌ مَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ﴾
“Hani siz bir adam öldürmüştünüz de onun (katili) hakkında birbirinizle atışmıştınız; oysa Allâh, gizlediğinizi ortaya çıkaracaktı.” اِدَّارَأْتُمْ mâzî fiili geçmektedir. el-Ahfeş'in açıklaması şöyledir: “O, ancak اِدَّارَأْتُمْ'dür, fakat mahreci mahrecinden olduğu için ت, د'e idgâm edilir. Ona idgâm edilince dönüştürüldü ve onun gibi bir د yapıldı, sâkin oldu. Bunun üzerine onun telaffuzuna ulaşmak yani onu söyleyebilmek, telaffuz edebilmek için öncesine bir hemze koydular. Nitekim اِضْرَبْ dediler. ض sâkin olunca başa hemze getirdiler. Başladığında (öncesinde bir harf bulunmadan söylediğinde) اِدَّارَأْتُمْ dersin. Benzeri, En'âm sûresinin 126. âyetindeki يَدَّكَّرُونَ, 152. âyetindeki يَدَّكَّرُونَ ve Mü'minûn sûresinin 68. âyetindeki يَدَّكَّرُونَ'dur. Kur'ân'da benzeri çoktur. O, ancak يَدَّكَّرُونَ'dir. ت, د'e idgâm edilmiştir, zira ت'nin mahreci د'e yakındır. د'in mahreci, dil ucu ile iki ön dişin uçlarıyken ت'nin mahreci dil ucu ile iki ön dişin kökleridir. Her mahreci yakın olana bunu yap, fakat

¹⁰⁷ el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît*, (دثر), II, 27.

¹⁰⁸ Mütercim Âsım Efendi, *Kâmûs Tercümesi*, el-Matba'atü'l-bahriyye, İstanbul 1304 h., II, 319. Disâr; entari, cüppe, kaftan, ihrâm gibi şî'ârın üstüne giyilen veya örtülen dış kisvesi/giysisi veya bürgüsü demektir. Şî'âr ise gömlek, don, izar gibi bedene temas eden iç çamaşırıdır. Hz. Peygamber'in büründüğü disâr, bir kadifeydi yani saçaklı bir Acem keçesiydi. Bkz. Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili: Yeni Meallî Türkçe Tefsir*, T.C. Diyanet İşleri Reisliği Neşriyatı, Matbaai Ebüzziya, İstanbul 1935-1939, VII, 5449. Bir başka tanıma göre de disâr, insanın büründüğü, örtündüğü giysilerdir. İbn 'Atıyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, V, 392.

¹⁰⁹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, (دثر), IV, 276.

¹¹⁰ İbn Fâris, *Mu'cemü Mekâyisi'l-luğa*, (دثر), II, 328; İsmail b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh Tâcü'l-luğa ve sıhâhu'l-'Arabîyye*, thk. Ahmed Abdülğafûr 'Attâr, IV. Baskı, Dâru'l-'ilm li'l-melâyîn, Beyrut 1990, (دثر), II, 655.

فَادَارَاتُمْ'un aslı فَتَدَارَاتُمْ'dür. ت, د'e idgâm edilmiştir ve ilk harfin sükûnunun sâlim olması için başa hemze getirilmiştir. Bunun benzeri, Tevbe sûresinin 39. âyetindeki أَتَقَاتُمْ fiilidir.¹¹⁹ *el-Müfredât*'ta belirtildiğine göre اِدَارَاتُمْ, اِتَّقَاتُمْ'dür. Aslı فَتَدَارَاتُمْ'dür. Tahfif için idgâm yapılmak istenmiş, ت, د'e ibdâl edilip idgâm için sâkin kılınmıştır. Sonra da vasıl hemzesi getirilmiş ve اِتَّقَاتُمْ şeklinde olmuştur. er-Râğıb, bazı edebiyatçıların اِفْتَعَلْتُمْ ü اِدَارَاتُمْ vezninde gösterdiklerini, fakat bunun yedi yönden hatalı olduğunu ifade eder. Onlardan biri şudur: اِدَارَاتُمْ, sekiz harfken اِفْتَعَلْتُمْ yedi harftir.¹²⁰ *et-Tibyân fi i'râbi'l-Kur'ân*'da yapılan açıklamaya göre kelimenin aslı فَتَدَارَاتُمْ'dür, vezni اِتَّقَاتُمْ'dür. Sonra tahfif etmek istediler, idgâmın mümkün olması için kelimenin fâ'sı olan د'in cinsinden olduğu için ت'yi د'e kalb ettiler. Sonra د'i sâkin kıldılar, zira idgâmın şartı ilk harfin sâkin olmasıdır. Sâkinle başlanamayacağından vasıl hemzesi getirilmiştir. Şimdi onun vezni, fâ'nın şeddesiyle اِتَّقَاتُمْ'den kalbin meydana geldiği اِتَّقَاتُمْ'dür. İlk fâ, zâiddir, fakat aslın cinsinden olmuştur. O, ikisi asıl olduğu için değil aksine zâid, aslın cinsinden olduğu için şeddeli olarak söylenir. فَتَدَارَاتُمْ'deki ت, ibdâlle kelimenin fâ'sı cinsinden د oldu. Burada vezin sorulursa şöyle cevap verilebilir: Onun ilk aslının vezni اِتَّقَاتُمْ, ikincisi اِتَّقَاتُمْ ve üçüncüsü de اِتَّقَاتُمْ'dür. Bunun benzeri, Tevbe sûresinin 38. âyetindeki أَتَقَاتُمْ ve A'râf sûresinin 38. âyetindeki اِدَارَاتُمْ'dür.¹²¹ en-Nehhâs'ın *Írâbü'l-Kur'ân*'ında onun aslı فَتَدَارَاتُمْ'dür. Sonra ت, د'a idgâm edilmiştir. Sâkin olduğundan idgâm edilenle başlanması mümkün değildir. O nedenle vasıl hemzesi eklenmiştir.¹²² el-Cevherî'ye göre اِدَارَاتُمْ'un aslı فَتَدَارَاتُمْ'dür. ت, د'e idgâm edilmiş ve başlamanın sahih olması için hemze getirilmiştir.¹²³ *Envâru't-tenzîl*'de onun aslı فَتَدَارَاتُمْ'dür. ت, د'e idgâm edilmiştir ve onun için hemze-i vasıl getirilmiştir.¹²⁴

¹¹⁹ es-Sa'lebî, *a.g.e.*, I, 219. Yine bkz. el-Beğavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, I, 108.

¹²⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. er-Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 169.

¹²¹ el-'Ukberî, *et-Tibyân fi i'râbi'l-Kur'ân*, I, 24-25. Ayrıca bkz. Sâfi, *el-Cedvel*, I, 162-163.

¹²² en-Nehhâs, *Írâbü'l-Kur'ân*, I, 61; İbn 'Atıyye, *a.g.e.*, I, 165; el-Kurtubî, *a.g.e.*, II, 194; eş-Şevkânî, *a.g.e.*, I, 213.

¹²³ el-Cevherî, *es-Sihâh*, (درا), I, 49; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, (درا), I, 71.

¹²⁴ el-Beyzâvî, *a.g.e.*, I, 88; Nizâmüddîn en-Nîsâbü'rî, *a.g.e.*, I, 312; Ebüssüûd Efendi, *a.g.e.*, I, 191.

ettiniz),¹³⁰ وَتَنَازَعْتُمْ (ihtilâfa düşüp çekiştiniz, nizâlaştınız),¹³¹ تَدَافَعْتُمْ فِيهَا (onun hakkında itiştiniz, kakıştınız),¹³² تَدَافَعْتُمْ أَي دَفَعَ بَعْضُكُمْ قَتْلَ الْقَتِيلِ إِلَى بَعْضٍ (maktûlün katlini birbirinize ittiniz, attınız),¹³³ اِخْتَلَفْتُمْ وَاخْتَصَمْتُمْ فِي شَأْنِهَا (onun hakkında ihtilâfa düşüp çekiştiniz),¹³⁴ يَنْفِي كُلِّ وَاحِدٍ مِنْكُمْ الْقَتْلَ عَنْ نَفْسِهِ وَيُضِيئُهُ إِلَى غَيْرِهِ (Herbiriniz kendisinden öldürmeyi uzaklaştırır ve onu başkasına isnat eder.),¹³⁵ شَكَّكْتُمْ (şüpheyeye düştünüz).¹³⁶ Nazmü'd-dürer'de yapılan açıklamaya göre onlar katli inkâr etmiş olunca "فَادَّارَاتُمْ فِيهَا" sözündeki idgâmla onu gizlemeye işâret edilmiştir yani onlardan herbir grup, katli diğerine îade ve isnât etmiştir.¹³⁷

Klasik sözlüklerde şu kullanımlar görülür: الدَّرَى، def etmek, savmak, geri çevirmektir. دَرَاهُ يَدْرُوهُ دَرَةً وَدَرَاةً (Onu def etti, savdı.).¹³⁸ التَّدَاوُؤُ، itişmek, birbirini

XIV, 158; İbn Manzûr, *a.g.e.*, (Dr), I, 71. Diğer yandan İbn Sîde تَدَارَى الْقَوْمُ وَتَحَوَّهَا ifâdesinden ve es-Sâhib b. 'Abbâd da اِخْتِلَافٌ وَاعْتِجَابٌ ifâdesinden sonra bu âyete yer verir. İbn Sîde, *a.g.e.*, (Dr), IX, 372; es-Sâhib İsmâil b. 'Abbâd, *el-Muhîtt fi'l-luğâ*, thk. Muhammed Hasan Âl-i Yâsîn, 'Âlemü'l-kütüb, Beyrut 1414/1994, (Dr), IX, 346.

¹³⁰ İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, I, 144; es-Sa'lebî, *a.g.e.*, I, 219. el-Beyzâvî, "Çünkü hasımlar birbirlerini iterler." açıklamasında bulunur. el-Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, I, 88.

¹³¹ et-Taberî, *a.g.e.*, II, 117; el-Kurtubî, *a.g.e.*, II, 194; eş-Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, I, 213.

¹³² Bu, دَرَأْتُ هَذَا الْأَمْرَ عَنِّي (Bu işi kendimden savdım.) sözünden ve Nûr sûresinin 8. âyetindedir ﴿... وَيَدْرَأُ عَنْهَا الْعِدَابَ...﴾ " ... kadının kendisinden azâbı kaldırır." et-Taberî, *a.g.e.*, II, 119; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 284. الدراء'nın aslı, الدفع (def etmek, savmak)dir yani ألقى ذلك (Onu buna ve bunu ona attı ve herbiri kendisini savundu). es-Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, I, 219. Ebü'l-Leys es-Semerkindî'nin eserinde "أَرَأَى الْقَوْمُ أَي تَدَافَعُوا" yani ألقى بَعْضُكُمْ عَلَى بَعْضٍ (birbirinize attınız, atıştınız). Şöyle denir: تَدَافَعُوا" şeklinde bir açıklama yapılır. Ebü'l-Leys es-Semerkindî, *Tefsîru's-Semerkindî*, I, 129.

¹³³ İbn 'Atıyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, I, 165. Benzer ifâde için bkz. en-Nesefî, *Medârikü't-tenzîl*, I, 99-100. Ayrıntılı bilgi için bkz. el-Mâverdî, *en-Nüket ve'l-'uyûn*, I, 142.

¹³⁴ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 284; Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, III, 132; en-Nesefî, *Medârikü't-tenzîl*, I, 99-100; el-Hâzin, *Lübâbü't-te'vîl*, I, 53; Nizâmüddîn en-Nisâbü'rî, *Tefsîru Ğarâibi'l-Kur'ân*, I, 311; el-Âlûsî, *a.g.e.*, I, 293.

¹³⁵ Fahrüddîn er-Râzî, *a.g.e.*, III, 132; İbn 'Âdil, *a.g.e.*, II, 179; Nizâmüddîn en-Nisâbü'rî, *a.g.e.*, I, 311-312.

¹³⁶ es-Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, I, 219.

¹³⁷ el-Bikâ'î, *Nazmü'd-dürer*, I, 475. Kur'ân'da دَرَى'den تَدَاوَى bâbında başka bir kullanımla karşılaşılmamıştır.

¹³⁸ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, (Dr), I, 71.

itmek, kakışmaktır.¹³⁹ تَدَارَأَ الرَّجُلَانِ أَوْ الْقَوْمُ (Husûmet vb.de itişip ihtilâfa düştüler, nizâ ve düşmanlık yaparak birbirlerini beri öte kakıştırdılar.),¹⁴⁰ كَانَ بَيْنَ الْقَوْمِ دَرَّةٌ (Topluluk arasında bir ihtilaf, sapma ve ayrılık vardı.).¹⁴¹ تَدَارَأْتُمْ, "İhtilâfa düşüp itiştiniz." anlamına gelir ki إِدَارَأْتُمْ de böyledir.¹⁴² إِدَارَأَ الْقَوْمُ, "Bir şerde veya husumette birbirleriyle çekişip ihtilâfa düştüler." anlamına gelir.¹⁴³

E. درك Maddesi

A'râf sûresinin 38. âyetinde ﴿قَالَ ادْخُلُوا فِي أُمَمٍ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِكُمْ مِنَ الْجِنَّ وَالْإِنْسِ فِي النَّارِ كُلَّمَا دَخَلَتْ أُمَّةٌ لَعْنَتْ أُخْتَهَا حَتَّى إِذَا ادَّارَكُوا فِيهَا جَمِيعًا قَالَتْ أُخْرَاهُمْ لِأَوْلَادِهِمْ رَبَّنَا هَؤُلَاءِ أَضَلُّونَا فَآتِهِمْ عَذَابًا ضِعْفًا مِنَ النَّارِ قَالَ لِكُلِّ ضِعْفٍ وَلَكِنْ لَا تَعْلَمُونَ﴾ (Allâh) buyurdu: "Sizden önce geçen cin ve insan topluluklarıyla beraber ateşin içine girin!" Her ümmet girdikçe yoldaşına la'net etti. Hepsî birbiri ardından orada toplanınca sonrakiler, öncekiler için dediler ki: "Rabbimiz, bunlar bizi saptırdılar. Bunlara ateşten bir kat daha azâb ver!" (Allâh): "Hepsî için bir kat fazla (azâb) vardır, ama siz bilmezsiniz." dedi." إِدَارَكُوا mâzî fiili geçmektedir. Ma'mer b. el-Müsennâ, onun ت'sının د'e idgâm edilip د'in şeddelendiğini ifâde eder.¹⁴⁴ İbn Kuteybe, "Yani تَدَارَكُوا, ت, د'e idgâm edilmiştir ve sonrasındakinin sükûnunun sâlim olması için başa hemze getirilmiştir." şeklinde bir bilgi verir.¹⁴⁵ İbnü'l-Cevzî de, eserinde bu bilgiye İbn Kuteybe'ye atfen yer verir.¹⁴⁶ ez-Zeccâc, şu açıklamayı yapar: "حَتَّى إِذَا ادَّارَكُوا" yani تَدَارَكُوا (...). ت, د'a idgâm edilmiştir. "حتى إذا"da durduğunda vasıl hemzesi getirmediğçe başlamazsın. Sonra ادَّارَكُوا dersin, çünkü ondaki د sâkin olduğundan vasıl hemzesine ihtiyaç duyulduğuna dikkat çeker.¹⁴⁷ en-Nehhâs, idgâm meydana geldiği için vasıl hemzesine ihtiyaç duyulduğuna dikkat çeker.¹⁴⁸ el-Cevherî'nin

¹³⁹ el-Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-'Ayn*, (د), VIII, 60.

¹⁴⁰ İbn Sîde, *el-Muhkem*, (د), IX, 372; İbn Manzûr, *a.g.e.*, (د), I, 71. Yine bkz. İbn Düreyd, *Cemheretü'l-luğa*, (د), II, 1057; el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît*, (د), I, 14.

¹⁴¹ es-Sâhib b. 'Abbâd, *el-Muhît fi'l-luğa*, (د), IX, 346.

¹⁴² el-Cevherî, *es-Sihâh*, (د), I, 49; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, (د), I, 71.

¹⁴³ İbn Düreyd, *a.g.e.*, (د), II, 1057.

¹⁴⁴ Ma'mer b. el-Müsennâ, *Mecâzü'l-Kur'ân*, I, 214.

¹⁴⁵ İbn Kuteybe, *Ğarîbü'l-Kur'ân*, s. 167.

¹⁴⁶ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, III, 195.

¹⁴⁷ ez-Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbüh*, II, 336.

¹⁴⁸ en-Nehhâs, *I'râbü'l-Kur'ân*, II, 52; el-Kurtubî, *el-Câmi' liahkâmi'l-Kur'ân*, IX, 216.

ifâdesine göre اَدَارَكُوا'nun aslı اَدَارَكُوا'dür. ت, د'e idgâm edilmiş ve sükûnun sâlim olması için hemze getirilmiştir.¹⁴⁹ Mekkî b. Ebî Tâlib (ö. 437/1045)'e göre اَدَارَكُوا'nun aslı, اَدَارَكُوا veznindeki اَدَارَكُوا'dür. ت, د'e idgâm edilmiş, idgâm edilenin başı sâkin olunca başlamak için vasıl hemzesine ihtiyaç duyulmuş sonra hemze yazıda sâbit kalmıştır. Vasıl hemzesiyle birlikte onun vezinlenmesi mümkün değildir, çünkü sen, zâidi aslî olarak iâde edersin ve veznini اَدَارَكُوا şeklinde söylersin. Bu durumda da اَدَارَكُوا'nun ت'sı fâü'l-fi'le yani fiilin birinci kök harfine idgâm edilmesi için fâü'l-fi'l olur. O da, mümkün değildir. Onu asla göre vezinlersen mümkündür ve اَدَارَكُوا dersin.¹⁵⁰ *el-Muharreru'l-vecîz*'de verilen bilgiye göre اَدَارَكُوا'nun vezni اَدَارَكُوا'dür, aslı اَدَارَكُوا'dür, idgâm yapılmıştır ve vasıl hemzesi getirilmiştir.¹⁵¹ el-'Ukberî'ye göre ت, د'e ibdâl edilmiş, idgâmının sahih (sağlıklı ve sağlam) olması için sâkin kılınmış ve sâkini telaffuzun/söyleyişin sahih olması için de vasıl hemzesi getirilmiştir.¹⁵² Buna benzer bir açıklama yapan Sâfi, vezni ise اَدَارَكُوا şeklinde verir.¹⁵³ *Medârikü't-tenzîl*'de ت'nin د'e ibdâl edilip idgâm için sâkin kılındığı sonra başa vasıl hemzesi getirildiği belirtilir.¹⁵⁴ *el-Bahru'l-muhî't*'e göre ت, د'e idgâm edilmiştir ve hemze-i vasıl getirilmiştir.¹⁵⁵ *el-Lübâb fî 'ulûmi'l-Kitâb*'da verilen bilgiye göre idgâm yapılmak istenince Bakara sûresinin 72. âyetindeki اَدَارَكُوا'e yapılan ona da yapılmıştır.¹⁵⁶ *Rûhu'l-me'ânî*'ye göre ت, د'e kalb edildikten ve sâkin kılındıktan sonra ona idgâm edilmiştir sonra da vasıl hemzesi getirilmiştir.¹⁵⁷ ed-Dervîş, el-'Âlûsî'nin verdiği bilgiyi aynen aktardıktan sonra şu açıklamayı yapar: Burada اَدَارَكُوا'nun vezni اَدَارَكُوا değil اَدَارَكُوا'dür deriz, zira onda اَدَارَكُوا ile اَدَارَكُوا bâbının ت'sı arasında hiçbir fark yoktur.¹⁵⁸

¹⁴⁹ el-Cevherî, *es-Sihâh*, (درک), IV, 1582; İbn Manzûr, *a.g.e.*, (درک), X, 419; ez-Zebîdî, *Tâcû'l-'arûs*, (درک), XXVII, 140.

¹⁵⁰ Mekkî b. Ebî Tâlib, *Müşkilü i'râbi'l-Kur'ân*, thk. Hâtim Sâlih ed-Dâmin, Müessesetü'r-risâle, Beyrut 1405 h., I, 290.

¹⁵¹ İbn 'Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, II, 398-399.

¹⁵² el-'Ukberî, *et-Tibyân fî i'râbi'l-Kur'ân*, I, 151.

¹⁵³ Sâfi, *el-Cedvel fî i'râbi'l-Kur'ânî'l-kerîm*, VIII, 406.

¹⁵⁴ en-Nesefî, *Medârikü't-tenzîl*, I, 567.

¹⁵⁵ Ebû Hayyân el-Endelüsî, *a.g.e.*, IV, 298; İsmâil Hakkı Bursevî, *a.g.e.*, III, 159.

¹⁵⁶ İbn 'Âdil, *a.g.e.*, IX, 107.

¹⁵⁷ el-'Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, VIII, 116.

¹⁵⁸ ed-Dervîş, *İrâbü'l-Kur'ânî'l-Kerîm ve beyânüh*, III, 346, 353.

تَدَارَكُوا، أَذْرَكَ آخِرُهُمْ (toplandılar),¹⁵⁹ اِجْتَمَعُوا (toplandılar),¹⁵⁹ تَدَارَكُوا، أَذْرَكَ آخِرُهُمْ (sonları başlarına yetişip orada toplandılar),¹⁶⁰ اُوَّكَمَ فَاجْتَمَعُوا فِيهَا (orada birbirlerini takip edip toplandılar),¹⁶¹ تَدَارَكُوا وَتَتَابَعُوا فِيهَا (orada toplanıp veya oraya tabaka tabaka girip birbirlerini takip ettiler),¹⁶² تَلَاخَفُوا (sonları gelip başlarına yetişti),¹⁶³ تَدَارَكُوا بِمَعْنَى تَلَاخَفُوا وَاجْتَمَعُوا فِي النَّارِ (sonları gelip başlarına yetişti ve ateşte/cehennemde toplandılar),¹⁶⁴ تَدَارَكُوا، وَالْقَدَارِكُ: التَّلَاخُفُ وَالتَّتَابُعُ وَالْإِجْتِمَاعُ (Tedârük, cehennemde/ateşte topluluğun sonunun gelip evveline/başına yetişmesi, birbirlerini takip etmeleri ve toplanmalarıdır.).¹⁶⁵ *Nazmü'd-dürer*'de "İdgâmın işâret ettiği şeyle birbirlerine binerek art arda toplandılar." açıklamasına yer verilir.¹⁶⁶

Neml sûresinin 66. âyetinde ﴿يَلِ ادَّارِكْ عَلْمُهُمْ فِي الْآخِرَةِ بَلْ هُمْ فِي شَكٍّ مِنْهَا بَلْ هُمْ مِنْهَا عَمُونَ﴾ *Doğrusu onların âhîret hakkındaki bilgileri, ardarda gelip bir araya toplandı. Fakat onlar (hâlâ) ondan bir kuşku içindedirler. Daha doğrusu, onlar ondan yana kördürler.*" geçen ادَّارِكْ mâzî fiiliyle ilgili açıklamalar şöyledir: en-Nehhâs'a göre ادَّارِكْ'nin aslı تَدَارِكْ'dir. ت, د'e idgâm edilmiş ve sâkinle başlanamayacağı için vasıl hemzesi getirilmiştir. Vasledildiğinde vasıl hemzesi düşer ve iki sâkin bir araya geldiği için lâm kesrelenir.¹⁶⁷ İbn Cinnî, "ادَّارِكْ, aslında تَدَارِكْ'dir. Sonra د'yi mahreçte benzeri olduğu için د'e idgâm etmeyi tercih etti. Dolayısıyla د'yi د'in lafzına kalb etti, sâkin kıldı ve birbirine idgâm etti. Sonrasındaki د sâkin olduğundan vasıl hemzesine ihtiyaç duydu.

¹⁵⁹ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, I, 391; Ma'mer b. el-Müsennâ, *a.g.e.*, I, 214; ez-Zeccâc, *a.g.e.*, II, 336; et-Taberî, *a.g.e.*, X, 177-178; el-Mâtürîdî, *a.g.e.*, II, 229; en-Nehhâs, *İ'râbü'l-Kur'ân*, II, 52; Ebü'l-Leys es-Semerkandî, *a.g.e.*, I, 540; el-Kurtubî, *el-Câmi' liahkâmi'l-Kur'ân*, IX, 216; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, III, 411.

¹⁶⁰ el-Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-'Ayn*, (درك), V, 328.

¹⁶¹ İbn Kuteybe, *Ğarîbü'l-Kur'ân*, s. 167; İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, III, 195.

¹⁶² el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-sünne*, II, 229.

¹⁶³ es-Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, IV, 232.

¹⁶⁴ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 441; en-Nesefî, *a.g.e.*, I, 567. Benzer ifâde için bkz. el-Beğavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, III, 228; Fahrüddîn er-Râzî, *a.g.e.*, XIV, 77-78; el-Beyzâvî, *a.g.e.*, III, 12; el-Hâzin, *Lübâbü't-te'vîl*, II, 198; Nizâmüddîn en-Nisâbü'rî, *a.g.e.*, III, 232. Yine bkz. Ebü Hayyân el-Endelüsî, *a.g.e.*, IV, 298; İsmâil Hakkı Bursevî, *a.g.e.*, III, 159; el-Âlûsî, *a.g.e.*, VIII, 116.

¹⁶⁵ eş-Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, II, 286.

¹⁶⁶ el-Bikâ'î, *Nazmü'd-dürer*, VII, 397.

¹⁶⁷ en-Nehhâs, *İ'râbü'l-Kur'ân*, III, 150.

Bunun benzeri, Neml sûresinin 47. âyetindeki *قَالُوا اطَّيَّرْنَا بِكَ* ve Bakara sûresinin 72. âyetindeki *فَأَذَانُكُمْ فِيهَا* "şeklinde bir açıklama yapar.¹⁶⁸ Mekkî b. Ebî Tâlib, *t*'nin *d*'e idgâm edildiğini, şeddelenenin başının sâkin olması nedeniyle başa vasıl hemzesinin getirildiğini belirtir ve Kur'ân'daki *اطَّيَّرْنَا* gibi der.¹⁶⁹ el-'Ukberî, *t*'nin sâkin kılındığını ve onun için vasıl hemzesinin getirildiğini belirtir.¹⁷⁰ *Rûhu'l-beyân*'da ise *t*'nin *d*'e ibdâl edildiği, idgâm için sâkin kılındığı ve başlamak için vasıl hemzesinin getirildiği bilgisi karşımıza çıkar.¹⁷¹

جهلوا علم: **anlamlar şöyledir:** "بَلِ ادَّارَكَ عِلْمُهُمْ فِي الْآخِرَةِ" *تَذَارَكَ عِلْمُهُمْ*. يقول: ¹⁷² (Onların âhirete dair bilgisi yoktur.), *تَذَارَكَ عِلْمُهُمْ* (Âhiretle ilgili bilgileri art arda geldi. Âhiret bilgisiyle onun olmasını veya olmamasını kastetmektedir.),¹⁷³ "Kiyâmet günü bilgileri tamamlanır" anlamındadır, zira onlar, kendilerine yapılan tehditlerin hepsi gerçek olarak diriltileceklerdir.),¹⁷⁴ *تَكَامَلْ عِلْمُهُمْ فِي الْآخِرَةِ أَوْ فِي قِيَامِ* (Âhirete veya kiyâmetin kopmasına dâir bilgileri tamamlandı.),¹⁷⁵ *تَتَابَعَ السَّاعَةَ* (Bugün âhiretle ilgili bilgileri art arda geldi ve âhiret olur dediler, olmaz dediler.),¹⁷⁶ *اجْتَمَعَ عِلْمُهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَلَمْ يَشْكُوا وَلَمْ يَحْتَلِفُوا* (Kiyâmet günü bilgileri bir araya geldi de şüpheye ve ihtilâfa düşmediler.),¹⁷⁷ *عِلْمُهُمْ أَذْرَكَهُمْ فِي الْآخِرَةِ حِينَ لَمْ يَنْفَعَهُمْ* (Âhiret *تَتَابَعَ عِلْمُهُمْ فِي أَمْرِ الْآخِرَةِ فَلَمْ يَبْلُغُوا إِلَى شَيْءٍ يَعْلَمُ الْآخِرَةَ*),¹⁷⁸ *عِلْمُهُمْ أَذْرَكَهُمْ فِي الْآخِرَةِ حِينَ لَمْ يَنْفَعَهُمْ*

¹⁶⁸ İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, II, 188.

¹⁶⁹ Mekkî b. Ebî Tâlib, *Müşkilü i'râbi'l-Kur'ân*, II, 539.

¹⁷⁰ el-'Ukberî, *a.g.e.*, II, 91.

¹⁷¹ İsmâil Hakki Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, VI, 365.

¹⁷² el-Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-Ayn*, (درک), V, 328; İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, II, 173; İbn Sîde, *a.g.e.*, (درک), VI, 750; el-Fîrûzâbâdî, *a.g.e.*, (درک), III, 292; İsmâil Hakki Bursevî, *a.g.e.*, VI, 365.

¹⁷³ el-Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, II, 299; el-Ezherî, *Tehzîbü'l-luğa*, (درک), X, 112.

¹⁷⁴ ez-Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbüh*, IV, 127.

¹⁷⁵ en-Nehhâs, *İ'râbü'l-Kur'ân*, III, 150; Mekkî b. Ebî Tâlib, *a.g.e.*, II, 539.

¹⁷⁶ en-Nehhâs, *İ'râbü'l-Kur'ân*, III, 150.

¹⁷⁷ Bu, es-Süddî'nin verdiği anlamdır. el-Ezherî, *Tehzîbü'l-luğa*, (درک), X, 112.

¹⁷⁸ İbn Fâris, *Mu'cemü Mekâyisi'l-luğa*, (درک), II, 269.

hususundaki bilgileri art arda geldi, ama âhiret bilgisiyle ilgili hiçbir şeye ulaşamadılar.),¹⁷⁹ اِنْتَهَىٰ عِلْمُهُمْ فِي الْآخِرَةِ فَنَجَّهَلُوهَا (Âhirete yetişmeye, varmaya dair bilgileri nihâyet buldu da onu bilemediler.),¹⁸⁰ تَمَّ عِلْمُهُمْ بِالْآخِرَةِ لِمَا قَامَ عَلَيْهِ مِنَ الْأَدِلَّةِ فَمَا¹⁸⁰ اِنْتَمَعُوا (Âhiretle ilgili bilgileri dayandığı deliller dolayısıyla tamamlandı/tam oldu, fakat faydalanamadılar.),¹⁸¹ لَحِقَ وَتَتَابَعَ (yetişti ve art arda geldi).¹⁸²

Kalem sûresinin 49. âyetinde ﴿لَوْلَا أَنْ تَدَارَكُهُ نِعْمَةٌ مِنْ رَبِّهِ لَبَدَّ بِالْعُرَاءِ وَهُوَ مَذْمُومٌ﴾ “Eğer Rabbinden ona bir nimet yetişmeseydi, yerilerek çıplak bir yere atılırdı.” تَفَاعُلُ bâbındaki normal şekliyle تَدَارَكَ fiili geçmektedir. Bunun da anlamı, yetişmektir.¹⁸³

Klasik sözlüklerde durum şöyledir: درك, bir şeyin bir şeye yetişmesini, varmasını, ulaşmasını gösteren asıldır.¹⁸⁴ تَدَارَكَ الْقَوْمُ, “Topluluğun sonu gelip evveline/başına yetişti.” anlamındadır.¹⁸⁵

F. ذكر Maddesi

Bakara sûresinin 269. âyetinde ﴿يُؤْتِي الْحِكْمَةَ مَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُو الْأَلْبَابِ﴾ “Hikmeti dilediğine verir. Hikmet verilen kimseye çok hayır verilmiştir. Bunu ancak sağduyu sâhipleri düşünüp anlar(lar).” ما ile olumsuzlanan يَذَّكَّرُ muzâri fiili yer alır.¹⁸⁶ el-‘Ukberî, يَذَّكَّرُ’nun aslının يَذَّكَّرُ olduğunu, ت’ın ’ذ’e yakın olup idgâm edilmesi için ibdâl edildiğini ifâde eder.¹⁸⁷ Ebû Hayyân (ö. 745/1344)’a göre o fiilin aslı, يَذَّكَّرُ’dur ve ت, ’ذ’e idgâm edilmiştir.¹⁸⁸

¹⁷⁹ Mekkî b. Ebî Tâlib, *Müşkilü i’râbi’l-Kur’ân*, II, 539.

¹⁸⁰ er-Râğib el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 168.

¹⁸¹ el-‘Ukberî, *et-Tibyân fî i’râbi’l-Kur’ân*, II, 91.

¹⁸² ed-Dervîş, *İ’râbü’l-Kur’âni’l-Kerîm ve beyânüh*, VII, 244.

¹⁸³ Ebü’l-Leys es-Semerkindî, *a.g.e.*, III, 396; el-Beğavî, *a.g.e.*, VIII, 201.

¹⁸⁴ İbn Fâris, *Mu’cemü Mekâyisi’l-luğa*, (درک), II, 269.

¹⁸⁵ İbn Fâris, *Mu’cemü Mekâyisi’l-luğa*, (درک), II, 269; İbn Manzûr, *a.g.e.*, (درک), X, 419; el-Fîrûzâbâdî, *a.g.e.*, (درک), III, 291.

¹⁸⁶ Yine bkz. Âl-i ‘İmrân, 3/7.

¹⁸⁷ el-‘Ukberî, *a.g.e.*, I, 64.

¹⁸⁸ Ebû Hayyân el-Endelüsî, *a.g.e.*, II, 335. Benzer bilgi için bkz. İbn ‘Âdil, *a.g.e.*, IV, 420.

ما يفكر فكراً يذكر به ما قصَّ من آيات القرآن **anlamları şöyledir:** (anlatılan Kur'ân âyetlerinden düşünüp öğüt/ders almaz),¹⁸⁹ مَا يَتَّعِظُ بِمَا وَعَظَ بِهِ رَبُّهُ فِي هَذِهِ الْآيَاتِ (Rabbinin bu âyetlerde verdiği öğütten hisselenmez, ders/ibret almaz),¹⁹⁰ مَا يَتَّفَكَّرُ أَوْ مَا يَتَّعِظُ بِمَا فِي الْقُرْآنِ (O'nun zikrettiğinden öğüt almaz),¹⁹¹ (düşünmez veya Kur'ân'dakinden öğüt almaz),¹⁹² مَا يَتَّعِظُ (öğüt, ders, ibret almaz),¹⁹³ مَا يَنْتَفِعُ بِالْمَوْعِظَةِ وَالتَّدْكَارِ (öğütten ve hatırlatmadan faydalanmaz),¹⁹⁴ مَا يَتَّعِظُ بِمَا أُوتِيَ مِنَ الْحِكْمَةِ أَوْ وَمَا يَتَّفَكَّرُ فِيهَا (verilen hikmetten öğüt almaz veya onu düşünmez),¹⁹⁵ مَا يَتَّعِظُ أَوْ مَا يَتَّفَكَّرُ فِي الْآيَاتِ (öğüt almaz veya âyetleri düşünmez).¹⁹⁶ Fahrüddîn er-Râzî'ye göre burada kastedilen şudur: İnsan, hikmetleri ve bilgileri kalbinde bir netice olarak gördüğünde, iyice düşünüp onların ancak Allah'ın vermesi ve kolaylaştırmasıyla meydana geldiğini bildiğinde sağlam akıl sâhiplerinden olur, çünkü o, müsebbeplerden sebeplerine yükselir. İşte müsebbepten sebebe geçiş, ancak sağlam akıl sâhipleri için hâsıl olan tezekkürdür.¹⁹⁷

A'lâ sûresinin 10. âyetinde ﴿سَيَذَكَّرُ مَنْ يَشَاءُ﴾ "(Allah'a) Saygılı olan **hatırlar (öğüt alır).**" başında gelecek zamanı gösteren 'in bulunduğu muzâri fiiliyle ilgili olarak eserlerde yapı bilgisine ulaşılamamıştır.

ذَكَرُهُ (Allah'ı birleyecektir),¹⁹⁸ سَيُذَكِّرُ اللهُ (O'nu hatırladı, andı),¹⁹⁹ يَتَّعِظُ بِالْقُرْآنِ وَيُسَلِّمُ أَوْ سَيَتَّعِظُ وَيُؤْمِنُ (ondan öğüt alır),²⁰⁰ يَتَّعِظُ بِمَا (Kur'ân'dan öğüt alır ve Müslüman olur veya öğüt alacak, inanıp

¹⁸⁹ ez-Zeccâc, *a.g.e.*, I, 352. İbnü'l-Cevzî de, anlamda ez-Zeccâc'a dayanır, fakat fiili يَتَّفَكَّرُ şeklinde sunar. İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, I, 324.

¹⁹⁰ et-Taberî, *a.g.e.*, V, 12-13. Benzer ifâde için bkz. en-Neseffî, *a.g.e.*, I, 221; el-Hâzin, *a.g.e.*, I, 205.

¹⁹¹ el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-sünne*, I, 227.

¹⁹² Ebü'l-Leys es-Semerkindî, *a.g.e.*, I, 232. Yine bkz. el-Beyzâvî, *a.g.e.*, I, 160.

¹⁹³ es-Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, II, 272; el-Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, I, 334.

¹⁹⁴ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, I, 701.

¹⁹⁵ Ebüssuûd Efendi, *a.g.e.*, I, 407. Benzer ifâde için bkz. İsmâil Hakkı Bursevî, *a.g.e.*, I, 431.

¹⁹⁶ el-Âlûsî, *Râhu'l-me'ânî*, III, 42.

¹⁹⁷ Fahrüddîn er-Râzî, *a.g.e.*, VII, 74. Yine bkz. İbn 'Âdil, *el-Lübâb fî 'ulûmi'l-Kitâb*, IV, 420.

¹⁹⁸ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, III, 477.

¹⁹⁹ İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, X, 3417.

²⁰⁰ el-Mâtürîdî, *a.g.e.*, V, 440.

yararlı, iyi, güzel iş yapacak),²⁰¹ سَيَّعُطُ (öğüt alacaktır),²⁰² يُقْبَلُ التَّذَكُّرَةَ وَيَنْتَفِعُ بِهَا (öğütü kabul eder ve ondan faydalanır),²⁰³ سَيَّعُطُ بِالْفُرْآنِ (Kur'ân'dan öğüt alacaktır),²⁰⁴ سَيَّعُطُ بِوَعظِكَ (ondan öğüt alıp faydalanacaktır),²⁰⁵ سَيَّعُطُ وَيَنْتَفِعُ بِهَا (senin öğüdünden hisseleneyecektir).²⁰⁶ *Nazmü'd-dürer*'de yapılan açıklamaya göre idgâmın işaret ettiği şeyle tezekkürün en gizli şekilleriyle de olsa o, dönülmeyecek, tutulacak sözden öğüt alacaktır.²⁰⁷

دَكَرٌ'dan تَعَّلُّ بَابında nomal/aslî kullanımla pek çok âyette karşılaşılır.²⁰⁸ Mesela Tâhâ sûresinin 44. âyetindeki ﴿فَقُولَا لَهُ قَوْلًا لَّيِّنًا لِّعَلَّهِ يَتَذَكَّرُ أَوْ﴾ muzâri fiili için de verilen anlamlara bakıldığında genelde يَتَعَّلُّ (öğüt alır) karşılığı görülür.²⁰⁹

Klasik sözlüklere bakıldığında اتَّعَطَّ, “haber zikredildiğinde/söylendiğinde öğütü kabul etmek” anlamındadır.²¹⁰ Öğüt

²⁰¹ Ebü'l-Leys es-Semerkindî, *Tefsîru's-Semerkindî*, III, 471.

²⁰² es-Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, X, 184; el-Beğavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, VIII, 401.

²⁰³ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, VI, 359.

²⁰⁴ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, IX, 90.

²⁰⁵ el-Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, V, 306.

²⁰⁶ eş-Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, V, 567.

²⁰⁷ el-Bikâ'î, *Nazmü'd-dürer*, XXI, 399. Ayrıca Furkân sûresinin 62. âyetinde ﴿وَهُوَ الَّذِي جَعَلَ﴾ *“Ve O, öğüt almak veya şükretmek isteyenler için gece ile gündüzü, birbirini izler yaptı.”* ile mansûb يَتَذَكَّرُ muzâri fiili, İbrâhîm sûresinin 52. âyetinde ﴿هَذَا بَلَاغٌ لِلنَّاسِ وَلِيُنذِرُوا بِهِ وَيَلْعَلُوا آمَنَّا هُوَ إِلَهٌ وَاحِدٌ وَلِيَذَكَّرَ أُولُو الْأَلْبَابِ﴾ *“Bu (Kur'ân), insanlara bir tebliğdir. (İnsanlar), bununla uyarılırlar; O'nun yalnız Tek tanrı olduğunu bilsinler ve sağduyu sahipleri öğüt alsınlar diye (gönderilmiştir).”* başında lââm-ı ta'lîl (ل) in ve gizlenebilen اُنْ in bulunduğu يَتَذَكَّرُ fiili, İsrâ sûresinin 41. âyeti ﴿وَمَا﴾ *“Biz Kur'ân'da sözü türlü biçimlerde anlattık ki, düşünüp anlasınlar. Fakat bu, onların sadece kaçırlarını artırıyor.”* ile Furkân sûresinin 50. âyetinde aynı şekilde يَتَذَكَّرُوا fiili yer almaktadır. Yine En'âm sûresinin 126. âyetinde ﴿وَهَذَا صِرَاطٌ رَبِّكَ مُسْتَقِيمًا قَدْ فَصَّلْنَا الْآيَاتِ لِقَوْمٍ﴾ *“İşte Rabbinin doğru yolu budur. Biz, öğüt alanlar için âyetleri geniş geniş açıkladık.”*, A'râf sûresinin 26. ve 130. âyetlerinde, Enfâl sûresinin 57., Tevbe sûresinin 126. ve Nahl sûresinin 13. âyetinde يَتَذَكَّرُونَ fiili görülmektedir.

²⁰⁸ A'râf, 7/201, Yûnus, 10/3, Hûd, 11/24, Ra'd, 13/19, Zümer, 39/9, Duhân, 44/58...

²⁰⁹ Ebü'l-Leys es-Semerkindî, *a.g.e.*, II, 344; el-Beğavî, *a.g.e.*, V, 275; el-Hâzin, *Lübâbü't-te'vîl*, III, 205; İsmâil Hakî Bursevî, *Râhu'l-beyân*, V, 389.

²¹⁰ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab* (وعظ), VII, 466.

karşılığında kullanılan الْعِظَّة ise, senin bir kimseye kalbinin yumuşamasını sağlayan hayır (iyilik ve iyi) vb.yi tezkîr etmen yani hatırlatmandır.²¹¹ Bu anlamlar, اِنْعَظَّ ile تَذَكَّرَ arasındaki irtibatı ortaya koymaktadır. Diğer yandan ذَكَرَ'nın aslî anlamlarından biri, unutmanın zıddı hatırlamaktır.²¹² Tezekkür, geçip giden bir şeyi talep etmektir yani aramak ve istemektir.²¹³ Yine sana unutturulanı hatırlamandır.²¹⁴

G. مَادَّةِ رَا

'Abese sûresinin 3. âyetinde ﴿وَمَا يُدْرِيكَ لَعَلَّهُ يَزَّكِّي﴾ "Ne bilirsin belki o arınacak?" يَزَّكِّي fiili ve 'Abese sûresinin 7. âyetinde ﴿وَمَا عَلَيْكَ أَلَّا يَزَّكِّي﴾ "Onun arınmamasından sana ne?" اُنَّ ile mansûb, لا ile olumsuzlanmış يَزَّكِّي fiili gözler önündedir. en-Nehhâs'a göre يَزَّكِّي'nin aslı يَنْزَكِّي'dir. ت, ز'e idgâm edilmiştir.²¹⁵ İbn 'Atıyye'nin tefsirinde yapı bilgisi şöyledir: يَزَّكِّي'nin aslı يَنْزَكِّي'dir. ت, ز'e idgâm edilmiştir. يَنْزَكِّي da böyledir.²¹⁶ Sâfi'nin açıklamasına göre يَزَّكِّي'nin aslı يَنْزَكِّي'dir. Mücânese nedeniyle تَفَعَّلَ bâbının ت'sı ز'e ibdâl edilmiş, sâkin kılındıktan sonra kelimenin birinci kök harfine idgâm edilmiştir. Vezni يَنْفَعَّل'dür.²¹⁷

3. âyette geçen يَزَّكِّي'nin **anlamları şöyledir:** بما أراد أن يتعلمه من علمك (senin ilminden öğrenmek istediğiyle veya öğrenmek istediği ilminle),²¹⁸ يَنْظُرُهُ مِنْ دُونِهِ

²¹¹ el-Halîl b. Ahmed, *a.g.e.*, (وعظ), II, 228.

²¹² İbn Fâris, *Mu'cemü Mekâyisi'l-luğa*, (ذكر), II, 358; ez-Zemahşerî, *Esâsü'l-belâğa*, (ذكر), I, 314.

²¹³ es-Sâhib b. 'Abbâd, *el-Muhît fi'l-luğa*, (ذكر), VI, 235.

²¹⁴ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, (ذكر), IV, 309.

²¹⁵ en-Nehhâs, *İ'râbü'l-Kur'ân*, V, 94-95.

²¹⁶ İbn 'Atıyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, VIII, 437; en-Neseî, *Medârikü't-tenzîl*, III, 601.

²¹⁷ Sâfi, *el-Cedvel fi i'râbi'l-Kur'âni'l-kerîm*, XXX, 242.

²¹⁸ el-Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, III, 235.

(günahlarından temizlenir, arınır),²¹⁹ يُسْلِمُ (Müslüman olur),²²⁰ يَتَزَكَّى بِعِلْمِهِ وَنِيَّتِهِ (ilmiyle ve niyetiyle arınır),²²¹ يُصَلِّي أَوْ يُفْلِحُ، فَيَعْمَلُ خَيْرًا فَيَنْعِطُ بِالْقُرْآنِ (namaz kılar veya felâha erer de hayır yapar ve Kur'ân'dan öğüt alır),²²² يَتَطَهَّرُ مِنْ ذُنُوبِهِ وَيَتَعَطَّ وَيُصَلِّحُ (günahlarından temizlenir, öğüt alır ve sâlih olur),²²³ يَتَطَهَّرُ مِنَ الذُّنُوبِ بِالْعَمَلِ الصَّالِحِ (sâlih/iyi amelle ve senden öğrendikleriyle günahlardan temizlenir),²²⁴ يَتَطَهَّرُ بِمَا يَتَلَقَّنُ مِنَ الشَّرَائِعِ مِنْ بَعْضِ أَوْصَارِ الْإِيمَانِ (öğrendiği şer'î hükümlerle bazı günah kirlerinden temizlenir),²²⁵ تَنْمُو بَرَكَتُهُ وَتَطْهَرُ لَهِ اللهُ (bereketi artar),²²⁶ يَتَطَهَّرُ بِمَا يَتَلَقَّنُ مِنْكَ، مِنَ الْجَهْلِ أَوْ الْإِيمَانِ (senden öğrendiğiyle cehâletten veya gûnahtan arınır),²²⁷ يَتَطَهَّرُ بِمَا يَتَلَقَّنُ مِنْكَ (senden çabucak alıp kavradığıyla günahlardan temizlenir),²²⁸ يَتَطَهَّرُ بِمَا يَسْمَعُ مِنْكَ مِنْ دَنْسِ الْجَهْلِ (senden duyduğıyla, dinlediğıyle cehâlet kirinden temizlenir, arınır),²²⁹ يَتَطَهَّرُ بِمَا يَتَلَقَّنُ مِنَ الْعِلْمِ (öğrendiğı bilgiyle, ilimle temizlenir).²³⁰ *Nazmü'd-dürer*'de "İdgâmın işâret ettiğı şeyle en düşük şekillerde olsa bile senden duyduğıyla arınması ve iyi hâllerinin çoğalması umulacak şekilde olur." ifâdesine yer verilir.²³¹

bâbında normal şekliyle mâzi ve muzâri olarak bazı âyetlerde geçer. Örneğın Fâtır sûresinin 18. âyetinde ﴿...وَمَنْ تَزَكَّى فَإِنَّمَا يَتَزَكَّى لِنَفْسِهِ وَإِلَى اللَّهِ الْمَصِيرُ﴾
 "...Manen arınıp yücelen, kendi yararına arınmış olur. Dönüş Allah'adır, (Allâh,

²¹⁹ et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXIV, 106. el-Mâverdi, bu fiille ilgili dört bakış açısının olduğunu ifâde eder. Birincisi يُؤْمَرُ (inanır), ikincisi يتعبد بالأعمال الصالحة (sâlih amellerle kulluk eder), üçüncüsü يَقْفُظُ مَا يَتْلُوهُ عَلَيْهِ مِنَ الْقُرْآنِ (onun kendisine okuduğı Kur'ân'ı ezberler) ve dördüncüsü يَتَفَقَّهُ فِي الدِّينِ (dini iyice öğrenir). el-Mâverdi, *en-Nüket ve'l-uyûn*, VI, 202-203.

²²⁰ et-Taberî, *a.g.e.*, XXIV, 106. ez-Zeccâc, 'Abese sûresinin 7. âyetinde yer alan أَنْ يَزَكِّيَ ile ilgili ilgilî İslâm'a davet ettiğın kimsenin Müslüman olmamasından) anlamına yer verir. ez-Zeccâc, *a.g.e.*, V, 284.

²²¹ el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-sünne*, V, 383.

²²² Ebü'l-Leys es-Semerkindî, *Tefsîru's-Semerkindî*, III, 446.

²²³ es-Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, X, 131.

²²⁴ el-Beğavî, *a.g.e.*, VIII, 336; İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, IX, 27-28; el-Hâzin, *a.g.e.*, IV, 394.

²²⁵ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, VI, 314. Benzer ifâde için bkz. İsmâil Hakkı Bursevî, *a.g.e.*, X, 332.

²²⁶ İbn 'Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, VIII, 437.

²²⁷ Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, XXXI, 57.

²²⁸ el-Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, V, 286.

²²⁹ en-Nesefî, *Medârikü't-tenzîl*, III, 601-602.

²³⁰ Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahru'l-muhîd*, VIII, 419.

²³¹ el-Bikâ'î, *Nazmü'd-dürer*, XXI, 251-252, 255.

herkese yaptığığının karşılığını verir.” görülen تَزَكَّى mâzi fiili ve يَتَزَكَّى muzâri fiili gibi. Bazı anlamları şöyledir: صَلَحَ (sâlih/iyi oldu),²³² تَطَهَّرَ مِنْ دَنَسِ الْكُفْرِ وَالذُّنُوبِ بِالتَّوْبَةِ ²³² (Allah'a tövbe ederek, inanarak tâatte bulunarak küfür ve günah kirinden arındı),²³³ صَلَحَ وَعَمِلَ حَيْرًا ²³³ (sâlih/iyi oldu ve hayır yaptı),²³⁴ تَطَهَّرَ بِفِعْلِ الطَّاعَاتِ وَتَرَكَ الْمَعَاصِي ²³⁵ (isyân ve günah kirinden arındı),²³⁵ أَصْلَحَ (tâatte bulunarak, isyân ve günahı terk ederek temizlendi, arındı),²³⁶ أَصْلَحَ صَلَّيْ وَعَمِلَ حَيْرًا ²³⁷ (namaz kıldı ve iyilik yaptı),²³⁷ تَطَهَّرَ مِنْ أَوْضَارِ الْأَوْزَارِ وَالْمَعَاصِي بِالتَّائِبِ مِنْ هَذِهِ الْإِنْدَارَاتِ وَأَصْلَحَ حَالَهُ بِفِعْلِ الطَّاعَاتِ وَيُقَالُ مَنْ ²³⁸ (kendini düzeltti ve iyilik yaptı),²³⁷ تَطَهَّرَ مِنْ أَوْضَارِ الْأَوْزَارِ وَالْمَعَاصِي بِالتَّائِبِ مِنْ هَذِهِ الْإِنْدَارَاتِ وَأَصْلَحَ حَالَهُ بِفِعْلِ الطَّاعَاتِ وَيُقَالُ مَنْ ²³⁸ (Bu uyarılardan etkilenerken günah ve isyan kirlerinden arındı, tâatte bulunarak durumunu düzeltti. Kim zekât verirse sevâbı ancak kendisinedir de denir.),²³⁹ أَعْطَى الزَّكَاةَ ²³⁹ (zekât verdi).²⁴⁰

A'lâ sûresinin 14. âyetinde ﴿قَدْ أَفْلَحَ مَنْ تَزَكَّى﴾ “Doğrusu, mutluluğa ermiştir zekât veren” geçen تَزَكَّى mâzî fiiliyle ilgili bazı anlamlar da şöyledir: تَكْتَرُّ بِتَقْوَى ²⁴¹ (Allah'tan çok korktu. Zâkî'nin anlamı, “artan, büyüyen, gelişen, çoğalan ve çok”tur.),²⁴¹ تَطَهَّرَ مِنَ الشَّرِكِ وَقَالَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ ²⁴² (şirkten arındı ve Allah'tan başka tanrı yoktur dedi).²⁴²

Klasik sözlüklere bakıldığında şu durum görülür: الزَّكَاةُ, malın zekâtıdır ki onun temizlenmesi anlamına gelir. Zekâtın dilde aslı, temizlik, nemâ bulmak, bereket ve medihtir.²⁴³ Yine salâh anlamı da vardır.²⁴⁴ Zekât,

²³² Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, III, 75; Ebü'l-Leys es-Semerkindî, *a.g.e.*, III, 84.

²³³ et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XIX, 355. Bu kaynakta cevapta ise فِيمَا يَتَطَهَّرُ لِنَفْسِهِ ifâdesine yer verilir.

²³⁴ el-Beğavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, VI, 418.

²³⁵ el-Beyzâvî, *a.g.e.*, IV, 257.

²³⁶ en-Nesefî, *Medârikü't-tenzîl*, III, 84.

²³⁷ el-Hâzin, *Lübâbü't-te'vîl*, III, 455.

²³⁸ İbn 'Âdil, *a.g.e.*, XVI, 122.

²³⁹ İsmâil Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, VII, 337.

²⁴⁰ İsmâil Hakkı Bursevî, *a.g.e.*, VII, 337.

²⁴¹ ez-Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbüh*, V, 316.

²⁴² el-Hâzin, *Lübâbü't-te'vîl*, IV, 418. Bu eserde أَعْطَى صَدَقَةَ الْفِطْرِ (fitir sadakası verdi) anlamı da görülür. Ayrıca bkz. İsmâil Hakkı Bursevî, *a.g.e.*, X, 409.

²⁴³ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, (ك), XIV, 358.

²⁴⁴ el-Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-'Ayn*, (ك), V, 394.

Allah'ın bereketinden hâsıl olan büyümedir.²⁴⁵ Aslında bunun kökü, nemâ bulup artmayı göstermektedir. زَكَا الرَّجُلُ (Ekin nemâ bulup arttı.),²⁴⁶ زَكَا الرَّجُلُ (Kişi sâlih oldu, refâh içinde oldu.).²⁴⁷ تَزَكَّى, klasik sözlüklerde de تَصَدَّقَ (sadaka verdi, zekat verdi)²⁴⁸ ve تَطَهَّرَ (temizlendi, arındı)²⁴⁹ anlamlarında kullanılır.²⁵⁰

H. زمل Maddesi

Müzzemmil sûresinin 1. âyetinde ﴿يَا أَيُّهَا الْمَرْءَلُ﴾ “*Ey örtüsüne bürünen*” الْمَرْءَلُ ism-i fâili geçmektedir. el-Halîl b. Ahmed (ö. 175/791), ت'nın ز'e idgâm edildiğini belirtirken²⁵¹ Ma'mer b. el-Müsennâ, ت'nın idgâm edilip şeddelendiğini ifâde eder.²⁵² İbn Düreyd (ö. 321/933), *Cemheretü'l-luğa*'da Ma'mer b. el-Müsennâ'ya atıfta bulunarak ت'nın ز'e idgâm edildiği ve م'in şeddelendiği bilgisine yer verse de²⁵³ burada ت'nın ز'e idgâm edilip şeddelendiğini ifâde etmek kanaatimizce daha doğrudur. el-Ahfeş'in ifâdesine göre الْمَرْءَلُ'nun aslı الْمَرْءَلُ'dir, fakat ت, ز'e idgâm edilmiştir. الْمَرْءَلُ, onun benzeridir.²⁵⁴ el-Kurtubî, tefsirinde el-Ahfeş'e atfen aynı bilgiyi aktarır.²⁵⁵ İbn Kuteybe fiilin aslını aynı şekilde verir ve ت'nın ز'e idgâm edildiğine işâret eder, el-Müberred de bu harflerden birincisinin ikincisine idgâm edildiğine değinir.²⁵⁶ ez-Zeccâc'a göre الْمَرْءَلُ'nün aslı الْمَرْءَلُ'dür, fakat ت, ز'e yakın olduğu

²⁴⁵ er-Râğib el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 213.

²⁴⁶ es-Sâhib b. 'Abbâd, *el-Muhît fi'l-luğa*, (كو), VI, 300.

²⁴⁷ el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît*, (كو), IV, 233.

²⁴⁸ el-Cevherî, *es-Sihâh*, (كو), VI, 2368; ez-Zemahşerî, *Esâsü'l-belâğ*, (كو), I, 418; ez-Zebidî, *Tâcü'l-'arûs*, (كو), XXXVIII, 223.

²⁴⁹ ez-Zebidî, *Tâcü'l-'arûs*, (كو), XXXVIII, 223.

²⁵⁰ ez-Zemahşerî, *Esâsü'l-belâğ*, (كو), I, 418.

²⁵¹ el-Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-'Ayn*, (زمل), VII, 371.

²⁵² Ma'mer b. el-Müsennâ, *a.g.e.*, II, 273; Ebü'l-Leys es-Semerkindî, *a.g.e.*, III, 415.

²⁵³ İbn Düreyd, *Cemheretü'l-luğa*, (زمل), II, 826.

²⁵⁴ el-Ahfeş, *a.g.e.*, s. 552; el-Beğavî, *a.g.e.*, VIII, 249; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, VI, 237; Fahrüddîn er-Râzî, *a.g.e.*, XXX, 171; Nizâmüddîn en-Nisâbü'rî, *a.g.e.*, VI, 377; ed-Dervîş, *a.g.e.*, X, 257.

²⁵⁵ el-Kurtubî, *el-Câmi' liahkâmi'l-Kur'ân*, XXI, 313-314.

²⁵⁶ İbn Kuteybe, *Ğarîbü'l-Kur'ân*, s. 493; Ebü'l-Abbâs Muhammed b. Yezid el-Müberred, *el-Kâmil fi'l-luğa ve'l-edeb*, thk. Yahyâ Murâd, Müessesetü'l-muhtâr, Kâhire 1431/2010, s. 562.

için idgâm edilmiştir.²⁵⁷ el-Ezherî, İbn Manzûr (ö. 711/1311) ve ez-Zebîdî (ö. 1205/1791) de, ez-Zeccâc'a atfen aynı bilgiyi verirler.²⁵⁸ İbnü'l-Cevzî, ilkin isim vermeden dilcilere dayanarak ت'nin ز'e idgâm edilip şeddelendiğini ifâde eder. Ardından da ez-Zeccâc'ın ismini belirterek ت'nin ز'e ancak yakınlığı sebebiyle idgâm edildiğini vurgular.²⁵⁹ *el-Keşf ve'l-beyân*'daki açıklamaya göre الْمُتَزَمِّلُ'nin aslı الْمُتَزَمِّلُ'dir sonra ت, ز'e idgâm edilmiştir.²⁶⁰ el-'Ukberî, ت'nin ز'e ibdâl ve idgâm edildiğini belirtir.²⁶¹ *el-Lübâb fi 'ulûmi'l-Kitâb*'da الْمُتَزَمِّلُ'nin aslı الْمُتَزَمِّلُ'dir sonra ت, ز'e idgâm edilmiştir. Şöyle denir: تَزَمَّلَ el-Fîrûzâbâdî (ö. 817/1415), تَزَمَّلَ'nin anlamını verirken onun اِفْعَلَ veznindeki اِزْمَلَ gibi olduğuna işâret eder.²⁶³ Sâfî'nin açıklamasına göre الْمُتَزَمِّلُ, humâsî تَزَمَّلَ'den ism-i fâildir, vezni مُتَفَعِّلٌ'dir. Onda ibdâl vardır. Aslı, الْمُتَزَمِّلُ'dir. ت, ز'e kalb edilmiş sonra kelimenin birinci kök harfi ز'e idgâm edilmesi için sâkin kılınmıştır.²⁶⁴

الْمُتَزَمِّلُ'nin **anlamları şöyledir:** الْمُتَزَمِّلُ فِي ثِيَابِهِ (elbiselerine sarınıp bürünen),²⁶⁵ الذي قد تَزَمَّلَ بِثِيَابِهِ وَهَيَّأَ لِلصَّلَاةِ (elbiselerine sarınıp bürünen ve namaza

²⁵⁷ ez-Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbüh*, V, 239.

²⁵⁸ el-Ezherî, *a.g.e.*, (زمل), XIII, 222; İbn Manzûr, *a.g.e.*, (زمل), XI, 309; ez-Zebîdî, *a.g.e.*, (زمل), XXIX, 138.

²⁵⁹ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, VIII, 388.

²⁶⁰ es-Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, X, 58-59; el-Beyzâvî, *a.g.e.*, V, 255; en-Nesefî, *a.g.e.*, III, 555; Ebû Hayyân el-Endelüsî, *a.g.e.*, VIII, 353; Ebüssuûd Efendi, *a.g.e.*, V, 411; İsmâil Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, X, 203; eş-Şevkânî, *a.g.e.*, V, 418; el-Âlûsî, *a.g.e.*, XXIX, 100-102.

²⁶¹ el-'Ukberî, *et-Tibyân fi i'râbi'l-Kur'ân*, II, 143.

²⁶² İbn 'Âdil, *a.g.e.*, XIX, 449-450.

²⁶³ el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît*, (زمل), III, 378; ez-Zebîdî, *a.g.e.*, (زمل), XXIX, 138.

²⁶⁴ Sâfî, *el-Cedvel fi i'râbi'l-Kur'ânî'l-kerîm*, XXIX, 132.

²⁶⁵ el-Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-Ayn*, (زمل), VII, 371; İbn Kuteybe, *Ğarîbü'l-Kur'ân*, s. 493; ez-Zeccâc, *a.g.e.*, V, 239. Benzer ifâde için bkz. es-Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, X, 58-59; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, VI, 237; Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, XXX, 171; el-Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, V, 255; en-Nesefî, *a.g.e.*, III, 555; el-Hâzin, *a.g.e.*, IV, 355; Ebüssuûd Efendi, *a.g.e.*, V, 411. Yakın anlamlar için bkz. Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, III, 409; İbn 'Atıyye, *a.g.e.*, V, 386. Elmalılı, müzzemmil için "Ey örtünen", "Örtüsüne bürünüp örtünen" anlamını verdikten sonra "Kendisi örtünmüş veya başkası tarafından örtülmüş olabilir. Bunun büyük bir olay karşısında başını içine çekmek, gizlenmek, kaçınmak, rahata meyletmek gibi kinâye manaları da olabilir." şeklinde bir açıklama yapar. er-Râğîb da, burada isti'âre yoluyla "işî ihmâl eden, ona önem vermeyen" anlamında kinâye olduğunu belirtir. Bkz. er-Râğîb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 215; Yazır, *a.g.e.*, VII, 5421.

hazırlanan),²⁶⁶ الْمُرْتَمِلُ بِثِيَابِهِ (elbiselerine bürünen),²⁶⁷ الْمُرْتَمِلُ بِثِيَابِهِ (elbiselerine veya elbisesine sarınıp bürünen),²⁶⁸ تَرَمَّلَ وَتَدَثَّرَ بِثَوْبِهِ إِذَا (Ona büründü, onunla örtündü” demektir.).²⁶⁹ *Te'vîlâtü Ehli's-sünne*'de الْمُرْتَمِلُ ile aynı anlamı gerektirdiği ifâde edilir.²⁷⁰ *Nazmü'd-dürrer*'de müzzemmil, şahsını/kendini gizleyen, işini, durumunu ve kendisine emrettiğimiz şeyi örten/gizleyendir, çünkü anlamı “bütün vücut üzerinde elbiseye sarınıp bürünmek, gizlenmek

²⁶⁶ el-Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, III, 196.

²⁶⁷ Ma'mer b. el-Müsennâ, *Mecâzü'l-Kur'ân*, II, 273; et-Taberî, *a.g.e.*, XXIII, 357; İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, VIII, 388. Benzer ifâde için bkz. Ebü'l-Leys es-Semerkindî, *a.g.e.*, III, 415; Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahru'l-muhît*, VIII, 351-352. İbn Düreyd, الْمُرْتَمِلُ'in anlamı için Ma'mer b. el-Müsennâ'ya atfen المتلطف بئياته ibâresine yer verir. İbn Düreyd, *Cemheretü'l-luğa*, (Zml), II, 826. *Câmi'u'l-beyân*'daki açıklamaya göre Kastedilen, Hz. Peygamber'dir. Bununla birlikte Cenâb-ı Allah'ın peygamberini vafettiği tezemmülün anlamında ihtilâf edilmiştir. Bazıları şöyle demiştir: (Allah, onu namaza hazırlanan biri gibi elbiselerine sarınıp bürünmesiyle vafetti.). Katâde'den rivâyet edildiğine göre ﴿يَا أَيُّهَا﴾

الَّذِي تَرَمَّلَ بِثِيَابِهِ وَتَدَثَّرَ بِثَوْبِهِ (elbiselerine sarınıp bürünen)dir. Diğerleri de şöyle demişlerdir: (Allah, onu peygamberliği yüklenmesiyle vafetti.). 'İkrime'den rivâyet edildiğine göre ﴿يَا أَيُّهَا الْمُرْتَمِلُ﴾، ثُمَّ اللَّيْلُ إِلَّا قَلِيلًا (Sana bu iş yüklendi. Onu yap.) et-Taberî'ye göre bu iki görüşten onun teviline daha layık olan, onu "قَمِ اللَّيْلُ" takip ettiği için Katâde'nin söylediğidir. Bu, onun التَّرْمَلُ بالثياب (elbiselere sarınıp bürünmek)la vasfedilmesinin namaz için olduğunun bir ifâdesidir ve o, iki anlam arasında daha belirgin ve açıktır. et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXIII, 357-358. 'İkrime'ye göre bu kelime, yük yüklemek anlamındaki التَّرْمَلُ'den türetilmiştir. "Onu taşıdı, yüklendi" anlamındaki اِزْدَمَلَهُ, yine bundandır. Bu durumda anlam, "Ey büyük bir iş yüklenen"dir.

Peygamberlik yüklerini kastetmektedir ki daha sonra gece kalkmakla yükümlü tutulması, ona uygun bir durumdur. Nizâmüddîn en-Nisâbü'rî, *a.g.e.*, VI, 377. Kelimenin bu iki farklı anlamıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. el-Kurtubî, *el-Câmi' liahkâmi'l-Kur'ân*, XXI, 313-314.

²⁶⁸ el-Müberred, *el-Kâmil fi'l-luğa ve'l-edeb*, s. 562; er-Râğıb el-İsfahânî, *a.g.e.*, s. 215.

²⁶⁹ es-Süddî'ye göre kasıt, "Ey uyuyan kalk ve namaz kıl"dır. Âlimlere göre bu hitap, mesajı iletmeden önce vahyin başında Hz. Peygamber'e idi. Daha sonra ona nebî ve resûl diye hitap edildi. el-Begavî, *Me'âlimü't-tenzil*, VIII, 249.

²⁷⁰ Şöyle dendi: Allah resulünü tedessüre (örtüsüne bürünmeye) sevk eden, şudur: O, Mekke yollarından birindeydi. Birden bire gökten ve yerden gelen bir ses duydu. Hemen sağına soluna, önüne arkasına baktı, fakat bir şey göremedi. Sonra başını kaldırdı, bir şey gördü ve ondan korktu. Hemen evine gelip "تَمْلُونِي" (beni örtün) dedi فَتَمْلُونَهُ (ve onu örttüler). Bkz. el-Mâtürîdî, *a.g.e.*, V, 289, 309. Yine anlam için bkz. Nizâmüddîn en-Nisâbü'rî, *Tefsîru Garâibi'l-Kur'ân*, VI, 377.

ve bir yerden ayrılmamak” olan tezemmül, ona işâret etmektedir... Yine تَعَمَّلُ bâbının ت'ının idgâm edilmesiyle gizlemeye işâret edilir.²⁷¹

Klasik sözlüklerde durum şöyledir: زمل, yük yüklemek ve ses çıkarmak şeklinde iki temel manaya sahiptir.²⁷² تَزَمَّلَ الرَّجُلُ بِثَوْبِهِ تَزَمَّلًا, “Adam, elbisesine büründü, onunla örtündü.” manasına gelir.²⁷³ Yine تَدَثَّرَ تَزَمَّلَ الرَّجُلُ بِثَوْبِهِ تَدَثَّرًا, “Adam, elbisesine büründü, onunla örtündü.” manasına gelir.²⁷⁴ Tezemmül, elbiselere sarınıp bürünmektir.²⁷⁵ el-Kâmûsü'l-muhî'te اِزْمَلْ veznindeki اِزْمَلْ gibi sarınıp bürünmek anlamına geldiği belirtilir.²⁷⁶

I. زین Maddesi

Yûnus sûresinin 24. âyetinde ﴿إِنَّمَا مَثَلُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا كَمَاءٍ أَنْزَلْنَاهُ مِنَ السَّمَاءِ فَاخْتَلَطَ بِهِ نَبَاتُ الْأَرْضِ بِمَا يَأْكُلُ النَّاسُ وَالْأَنْعَامُ حَتَّىٰ إِذَا أَخَذَتِ الْأَرْضُ زُخْرُفَهَا وَازَّيَّنَتْ وَظَنَّ أَهْلُهَا أَنَّهُمْ قَادِرُونَ عَلَيْهَا أَتَاهَا أَمْرًا نَّهْرًا لَّيْلًا أَوْ نَهَارًا فَجَعَلْنَاهَا حَصِيدًا كَأَنْ لَّمْ تَغْنَ بِالْأَمْسِ كَذَلِكَ نُفَصِّلُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ﴾ “Şu yakın hayât, tıpkı gökten indirdiğimiz bir suya benzer: İnsanların ve hayvanların yediği arz bitkisi o su ile karıştı: nihâyet yer zinetini takınıp süslendiği ve halkı da onun (ürününü devşirmeğ)e kâdir olduklarını zannettikleri sırada birden buyruğumuz ona gece veya gündüz geldi; sanki dün o hiç (bitkisiyle süslenip) şenlenmemiş gibi, onu biçilmiş yaptık (süsünü, zenginliğini biçtik, yok ettik). İşte biz, düşünen bir toplum için âyetleri böyle geniş geniş açıklarız.” مَازِي fiili yer almaktadır. el-Ahfeş, “وَازَّيَّنَتْ وَازَّيَّنَتْ” demek istiyor, fakat mahreçlerinin yakınlığı dolayısıyla ت'ı z'e idgâm etti. Başı sâkin olunca ona vasıl hemzesi eklendi. ﴿وَازَّيَّنَتْ﴾ buyurdu. (ağırdır) اِزْمَلْ, mastarı kastediyor ki o, الدُّنْيَا'dendir. İdgâm yaptığında hemzeyi ancak telaffuza ulaşmak yani telaffuz edebilmek/söyleyebilmek için ekledi, çünkü sâkinle başlanmaz.”

²⁷¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. el-Bikâ'î, *Nazmü'd-dürer*, XXI, 2-3. Kur'ân'da زمل'den تَعَمَّلُ bâbında başka bir kullanımla karşılaşılmamıştır.

²⁷² İbn Fâris, *Mu'cemü Mekâyîsi'l-luğa*, (زمل), III, 25-26.

²⁷³ İbn Düreyd, *Cemheretü'l-luğa*, (زمل), II, 826.

²⁷⁴ İbn Fâris, *Mücmelü'l-luğa*, thk. Şihâbüddîn Ebû 'Amr, Dâru'l-fikr, Beyrut 1414/1994, (زمل), s. 333; el-Cevherî, *es-Sihâh*, (زمل), IV, 1718; İbn Manzûr, *a.g.e.*, (زمل), XI, 309

²⁷⁵ el-Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-'Ayn*, (زمل), VII, 371; İbn Sîde, *a.g.e.*, (زمل), IX, 57; el-Ezherî, *Tehzîbü'l-luğa*, (زمل), XIII, 222; ez-Zemahşerî, *Esâsü'l-belâğâ*, (زمل), I, 422.

²⁷⁶ el-Fîrûzâbâdî, *a.g.e.*, (زمل), III, 378. Yine bkz. ez-Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs*, (زمل), XXIX, 138.

açıklamasını yapar.²⁷⁷ ez-Zeccâc'a göre ت, ز'e idgâm edilmiş ve ز, sâkin olmuştur. İşte onun için vasıl hemzesi getirilmiştir.²⁷⁸ İbnü'l-Cevzî ve Fahrüddîn er-Râzî, söz konusu fiille ilgili ez-Zeccâc'ı kaynak göstererek aynı bilgiyi sunarlar. Fahrüddîn er-Râzî, ayrıca "Bu, yüce Allah'ın إِذْأَرْكُوا ve إِذْأَرْكُوا sözünde yer verdiğimiz benzeridir." şeklinde bir hatırlatmada bulunur.²⁷⁹ et-Taberî, "Onlar, mahreçlerinin yakınlığı dolayısıyla ت'yu ز'e idgâm etmişlerdir, ت sâkin olduğundan ve sâkinle başlanamayacağından fiilin okunuşuna ulaşılması yani onun okunabilmesi için başa hemze getirmişlerdir." şeklinde bir açıklamada bulunur.²⁸⁰ en-Nehhâs'a göre söz konusu fiilin aslı تَزَيَّنْتُ'tir. ت, ز'e idgâm edilmiş ve idgâm edilen harf, ilki sâkin olan iki harfin yerine geçtiği için vasıl hemzesi getirilmiştir.²⁸¹ Ebü'l-Leys es-Semerkindî'ye göre onun aslı تَزَيَّنْتُ'tir. ت, hafzedilip onun yerine şedde geçirilmiş veya konmuştur. Bu, Cenâb-ı Allah'ın aslı تَدَارَكَ olan إِذْأَرْكَ sözünü gibidir.²⁸² el-Cevherî'ye göre وَاَزَيْنْتُ'nin aslı تَزَيْنْتُ'tir. ت, sâkin kılınıp ز'e idgâm edilmiş ve başlamanın sahih olması için hemze getirilmiştir.²⁸³ Mekkî b. Ebî Tâlib'e göre وَاَزَيْنْتُ'nin aslı تَزَيْنْتُ'tir. Vezni تَزَيَّنْتُ'tir. ت, ز'e idgâm edilmiş, ilki sâkin kılınmış, fiilin başı sâkin olduğu için vasıl hemzesi getirilmiştir. İlki ancak idgâmde sâkin kılınmıştır, zira sonrasına idgâm ettiği her harfin her zaman sâkin kılınması kaçınılmazdır. İşte ت, ز'e idgâm edilince ت, sâkin olmuş ve başladığında bir vasıl hemzesine ihtiyaç duyulmuştur. Benzerleri Kur'ân'da çoktur.²⁸⁴ el-Keşşâf'ta تَزَيَّنْتُ'nin aslı تَزَيَّنْتُ'tir, idgâm yapılmıştır.²⁸⁵ el-'Ukberî, تَزَيَّنْتُ'nin aslının تَزَيَّنْتُ olduğunu ve فَاذْأَرْكُوا'da zikrettiklerinin onda yapıldığını

²⁷⁷ el-Ahfeş, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 372.

²⁷⁸ ez-Zeccâc, *a.g.e.*, III, 15; İbn 'Atıyye, *a.g.e.*, III, 114; Nizâmüddîn en-Nisâbü'rî, *a.g.e.*, III, 574.

²⁷⁹ Bkz. İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, IV, 21; Fahrüddîn er-Râzî, *a.g.e.*, XVII, 77.

²⁸⁰ et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XII, 153.

²⁸¹ en-Nehhâs, *İ'râbü'l-Kur'ân*, II, 144-145.

²⁸² Ebü'l-Leys es-Semerkindî, *Tefsîru's-Semerkindî*, II, 94.

²⁸³ el-Cevherî, *es-Sihâh*, (زين), V, 2132-2133; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, (زين), XIII, 201; ez-Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs*, (زين), XXXV, 163.

²⁸⁴ Mekkî b. Ebî Tâlib, *Müşkilü i'râbi'l-Kur'ân*, I, 343.

²⁸⁵ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 129; el-Beyzâvî, *a.g.e.*, III, 110; Ebüssüüd Efendi, *a.g.e.*, II, 653.

belirtmekle yetinir.²⁸⁶ *el-Câmi' liahkâmi'l-Kur'ân*'da verilen bilgiye göre ت, ز'e idgâm edilmiştir ve vasıl hemzesi getirilmiştir, çünkü idgâm edilen harf, iki harfin yerindedir. O ikisinden ilki sâkindir ve sâkinle başlamak mümkün değildir.²⁸⁷ *el-Bahru'l-muhît*'te verilen bilgiye göre ت, ز'e idgâm edilmiştir ve idgâmda ز'in sâkin kılınması zorunluluğundan vasıl hemzesi getirilmiştir.²⁸⁸ *el-Lübâb fi 'ulûmi'l-Kitâb*'da belirtildiğine göre ت, sonrasındaki ز'e idgâm edilmek istenince ز'e kalb edilmiş/dönüştürülmüş ve sâkin kılınmıştır. Sâkinle başlama imkânı bulunmadığından vasıl hemzesi getirilmiş ve fiil, اَرْتَبَّتْ olmuştur. Bu daha önce "فَأَدَارَأْتُمْ فِيهَا" da açıklanmıştır hatırlatmasında da bulunur.²⁸⁹ *Rûhu'l-me'ânî*'de belirtildiğine göre ت, ز'e idgâm edilip sâkin kılınmıştır. Sâkinle başlamaya ulaşmak yani başlayabilmek için vasıl hemzesi getirilmiştir.²⁹⁰ Sâfi'ye göre burada ت'nin ز'e ibdâli söz konusudur. ت, ز'e kalb edilmiş, idgâm için sâkin kılınmış ve sâkinle başlamaktan kurtulmak için vasıl hemzesi getirilmiştir. Vezni اَرْتَبَّتْ'tir.²⁹¹

اَرْتَبَّتْ fiilinin anlamları şöyledir: بالنبات وحسنت (bitkiyle ve güzel oldu),²⁹² اَرْتَبَّتْ (bezendi, süslendi, donandı),²⁹³ اَرْتَبَّتْ وحسنت (bitki bitirdi ve güzel oldu),²⁹⁴ اَرْتَبَّتْ فارتبتت من ألوان النبات (güzel oldu ve bitkinin her cinsinden ve çeşidinden bitirdi),²⁹⁵ اَرْتَبَّتْ زينة (envâi çeşit bitkiyle güzel oldu),²⁹⁶ اَرْتَبَّتْ زينة (süsü belirdi, ortaya çıktı),²⁹⁷ اَرْتَبَّتْ بالحبوب والثمار والأزهار (hububat (başaktaki buğday taneleri), meyveler ve çiçeklerle).²⁹⁸ *Envâru't-tenzîl*'de söz konusu fiilin

²⁸⁶ el-'Ukberî, *a.g.e.*, II, 14.

²⁸⁷ el-Kurtubî, *a.g.e.*, X, 478. Yine bkz. eş-Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, II, 615.

²⁸⁸ Bkz. Ebû Hayyân et-Endelüsî, *el-Bahru'l-muhît*, V, 145; İsmâil Hakkı Bursevî, *a.g.e.*, IV, 34; ed-Dervîş, *a.g.e.*, IV, 229.

²⁸⁹ İbn 'Âdil, *el-Lübâb fi 'ulûmi'l-Kitâb*, X, 300.

²⁹⁰ el-Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, XI, 101.

²⁹¹ Sâfi, *el-Cedvel fi i'râbi'l-Kur'ânî'l-kerîm*, XI, 109.

²⁹² Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, II, 89.

²⁹³ el-Ferrâ, *Me'ânî'l-Kur'ân*, I, 438; ez-Zeccâc, *a.g.e.*, III, 15; et-Taberî, *a.g.e.*, XII, 152-153; el-Beğavî, *a.g.e.*, IV, 129. Yine aynı anlama gelecek şekilde بالزينة جاءت suretinde geçer. Bkz. en-Nehhâs, *İ'râbü'l-Kur'ân*, II, 144-145.

²⁹⁴ et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XII, 152-153; İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, VI, 1941.

²⁹⁵ el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-sünne*, II, 474.

²⁹⁶ Ebü'l-Leys es-Semerkindî, *a.g.e.*, II, 94.

²⁹⁷ İbn 'Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, III, 114.

²⁹⁸ el-Kurtubî, *el-Câmi' liahkâmi'l-Kur'ân*, X, 478. Yine bkz. eş-Şevkânî, *a.g.e.*, II, 615.

karşılığında “ Çeşitli giysilerden ve süslerden alıp süslenen bir gelin gibi bitkinin farklı renkleri, çeşitleri, türleri ve şekilleriyle süslendi.” yorumuna yer verilir.²⁹⁹ *Tefsîru Ğarâibi'l-Kur'ân*'da وَارْتَبَّتْ'in aslı تَرَبَّتْ'tir. Bu, son derece fasih bir sözdür. Yer, her renkten şâhâne elbiseler alıp giyen sonra da kırmızı, beyaz vb. bütün meşhur türlerle süslenen bir geline benzetilmiştir.³⁰⁰ *Nazmü'd-dürer*'de “Süs olarak açık ve gizli o bitkinin çeşitleriyle süslendi veya o bitkinin çeşitleriyle süslendi ki o süsün bazısı açık bazısı da gizlidir.” ifâdesine yer verilir ki o, idgâmın anlattığı şeyledir.³⁰¹ *Rûhu'l-me'ânî*'de belirtildiğine göre burada isti'âre-i mekniyye vardır, çünkü arz, geline benzetilmiştir, müşebbehün bih (gelin) hazfedilip müşebbeh (arz) onun yerine koyulmuştur.³⁰² *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*'de وَارْتَبَّتْ'in karşılığında “Tepelerinde çıkan farklı şekiller ve renklerdeki parlak ve güzel çiçeklerle güzel oldu.” ifâdesine yer verilir.³⁰³

Klasik sözlüklerde durum şöyledir: زين, bir şeyin güzel olmasını ve güzelleştirilmesini, süslenmesini gösteren bir köktür. أَرَبَّتِ الْأَرْضُ وَارْتَبَّتْ وَارْتَبَّتْ وَارْتَبَّتْ, “Ot, yeri güzelleştirdi/süsledi.”,³⁰⁴ وَارْتَبَّتْ وَارْتَبَّتْ وَارْتَبَّتْ وَارْتَبَّتْ, “Yer, bitkisiyle güzel, parlak ve taze oldu.” anlamındadır.³⁰⁵ Yine aslı تَرَبَّتْ olan وَارْتَبَّتْ'in أَرَبَّتْ'in benzeri olduğu ifâde edilir.³⁰⁶

J. سمع Maddesi

“O ﴿لَا يَسْمَعُونَ إِلَى الْمَلَأِ الْأَعْلَى وَيُفْقِدُونَ مِنْ كُلِّ جَانِبٍ﴾ Sâffât sûresinin 8. âyetinde (şeyta) nlar mele-i A'lâyı (yüce melekler topluluğunu) dinleyemezler; her yandan kendilerine (ışınlar) atılır.” لا ile olumsuzlanmış يَسْمَعُونَ muzâri fiili yer almaktadır. İbn Kuteybe, 'nın س' e idgâm edildiğini belirtir.³⁰⁷ et-Taberî,

²⁹⁹ el-Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, III, 110.

³⁰⁰ Nizâmüddîn en-Nisâbü'rî, *Tefsîru Ğarâibi'l-Kur'ân*, III, 574.

³⁰¹ el-Bikâ'î, *Nazmü'd-dürer*, IX, 102.

³⁰² el-Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, XI, 100.

³⁰³ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, IV, 260. Kur'ân'da تَرَبَّتْ'ten تَرَبَّتْ'ten başka bir kullanım ile karşılaşılmamıştır.

³⁰⁴ İbn Fâris, *Mu'cemü Mekâyisi'l-luĝa*, (زين), III, 41.

³⁰⁵ el-Ezherî, *Tehzîbü'l-luĝa*, (زان), XIII, 255.

³⁰⁶ el-Cevherî, *es-Sihâh*, (زين), V, 2132-2133; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, (زين), XIII, 201.

³⁰⁷ İbn Kuteybe, *Ğarîbü'l-Kur'ân*, s. 369; el-Begâvî, *Me'âlimü't-tenzîl*, VII, 35; İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, VII, 47; Ebû Hayyân el-Endelûsî, *a.g.e.*, VII, 338; İbn 'Âdil, *a.g.e.*, XVI, 280; eş-Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, IV, 511; el-Âlûsî, *a.g.e.*, XXIII, 69. Bazı klasik sözlüklerde de تَسْمَعَتْ ilinin

'nın س'e idgâm edilip şeddelendiğini ifâde ederken³⁰⁸ en-Nehhâs'a göre fiilin aslı, يَسْمَعُونَ'dir. ت, س'e yakınlığı dolayısıyla idgâm edilmiştir.³⁰⁹ Fahrüddîn er-Râzî'ye göre de fiilin aslı يَسْمَعُونَ'dir. ت, س'e idgâm edilmiştir, zira bu harfler hems sıfatında ortaktır.³¹⁰

هُم يَسْمَعُونَ وَلَا يَسْمَعُونَ (kulak verip dinleyemezler),³¹¹ لَا يَسْمَعُونَ (dinleyemezler, kulak veremezler),³¹² هُمْ لَا يَسْمَعُونَ (kulak verdikleri hâlde duyamazlar/duyamazlar hâlbuki kulak verirler, kulak vererek dinleyemezler),³¹³ لَا يَسْتَمِعُوا (dinlememeleri için),³¹⁴ التَّسْمِعُ تَطْلُبُ السَّمَاعِ ويقال: تَسْمَعُ فَمَسْمَعٌ أَوْ فَلَمْ يَسْمَعْ (Tesemmu', işitmek, duymak, dinlemek istemektir yani kulak tutmaktır. Kulak tuttu sonra da duydu veya

idgâm yapılıncaya سَمِعْتُ إِلَيْهِ şeklinde söylendiğine değinilir. Bkz. el-Cevherî, *a.g.e.*, (سمع), III, 1232; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, (سمع), VIII, 162; ez-Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs*, (سمع), XXI, 224-225.

³⁰⁸ et-Taberî, *a.g.e.*, XIX, 498-499; Ebü'l-Leys es-Semerkindî, *a.g.e.*, III, 111; İsmâil Hakkı Bursevî, *a.g.e.*, VII, 448.

³⁰⁹ en-Nehhâs, *İ'râbü'l-Kur'ân*, III, 278; el-Kurtubî, *a.g.e.*, XVIII, 12.

³¹⁰ Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, XXVI, 122. "حتمه شخص فسكت" cümlesinde bir araya gelen on harfe hurûf-ı mehmûse denir. Hurûf-ı mehmûse, harfin çıkışı sırasında mahreç tam kapanmayıp zayıf kaldığından mahreçten nefesin akması suretiyle telaffuz edilen harflerdir. Mahreçteki zaaf sebebiyle bu sığata hems (gizli ve hafif ses, fısıltı) denmiştir. Bkz. Mehmet Ali Sarı, "Harf", *DİA*, İstanbul 1997, XVI, 164.

³¹¹ et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XIX, 498; İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, X, 3205; el-Mâtürîdî, *a.g.e.*, IV, 219; es-Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-bayân*, VIII, 140; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, V, 201. Benzer ifâde için bkz. el-Kurtubî, *el-Câmi' liahkâmi'l-Kur'ân*, XVIII, 12; eş-Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, IV, 511. Bu mana, İbn 'Abbâs'a dayandırılır. el-Ferrâ'nın *Meâni'l-Kur'ân*'ında ifâde edildiğine göre Abdullah'ın arkadaşları (Hafs, Hamza, el-Kisâi ve Halef kıraatidir) onu يَسْمَعُونَ anlamında şeddeyle لَا يَسْمَعُونَ diye okumuşlardır. İnsanlar, onu يَسْمَعُونَ diye okumuşlardır. Onu İbn 'Abbâs da öyle okumuştur ve şöyle demiştir: هُمْ يَسْمَعُونَ وَلَا يَسْمَعُونَ. el-Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, II, 382.

³¹² İbn Kuteybe, *Ğarîbü'l-Kur'ân*, s. 369; ez-Zeccâc, *a.g.e.*, IV, 298; et-Taberî, *a.g.e.*, XIX, 499; es-Sa'lebî, *a.g.e.*, VIII, 140; Ebû Hayyân el-Endelüsî, *a.g.e.*, VII, 338. السَّمَاعِ'ın إلی ile geçişli yapılması, onun olumsuzluğunda mübâlağa yaparak ve onları ondan engelleyen şeyi korkunç göstererek ve abartarak الإِصْعَاءُ (kulak verme) anlamını içermesi içindir. Hamza, el-Kisâi ve Hafs'ın طَلَبُ السَّمَاعِ (duymak, dinlemek istemek) olan التَّسْمِعُ'dan şeddelemek suretiyle okuması onu gösterir. el-Beyzâvî, *a.g.e.*, V, 6.

³¹³ en-Nehhâs, *İ'râbü'l-Kur'ân*, III, 278 Bu mana, İbn 'Abbâs'a dayandırılır.

³¹⁴ Ebü'l-Leys es-Semerkindî, *a.g.e.*, III, 111. Benzer bir ifâde için bkz. İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, VII, 47; el-Kurtubî, *a.g.e.*, XVIII, 11.

duymadı.),³¹⁵ لَعَلَّ يَصِلُوا إِلَى الْمَلَأِ الْأَعْلَى (göklere ve göklerdeki meleklerle ulaşmamaları için).³¹⁶ Bu fiilin anlamında, أَصَعَى fiiline de yer verilir ki bu bağlama göre anlam, “kulak veremezler”dir.³¹⁷ *Nazmü'd-dürer*'de ifâde edildiğine göre anlamın لا يَنْتَهِي سَمْعُهُمْ أَوْ تَسْمَعُهُمْ أَوْ إِصْعَاؤُهُمْ (onların duyması veya dinlemesi veya kulak vermesi ulaşmaz) olması için "سمع"nin اِنْتَهَى (ulaştı) veya أَصَعَى (kulak verdi) anlamını içermesini sağlamak üzere إِلَى الْمَلَأِ (büyük, şerefli topluluğu) buyuruldu yani إِلَى harf-i cerri getirildi. Bu anlamı, fiili م' ve م'î şeddeleyenin okuyuşu ortaya koymaktadır ki anlamı şudur: يَسْمَعُونَ، أَي بِنُوعِ حِيلَةٍ، تَسْمَعًا مُنْتَهِيًا إِلَى ذَلِكَ. O, idgâmın işâret ettiği şeyle onların kulak verdiklerini fakat kulak verip dinlemelerinin zikredilen şeye ulaşmadığını anlatır. Yine idgâm, onların durumlarını gizlemeye çalıştıklarına, onun için çok çaba sarf ettiklerine işâret eder.³¹⁸

Klasik sözlüklerde durum şöyledir: سمع، bir şeyin kulağa âşına kılınmasını, kulaktaki âşinalığı ifâde eden bir köktür.³¹⁹ Sem', kulakta seslerin idrâk edilmesini/kavranmasını sağlayan bir güçtür,³²⁰ kulağın hissetmesi, duyması ve işitmesidir.³²¹ تَسْمَعُ إِلَيْهِ ve اسْتَمَعَ إِلَيْهِ، kulak vermek anlamındadır.³²² سَمِعْتُ لَهُ ve سَمِعْتُ إِلَيْهِ، تَسْمَعْتُ إِلَيْهِ، kulak

³¹⁵ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, V, 201; Fahrüddîn er-Râzî, *a.g.e.*, XXVI, 122; en-Nesefî, *a.g.e.*, III, 117; el-Âlûsî, *a.g.e.*, XXIII, 69. Bu bağlamda لا يَطْلُبُونَ السَّمْعَ وَالْإِصْعَاءَ إِلَيْهِمْ şeklinde anlam için bkz. Ebüssüüd Efendi, *a.g.e.*, IV, 528; İsmâil Hakki Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, VII, 449.

³¹⁶ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, VII, 6.

³¹⁷ el-Cevherî, *es-Sihâh*, (سمع), III, 1232; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, (سمع), VIII, 162.

³¹⁸ el-Bikâ'î, *Nazmü'd-dürer*, XVI, 196-197. Kur'ân'da سمع'dan تَعْمَلُ bâbında başka bir kullanımla karşılaşılmamıştır.

³¹⁹ İbn Fâris, *Mu'cemü Mekâyisi'l-luğa*, (سمع), III, 102.

³²⁰ er-Râğib el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 242.

³²¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, (سمع), VIII, 162.

³²² İbn Sîde, *el-Muhkem*, (سمع), I, 512; el-Cevherî, *a.g.e.*, (سمع), III, 1232.

³²³ Zira Cenâb-ı Allah, Fussilet sûresinin 26. âyetinde ﴿وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَا تَسْمَعُوا هَذَا الْقُرْآنَ﴾ "İnkâr edenler dediler ki: Bu Kur'ân'ı dinlemeyin." buyurmuştur ve Sâffât sûresinin 8. âyeti, ﴿لَا تَسْمَعُوا هَذَا الْقُرْآنَ﴾ şeklinde şeddesiz olarak okunmuştur. el-Cevherî, *a.g.e.*, (سمع), III, 1232; ez-Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs*, (سمع), XXI, 225. *el-Misbâhu'l-münîr*'de söz konusu fiillere اسْمَعُ da dâhil edilmiştir. سَمِعْتُهُ وَسَمِعْتُ لَهُ سَمْعًا وَتَسْمَعْتُ وَاسْتَمَعْتُ. Bunların hepsi, doğrudan ve harf-i cerle

vermek anlamındadır ve idgâm edildiğinde سَمِعَ, تَسَمَعَ الصوت³²⁴ denir.³²⁴ سَمِعَ, تَسَمَعَ gibidir.³²⁵

K. شقق Maddesi

Bakara sûresinin 74. âyetinde ﴿ثُمَّ قَسَتْ فُلُوكُمْ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ فَهِيَ كَالْحِجَارَةِ أَوْ أَشَدُّ قَسْوَةً وَإِنَّ مِنَ الْحِجَارَةِ لَمَا يَتَفَجَّرُ مِنْهُ الْأَنْهَارُ وَإِنَّ مِنْهَا لَمَا يَشْفَقُ فَيَخْرُجُ مِنْهُ الْمَاءُ وَإِنَّ مِنْهَا لَمَا يَهْبِطُ مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ﴾³²⁶ “Sonra bunun ardından yine kalbleriniz katılaştı; şimdi onlar, taş gibi, hattâ daha da katıdır. Çünkü öyle taş var ki, içinden ırmaklar fışkırır; öylesi var ki, catlar da bağından su kaynar, öylesi de var ki, Allâh korkusundan aşağı düşer. Allâh, yaptıklarınızı bilmez değildir.” يَشْفَقُ muzâri fiili yer almaktadır. Câmi’u’l-beyân’da ت, ش’e idgâm edilmiştir ve şeddeli ش olmuştur.³²⁶ Mefâtîhu’l-ğayb’da يَشْفَقُ yani يَشْفَقُ ت idgâm edilmiştir. Allah’ın يَشْفَقُ sözü gibi yani يَشْفَقُ. Yine يا أيها المذنبون ve يا أيها المرءات sözü gibi يَشْفَقُ. Yine Tefsîru Ğarâibi’l-Kur’ân’da يَشْفَقُ’nun aslı يَشْفَقُ’dur ve ت, ش’a idgâm edilmiştir. Onların يَشْفَقُ’daki يَشْفَقُ sözü gibi.³²⁸ el-Muharreru’l-vecîz’de يَشْفَقُ’nun aslı يَشْفَقُ’dur ve ت, ش’a idgâm edilmiştir.³²⁹ el-‘Ukberî’ye göre fiilin aslı يَشْفَقُ’dur. ت, ش’e idgâm edilmiş ve idgâm edilmiştir.³³⁰ el-Lübâb’da يَشْفَقُ’nun aslı يَشْفَقُ’dur ve idgâm yapılmıştır.³³¹

geçişlidir. سَمِعَ, تَسَمَعَ, kasıtlıdır, çünkü ancak isgâ (الإسغاء) ile yani kulak vererek olur. سَمِعَ ise, kasıtlı ve kasıtsızdır. el-Feyyûmî, *el-Misbâhu’l-münîr*, (سمع), s. 110.

³²⁴ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, (سمع), VIII, 162. التَّسْمَعُ, bir söze kulak tutup dinlemek anlamındadır. Şöyle denir: تَسَمَعَهُ وَإِلَيْهِ وَاسْتَمَعَ إِذَا أَصَغَى إِلَيْهِ Bkz. Mütercim Âsım Efendi, *a.g.e.*, III, 293.

³²⁵ ez-Zebîdî, *Tâcü’l-‘arûs*, (سمع), XXI, 224.

³²⁶ et-Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, II, 134.

³²⁷ Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, III, 139.

³²⁸ Nizâmüddîn en-Nisâbü’rî, *Tefsîru Ğarâibi’l-Kur’ân*, I, 314.

³²⁹ İbn ‘Atıyye, *el-Muharreru’l-vecîz*, I, 167; el-Kurtubî, *el-Câmi’ liahkâmi’l-Kur’ân*, II, 207; Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahru’l-muhît*, I, 431; eş-Şevkânî, *Fethu’l-kadîr*, I, 214.

³³⁰ el-‘Ukberî, *et-Tibyân fi i’râbi’l-Kur’ân*, I, 25; Sâfi, *el-Cedvel*, I, 166.

³³¹ İbn ‘Adil, *el-Lübâb fi ‘ulûmi’l-Kitâb*, II, 187.

يَشْتَقُّ fiilinin anlamları şöyledir: يَبْصَدُّغُ (yarılır, yarılıp çatlar),³³² يَشْتَقُّ (parça parça çatlayıp yarılır),³³³ يَنْشَقُّ اِنْشِقَاقًا بِالطُّولِ أَوْ بِالْعَرْضِ (uzunluğuna veya genişliğine yani boyuna veya enine yarıldıkça/iyice yarılır),³³⁴ يَشْتَقُّ (yarılır),³³⁵ يَنْصَدُّغُ (yarılır, yarılıp çatlar),³³⁶ اَلتَّشَقُّقُ اَلتَّصَدُّغُ بِطُولٍ أَوْ بِعَرْضٍ (Teşakkuk, boyuna veya enine yarılmak, yarılıp çatlamaktır.),³³⁷ Nazmü'd-dürer'de "İdgâmın ve اَلتَّشَقُّقُ'dan تَفْعُلُ bâbının işâret ettiği şeyle biraz tekellüfle. O, اَلشَّقُّ'dan tekellüf sîgası تَفْعُلُ'dür ve bir şeyin karşılıklı iki yanda olmasıdır." şeklinde bir ifâde kullanılır.³³⁸

تَفْعُلُ bâbından normal kullanıma ise Kur'ân'da iki âyette rastlanır. Birincisi Furkân sûresinin 25. âyetindeki ﴿وَيَوْمَ تَشَقُّقُ السَّمَاءِ بِالْغَمَامِ وَتُنزِلُ الْمَلَائِكَةُ نَزِيرًا﴾ "Göğün bulutları parçalayıp meleklerin bölük bölük indirildiği gün" تَشَقُّقُ muzâri fiili, diğeri Kâf sûresinin 44. âyetindeki ﴿يَوْمَ تَشَقُّقُ الْأَرْضُ عَنْهُمْ سِرَاعًا ذَلِكَ حَشْرٌ﴾ "O gün yer onlar(ın üstün)den yarılıp açılır, (çağırana doğru) süratle koşarlar. İşte bu, toplamadır; bize göre kolaydır." تَشَقُّقُ muzâri fiilidir. Mesela Furkân sûresinin 25. âyetindeki تَشَقُّقُ fiiline ez-Zeccâc, تَشَقُّقُ anlamını verir.³³⁹

Klasik sözlüklere bakıldığında şu görülür: شَقَّ, bir şeydeki yarılmayı, yarılıp çatlamayı gösteren köktür.³⁴⁰ شَقَّقَ اَلْحَطَبَ فَتَشَقَّقُ, "Odunu parça parça yarıdı. O da parça parça çatlayıp yarıldı." manasına gelir.³⁴¹

³³² Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, I, 57; Ebü'l-Leys es-Semerkandî, *a.g.e.*, I, 130; İbn 'Âdil, *a.g.e.*, II, 187; İsmâil Hakkı Bursevî, *a.g.e.*, I, 164.

³³³ es-Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, I, 221; et-Taberî, *a.g.e.*, II, 134, 137; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 287; Fahrüddîn er-Râzî, *a.g.e.*, III, 139; el-Beyzâvî, *a.g.e.*, I, 88; Ebüssuûd Efendi, *a.g.e.*, I, 194.

³³⁴ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 287; İsmâil Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, I, 164. Benzer ifâde için bkz. Nizâmüddîn en-Nîsâbü'rî, *a.g.e.*, I, 314.

³³⁵ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, I, 103.

³³⁶ Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, III, 139.

³³⁷ Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahru'l-muhît*, I, 431; el-Âlûsî, *a.g.e.*, I, 297.

³³⁸ el-Bikâ'î, *Nazmü'd-dürer*, I, 482.

³³⁹ ez-Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbüh*, IV, 64; el-Beğavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, VI, 80.

³⁴⁰ İbn Fâris, *Mu'cemü Mekâyisi'l-luğa*, (شقق), III, 170.

³⁴¹ el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît*, (شقق), III, 242.

L. صدع Maddesi

Rûm sûresinin 43. âyetinde ﴿فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ الْقَدِيمِ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ لَا مَرَدَّ لَهُ مِنَ اللَّهِ﴾ “Allah'tan, geri çevirilmesi mümkün olmayan gün gelmeden önce, yüzünü dosdoğru dine yönelt. O gün (insanlar) bölük bölük ayrılırlar (bir bölük cennete, öbür bölük ateşe gider).” يَصَّدَّعُونَ muzâri fiili yer almaktadır. en-Nehhâs'a göre يَصَّدَّعُونَ'nin aslı يَتَصَدَّعُونَ'dir. ت, ص'a yakınlığı dolayısıyla idgâm edilmiştir.³⁴² Ebü'l-Leys es-Semerkindî'nin ت'nin ص'a idgâm edilip şeddelendiğini,³⁴³ İbn Sîde (ö. 458/1066) de ez-Zeccâc'a atfen kalb edilip idgâm edildiğini ifâde eder.³⁴⁴ Sâfi'ye göre يَصَّدَّعُونَ'de تَعَلُّل bâbının ت'sı ص'dan önce geldiği için ona ibdâl edilmiştir. Aslı يَتَصَدَّعُونَ'dir ve vezni يَتَفَعَّلُونَ'dir.³⁴⁵

يَصَّدَّعُونَ'nin anlamları şöyledir: يَتَفَرَّقُونَ (ayrılırlar, birbirlerinden ayrılırlar, bölük bölük ayrılırlar, dağılırlar),³⁴⁶ يَتَفَرَّقُونَ إلى الجنة وإلى النار (Bir grup cennete ve bir grup cehenneme olmak üzere birbirlerinden ayrılırlar),³⁴⁷ يَتَفَرَّق ﴿فَرِيقٌ فِي الْجَنَّةِ وَفَرِيقٌ فِي السَّعِيرِ﴾ (İnsanlar iki grup/bölük/kısım hâlinde

³⁴² en-Nehhâs, *İ'râbü'l-Kur'ân*, III, 188.

³⁴³ Ebü'l-Leys es-Semerkindî, *a.g.e.*, III, 14; İsmâil Hakkı Bursevî, *a.g.e.*, VII, 47.

³⁴⁴ İbn Sîde, İbn Manzûr ve ez-Zebîdî, burada ez-Zeccâc'ı kaynak göstermişler de âlimin *İ'râbü'l-Kur'ân*'ında bu bağlamda sadece anlam bilgisine rastlanmıştır. Bkz. İbn Sîde, *el-Muhkem*, (صدع), I, 426; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, (صدع), VIII, 194; ez-Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs*, (صدع), XXI, 327. el-Âlûsî ise, ez-Zeccâc'ı kaynak göstermeden aynı yapı bilgisine yer verir. el-Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, XXI, 49.

³⁴⁵ Sâfi, *el-Cedvel fi i'râbi'l-Kur'âni'l-kerîm*, XXI, 53.

³⁴⁶ el-Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, II, 325; İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, IX, 3093; el-Mâtürîdî, *a.g.e.*, IV, 56; Fahrüddîn er-Râzî, *a.g.e.*, XXV, 130; en-Nesefî, *a.g.e.*, II, 703; el-Hâzin, *Lübâbü't-te'vîl*, III, 393; Nizâmüddîn en-Nisâbü'rî, *a.g.e.*, V, 417. ez-Zemahşerî, anlamı يَتَفَرَّقُونَ kelimesiyle açıklığa kavuştururken Rûm sûresinin 14. âyetinde ﴿وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ يُؤْمِنُ بِمَا كَانُوا يَكْفُرُونَ﴾ “O saat başladığı gün, o gün (inanmayanlar ve inananlar) ayrılırlar.” olduğu gibi demiştir. el-Kurtubî de, fiili aynı kelimeyle anlamlandırır ve Mütemmim b. Nüveyre'nin şu beytini şâhit getirir: “وَكُنَّا كَتَمًا يَاجُذَيْمَةَ جَعْبَةَ مِنَ الدَّهْرِ حَتَّى قِيلَ لَنْ يَتَصَدَّعَا” (Biz, uzun bir zaman Cezîme'nin nedimleri gibiydik. Nihâyet ayrılmayacaklar dendi.). Buradaki يَتَصَدَّعَا, لَنْ يَتَفَرَّقَا (ayrılmayacaklar) anlamındadır. Bkz. ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 583; el-Kurtubî, *el-Câmi' lihkâmi'l-Kur'ân*, XVI, 444; el-Mufaddal ed-Dabbî, *Dîvânü'l-Mufaddaliyyât*, Matba'atü'l-âbâi'l-yesû'îyyîn, Beyrut 1920, s. 534-535.

³⁴⁷ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, III, 14; İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, IX, 3093; İbn 'Atıyye, *a.g.e.*, IV, 341; İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, VI, 307.

bölünürler. Bir grup cennettedir, bir grup cehennemdedir.),³⁴⁸ يَتَفَرَّقُونَ فَيَصِيرُونَ (Birbirlerinden ayrılırlar, dağılırlar, cennette bir grup ve cehennemde de bir grup olurlar.),³⁴⁹ ﴿فَرِيقٌ فِي الْجَنَّةِ وَفَرِيقٌ فِي السَّعِيرِ﴾ (Birbirlerinden ayrılırlar, dağılırlar yani bir grup cennettedir, bir grup da cehennemdedir.).³⁵⁰ *Nazmü'd-dürer*'de "Bütün mahlukat, -idgâmin işaret ettiği şeyle- bazılarına gizli kalabilen bir grup olarak ayrılır, dağılır ve şöyle derler: Bize ne oluyor da kötülerden saydığımız kişileri göremiyoruz?" açıklamasına yer verilir.³⁵¹ *Rûhu'l-me'ânî*'de ifâde edildiğine göre fiilin aslı يَتَصَدَّعُونَ'dir. Aslında التَّصَدُّعُ, kapların parçalarının dağılmasıdır sonra mutlak dağılmada kullanıldı yani onlar dağılırlar, birbirlerinden ayrılırlar. Bir grup cennettedir ve bir grup da cehennemdedir.³⁵² الصَّدْعُ, aslında bir şeyi ikiye bölmek, yarmak anlamındaki أَصَدَعْتُ الشَّيْءَ أَصَدَعُهُ'nun mastarıdır.³⁵³

تَفَعَّلُ bâbındaki normal kullanımda ise sadece Haşr sûresinin 21. âyetinde ﴿لَوْ أَنزَلْنَا هَذَا الْقُرْآنَ عَلَى جَبَلٍ لَرَأَيْنَاهُ خَاشِعًا مُتَصَدِّعًا مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ وَتِلْكَ الْأَمْثَالُ لِنَصْرِهَا لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ﴾ "Biz bu Kur'ân'ı bir dağa indirseydik, Allâh korkusundan onu, baş eğmiş, çatlamış, yarılmış görürdün. Bu misâlleri, düşünmeleri için insanlara anlatıyoruz." مُتَصَدِّعًا ism-i fâili görülür. Bunun da anlamı, çatlayıp yarılmayı belirten تَشَقَّقُ'dan مُتَشَقِّقًا ile karşılanır.³⁵⁴

Klasik sözlüklerde de يَصَدَّعُونَ fiilinin manası, يَتَفَرَّقُونَ'dir ve kaynak kişi ez-Zeccâc'dır.³⁵⁵ el-Fîrûzâbâdî, إِصْدَاعٍ'nın إِصْدَاعٌ gibi تَفَرَّقَ (birbirinden ayrıldı,

³⁴⁸ et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XVIII, 515.

³⁴⁹ ez-Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbüh*, IV, 188.

³⁵⁰ Ebü'l-Leys es-Semerkindî, *a.g.e.*, III, 14; el-Beğavî, *a.g.e.*, VI, 275; el-Bezzâvî, *a.g.e.*, IV, 208; İbn 'Âdil, *a.g.e.*, XV, 420; İsmâil Hakki Bursevî, *a.g.e.*, VII, 47. Benzer ifâde için bkz. es-Sa'lebî, *a.g.e.*, VII, 305.

³⁵¹ el-Bikâ'î, *Nazmü'd-dürer*, XV, 109.

³⁵² Ayrıntılı bilgi için bkz. el-Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, XXI, 49-50.

³⁵³ İbn Fâris, *Mu'cemü Mekâyisi'l-luğa*, (صدع), III, 338.

³⁵⁴ ez-Zeccâc, *a.g.e.*, V, 150; Fahrüddîn er-Râzî, *a.g.e.*, XXIX, 293; el-Beyzâvî, *a.g.e.*, V, 202; İbn 'Âdil, *a.g.e.*, XVIII, 609; en-Nesefî, *a.g.e.*, III, 463; İsmâil Hakki Bursevî, *a.g.e.*, IX, 452.

³⁵⁵ İbn Sîde, *el-Muhkem*, (صدع), I, 426; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, (صدع), VIII, 194; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs*, (صدع), XXI, 327.

dağıldı) anlamına geldiğine dikkat çeker.³⁵⁶ تَصَدَّعَ الْقَوْمُ, topluluğun dağılmasını ifâde eder.³⁵⁷

M. صدق Maddesi

Nisâ sûresinin 92. âyetinde ﴿وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ أَنْ يَتَّكِلَ مُؤْمِنًا إِلَّا حِطًّا وَمَنْ قَتَلَ مُؤْمِنًا حِطًّا﴾ “Yanlışlık dışında bir mü'min, bir mü'mini öldüremez. Yanlışlıkla bir mü'mini öldüren kimsenin, mü'min bir köle âzâd etmesi ve ölenin âilesine de bir diyet vermesi gerekir. Eğer (ölenin âilesi), bağışlar(diyetten vazgeçer)lirse başka...” ile mansûb يَصَدَّقُوا muzâri fiili geçmektedir. İbn Kuteybe, ت'nın ص'a idgâm edildiğini belirtir.³⁵⁸ et-Taberî'ye göre يَصَدَّقُوا'dan ت, ص'a idgâm edilmiştir ve ikisi şeddeli ص olmuştur.³⁵⁹ Ebü'l-Leys es-Semerkandî'ye göre söz konusu fiilin aslı يَصَدَّقُوا'dur. ت, ص'a idgâm edilmiştir ve şedde(leme), onun yerine geçirilmiştir.³⁶⁰ Fahrüddîn er-Râzî ise, aynı asla yer verir ve ت'nın ص'a idgâm edildiğini belirtir.³⁶¹ Sâfi'ye göre يَصَدَّقُوا'da اِفْتِعَال'in ت'sı ص'a ibdâl edilmiş ve kelimenin/fiilin birinci kök harfine idgâm edilmiştir. Vezni يَتَفَعَّلُوا'dür.³⁶²

إِلَّا أَنْ يَتَصَدَّقَ أَوْلِيَاءَهُ: İlgâlinun karşılığında verilen **anlamlar şöyledir:** المقتول بالذية على القاتل (maktulün yakınlarının öldürene diyeti sadaka olarak bağışlamaları hâric),³⁶³ إِلَّا أَنْ يَتَصَدَّقُوا عَلَيْهِم بِالذِّيَّةِ (onlara diyeti sadaka olarak bağışlamaları dışında),³⁶⁴ إِلَّا أَنْ يَتَصَدَّقُوا بِالذِّيَّةِ عَلَى الْقَاتِلِ أَوْ عَلَى عَائِلَتِهِ (öldürene veya diyetini ödemekle yükümlü akrabalarına diyeti sadaka olarak bağışlamaları

³⁵⁶ el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît*, (صدع), III, 48.

³⁵⁷ İbn Düreyd, *Cemheretü'l-luğa*, (صدع), II, 654; İbn Fâris, *Mücmelü'l-luğa*, (صدع), s. 425; el-Cevherî, *es-Sihâh*, (صدع), III, 1242.

³⁵⁸ İbn Kuteybe, *Ğarîbü'l-Kur'ân*, s. 134.

³⁵⁹ et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VII, 313-314.

³⁶⁰ Ebü'l-Leys es-Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, I, 375.

³⁶¹ Fahrüddîn er-Râzî, *a.g.e.*, X, 240; el-Kurtubî, *el-Câmi' liahkâmi'l-Kur'ân*, VII, 24; Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahru'l-muhît*, III, 337; Nizâmüddîn en-Nîsâbü'rî, *a.g.e.*, II, 470.

³⁶² Sâfi, *el-Cedvel fi'râbi'l-Kur'âni'l-kerîm*, V, 134.

³⁶³ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, I, 248; İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, II, 164. Benzer anlam için bkz. *el-Beyzâvî, a.g.e.*, II, 90; *es-Süyûtî, ed-Dürü'l-mensûr*, IV, 581, 585.

³⁶⁴ İbn Kuteybe, *Ğarîbü'l-Kur'ân*, s. 134.

dışında),³⁶⁵ ولا يأخذوا منه شيئاً (maktulün yakınlarının onu affedip ondan hiçbir şey almamaları hâriç),³⁶⁶ إِلا أَنْ يَتَصَدَّقُوا بِالذِّيَّةِ فَيَعْمُوا وَيَتْرَكُوا الذِّيَّةَ (diyeti tasadduk etmeleri (sadaka olarak bağışlamaları), affetmeleri ve diyetten vazgeçmeleri müstesnâ),³⁶⁷ إِلا أَنْ يَتَصَدَّقُوا عَلَيْهِ بِالذِّيَّةِ أَي يَعْطُوا عَنْهُ (ona diyeti sadaka olarak bağışlamaları yani onu affetmeleri hâriç),³⁶⁸ إِلا أَنْ يَعْطُوا وَرَائَهُ عَنِ الذِّيَّةِ (mirasçılarının diyeti affetmeleri hâriç),³⁶⁹ إِلا أَنْ يَتَصَدَّقَ أَهْلُ الْمَقْتُولِ عَلَى الْقَاتِلِ بِالذِّيَّةِ (maktulün ailesinin öldürene diyeti sadaka olarak bağışlaması hâriç).³⁷⁰

Tevbe sûresinin 75. âyetinde ﴿وَمِنْهُمْ مَنْ عَاهَدَ اللَّهُ لَئِنْ آتَانَا مِنْ فَضْلِهِ لَنَصَّدَّقَنَّ وَلَنَكُونَنَّا﴾
 ﴿مِنَ الصَّالِحِينَ﴾ "Kimileri de: "Eğer Allâh, lutfundan bize verirse elbette sadaka vereceğiz ve yararlı insanlardan olacağız!" diye Allah'a and içteler." başta kasem lâminin veya kasemin cevâbında gelen lâm (ل)ın ve sonda şeddeli te'kîd nûnu (ن)un bulunduğu لَنَصَّدَّقَنَّ muzâri fiili yer alır. ez-Zeccâc'a göre asıl, لَنَصَّدَّقَنَّ dir, fakat ت, ص' a yakınlığı sebebiyle idgâm edilmiştir.³⁷¹ Fahrüddîn er-Râzî de fiilin yapısına ilişkin olarak ez-Zeccâc'a atfen aynı bilgiyi sunar.³⁷² ez-Zeccâc ismine yer verilmese de bazı tefsirlerde bu bilgi aynen görülür.³⁷³ *Tefsîru Ğarâibi'l-Kur'ân*'da ve *Rûhu'l-beyân*'da ise aynı asla yer verilir ve t'nın ص' a idgâm edildiğinden söz edilir.³⁷⁴ Sâfi'nin açıklamasına göre lâm

³⁶⁵ et-Taberî, *a.g.e.*, VII, 313-314.

³⁶⁶ Ebû'l-Leys es-Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, I, 375.

³⁶⁷ es-Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, III, 360; el-Begâvî, *a.g.e.*, II, 263; Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, X, 240; İbn 'Âdil, *a.g.e.*, VI, 562. Benzer anlamlar için bkz. İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, III, 1033.

³⁶⁸ en-Nesefî, *a.g.e.*, I, 384; ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 127. Yine bkz. el-Hâzin, *a.g.e.*, I, 409.

³⁶⁹ Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahru'l-muhîr*, III, 336. el-Beyzâvî'ye göre teşvik etmek için diyeti affetmeye sadaka denmiştir, zira Hz. Peygamber'den her iyiliğin sadaka olduğu rivâyet edilmiştir. Ebû Hayyân'a göre de tasadduk lafzı, affetmenin faziletine dikkat çekmek, ona teşvik etmek için getirilmiştir ki affetme, sadakanın yerine geçmiştir. *Tefsîru Ğarâibi'l-Kur'ân*'da belirtildiğine göre tasadduk, vermektir. İşte burada kastedilen, affetmektir. Bkz. el-Beyzâvî, *a.g.e.*, II, 90; Ebû Hayyân, *a.g.e.*, III, 336; Nizâmüddîn en-Nisâbü'rî, *Tefsîru Ğarâibi'l-Kur'ân*, II, 470.

³⁷⁰ eş-Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, I, 791-792.

³⁷¹ ez-Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbüh*, II, 462.

³⁷² Fahrüddîn er-Râzî, *a.g.e.*, XVI, 144. Bu yapı bilgisinin benzeri için bkz. İbn 'Âdil, *a.g.e.*, X, 149.

³⁷³ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, III, 474; en-Nesefî, *Medârikü't-tenzîl*, I, 696.

³⁷⁴ Nizâmüddîn en-Nisâbü'rî, *a.g.e.*, II, 470; İsmâil Hakki Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, III, 469.

kasem lâmidir, نَصَدَّقَ ref' mahallinde feth üzere mebni muzârî'dir, nûn da te'kîd nûnudur.³⁷⁵

لَنُخْرِجَنَّ الصَّدَقَةَ مِنْ ذَلِكَ الْمَالِ الَّذِي رَزَقْنَا رَبُّنَا نَصَدَّقَ'nin anlamları şöyledir: (Rabbimizin bize rızık olarak verdiği o maldan kesinlikle sadakayı çıkarıp vereceğiz.),³⁷⁶ لَنُؤَدِّيَنَّ حَقَّ اللَّهِ مِنْهُ (Elbette ondan Allah'ın hakkını ödeyeceğiz),³⁷⁷ لَنُؤْتِيَنَّ الزَّكَاةَ وَغَيْرَهَا مِنَ الصَّدَقَاتِ (Zekâtı ve diğer sadakaları elbette vereceğiz).³⁷⁸ Nazmü'd-dürer'de idgâmın işâret ettiği şeyle "Bize verdiğiinden riyâsız olarak elbette tasadduk edeceğiz." anlamı göze çarpar.³⁷⁹ Rûhu'l-me'ânî'de belirtildiğine göre التَّصَدَّقَ'la kastedilen, farz olan zekâtı vermektir.³⁸⁰

Hadîd sûresinin 18. âyetinde de ﴿إِنَّ الْمُسْتَضِئِينَ وَالْمُصَدِّقَاتِ وَأَقْرَضُوا اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا﴾ *Sadaka veren erkekler ve sadaka veren kadınlar ve Allah'a güzel borç verenler, işte onlara, (verdikleri), kat kat yapılırlar ve onlar için değerli bir mükâfât da vardır.* "إِنَّ الْمُسْتَضِئِينَ وَالْمُصَدِّقَاتِ" ism-i fâilleri yer alır. Câmi'u'l-beyân'da "إِنَّ الْمُسْتَضِئِينَ وَالْمُصَدِّقَاتِ" in yapı bilgisinde 'n'ın 'v' a idgâm edildiği ve şeddeli 'v' yapıldığı belirtilir ve "يَا أَيُّهَا الْمُرْتَبِلُ" yani المرتبيل misâl getirilir.³⁸¹ Te'vilâtü Ehlî's-sünne'de "'v'ı 'v' a idgâm etti ve المرتبيل ile المَدَّيِّرُ gibi oldu." açıklamasına yer verilir.³⁸² el-Keşf ve'l-beyân'da المرتبيل ve المَدَّيِّرُ gibi 'n'ın 'v' a idgâm edildiği belirtilir.³⁸³ Ebü'l-Leys es-Semerkindî'nin tefsirinde 'n'ın

³⁷⁵ Sâfi, *el-Cedvel fi i'râbi'l-Kur'âni'l-kerîm*, X, 396-397.

³⁷⁶ et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XI, 577. Benzer anlam için bkz. Fahrüddîn er-Râzî, *a.g.e.*, XVI, 143; en-Nesefî, *a.g.e.*, I, 696; el-Hâzin, *Lübâbü't-te'vil*, II, 387. O, farz kılınandan vs.den daha geneldir. Bkz. eş-Şevkânî, *a.g.e.*, II, 546.

³⁷⁷ el-Beğavî, *a.g.e.*, IV, 77. Yine bkz. Ebü'l-Leys es-Semerkindî, *a.g.e.*, II, 63.

³⁷⁸ Ebüssu'ud Efendi, *İrşâdü'l-'akli's-selîm*, II, 580; İsmâil Hakkı Bursevî, *a.g.e.*, III, 469.

³⁷⁹ el-Bikâ'î, *Nazmü'd-dürer*, VIII, 553.

³⁸⁰ el-Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, X, 144. Ayrıca Münâfikûn sûresinin 10. âyetinde de ﴿وَأَنْتُمْ مِمَّنْ مَا رَزَقْنَاكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَّ أَخَذَكُمْ الْمَوْتُ فَيَقُولَ رَبِّ لَوْلَا أَخَّرْتَنِي إِلَىٰ أَجَلٍ قَرِيبٍ فَأَصَّدَّقُ وَأَكُنُ مِنَ الصَّالِحِينَ﴾ *Biriniz kendisine ölüm gelip de: "Rabbim beni yakın bir süreye kadar erteleyesdin de sadaka verip iyilerden olsaydım!" demeden önce, size verdiğimiz rızıktan sadaka verin.* "أَصَّدَّقُ" muzârî fiili yer alır.

³⁸¹ et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XXII, 411-412.

³⁸² el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehlî's-sünne*, V, 47.

³⁸³ es-Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, IX, 243.

ص'a idgâm edilip şeddelendiğine işaret edilir.³⁸⁴ el-Cevherî'ye göre الْمُصَدِّقِينَ'in aslı الْمُتَصَدِّقِينَ'dir. ت, ص'a kalb edilmiş ve benzerine idgâm edilmiştir.³⁸⁵ *Me'âlimü't-tenzîl*'de ت, ص'a idgâm edilmiştir.³⁸⁶ *el-Lübâb fî 'ulûmi'l-Kitâb*'a göre asıl الْمُتَصَدِّقِينَ وَالْمُتَصَدِّقَاتُ'tır ve idgâm yapılmıştır.³⁸⁷ *Medârikü't-tenzîl*'de verilen bilgiye göre bu sözcükler, مُصَدِّقٌ'dan ism-i fâ'ildir ve ت, ص'a idgâm edilmiştir.³⁸⁸ *el-Misbâhu'l-münîr*'de مُصَدِّقٌ'dan ism-i fâilin مُتَصَدِّقٌ olduğu, fakat kimilerinin de bedel/ibdâl ve idgâm ile (telaffuzu) hafifletip مُصَدِّقٌ dediği ifâde edilir.³⁸⁹ Sâfi'nin bu konudaki açıklaması şöyledir: الْمُصَدِّقِينَ, اِفْعَالٌ ve ع'ın şeddenmesiyle اَفْعَالٌ veznindeki اَصَدَّقٌ'dan ism-i fâil olan الْمُصَدِّقٌ'ın çoğuludur. Onda ibdâl vardır. Aslı مُصَدِّقٌ'dır. ت, mücânese sebebiyle ص'a ibdâl edilmiş, sâkin kılındıktan sonra kelimenin/filinin birinci kök harfine idgâm edilmiş, sâkinden kurtulmak için başına vasil hemzesi eklenmiş ve اَصَدَّقٌ olmuştur. Buna göre ism-i fâilin vezni, م'in zammesi ve ع'ın kesresiyle مُتَفَعِّلٌ'dir. الْمُتَصَدِّقَاتُ ise, اِفْعَالٌ'ın müennesi durumundaki الْمُتَصَدِّقَاتُ'nun çoğuludur.³⁹⁰

الْمُتَصَدِّقِينَ وَالْمُتَصَدِّقَاتُ ism-i fâillerinin anlamları şöyledir: الْمُتَصَدِّقَاتُ (sadaka veren erkekler ve sadaka veren kadınlar),³⁹¹ الْمُتَصَدِّقِينَ مِنَ الرِّجَالِ وَالْمُتَصَدِّقَاتُ (erkeklerden sadaka verenler ve kadınlardan sadaka verenler),³⁹²

³⁸⁴ Ebü'l-Leys es-Semerkindî, *a.g.e.*, III, 327. el-Ezherî'ye göre de الْمُصَدِّقٌ'ın aslı الْمُتَصَدِّقٌ'tır. ت, ص'a idgâm edilip şeddenmiştir. el-Ezherî, *a.g.e.*, (صدق), VIII, 357; İbn Manzûr, *a.g.e.*, (صدق), X, 197.

³⁸⁵ el-Cevherî, *es-Sihâh*, (صدق), IV, 1506; el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît*, (صدق), III, 245; ez-Zebidî, *Tâcü'l-'arûs*, (صدق), XXVI, 16.

³⁸⁶ el-Beğavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, VIII, 38; el-Kurtubî, *a.g.e.*, XX, 257; eş-Şevkânî, *a.g.e.*, V, 230.

³⁸⁷ İbn 'Âdil, *el-Lübâb fî 'ulûmi'l-Kitâb*, XVIII, 483.

³⁸⁸ en-Neseî, *Medârikü't-tenzîl*, III, 438.

³⁸⁹ el-Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-münîr*, (صدق), s. 128.

³⁹⁰ Sâfi, *el-Cedvel fî i'râbi'l-Kur'âni'l-kerîm*, XXVII, 151.

³⁹¹ el-Ferrâ, *a.g.e.*, III, 135; et-Taberî, *a.g.e.*, XXII, 411-412; ez-Zeccâc, *a.g.e.*, V, 126; el-Mâtürîdî, *a.g.e.*, V, 47; es-Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, IX, 243; el-Beğavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, VIII, 38; İbn 'Atıyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, V, 265; el-Kurtubî, *el-Câmi' liahkâmi'l-Kur'ân*, XX, 257; el-Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, V, 188; el-Âlûsî, *Rûhu'l-me'âni*, XXVII, 181. Ayrıca bkz. ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, VI, 49; Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, XXIX, 232; İbn 'Âdil, *a.g.e.*, XVIII, 483-484; el-Âlûsî, *a.g.e.*, XXVII, 181-182.

³⁹² Ebü'l-Leys es-Semerkindî, *Tefsîru's-Semerkindî*, III, 327.

الَّذِينَ يُعْطُونَ³⁹³ (Allah'a itâatte mallarını tasadduk edenler),³⁹³ الَّذِينَ يُعْطُونَ³⁹⁴ (sadakaları verenler).³⁹⁴ Nazmü'd-dürer'de "Mallarını zayıflara tasadduk eden erkekler ve kadınlar yani bu vasıfta kök salanlar. Onların vermesi, verilenden hiçbir dünyevi menfaat beklenmediği için imandaki doğruluğu ve samimiyeti gösterir. Belki de idgâm, sadakaları gizlemeye işaret etmek için yapılmıştır." açıklamasıyla idgâmın anlama tesirine de yer verilir.³⁹⁵ Zâdü'l-mesîr'de bu okuyuşta الصدقة (sadaka) anlamının bulunduğu bildirilir.³⁹⁶

Diğer yandan تَفْعُلُ bâbındaki normal kullanımlar da Kur'ân'da mevcuttur. Örneğin Yûsuf sûresinin 88. âyetinde ﴿فَلَمَّا دَخَلُوا عَلَيْهِ قَالُوا يَا أَيُّهَا الْعَزِيزُ مَسَّنَا وَأَهْلَنَا الضُّرُّ وَجِئْنَا بِبِضَاعٍ مُرْجَاةٍ فَأَوْفِ لَنَا الْكَيْلَ وَتَصَدَّقْ عَلَيْنَا إِنَّ اللَّهَ يَجْزِي الْمُتَصَدِّقِينَ﴾ (Ya'kub'un oğulları, tekrar Mısır'a) Yûsuf'un yanına döndüklerinde dediler ki: "Ey vezir, bize ve çocuklarımıza darlık dokundu, değersiz de bir sermaye ile geldik, ama sen bizim için tam ölçü ver, bize tasadduk eyle; çünkü Allâh, tasadduk edenleri mükâfâtlandırır."³⁹⁷ تَصَدَّقْ emr-i hâzırı ve الْمُتَصَدِّقِينَ ism-i fâili dikkati çeker. Onlara da kısaca göz atalım. تَصَدَّقْ عَلَيْنَا'nın karşılığında şu anlamlar görülür: تَكُونُ هَذِهِ تَفْضُلًا عَلَيْنَا بِمَا بَيْنَ التَّمَنِّيَنِ الْجَيِّدِ (Bu senin sadakan/iyiliğin olur/olsun.),³⁹⁷ تَفْضُلًا عَلَيْنَا بِمَا بَيْنَ التَّمَنِّيَنِ الْجَيِّدِ، وَالرِّدْيِ، وَلَا تَنْفُضْنَا (Bize orta değerdekini ver, eksik verme, hakkımızı tam ver.),³⁹⁸ تَفْضُلًا عَلَيْنَا بِمَا بَيْنَ التَّمَنِّيَنِ الْجَيِّدِ، وَالرِّدْيِ، وَلَا تَنْفُضْنَا (Bize orta değerdekini ver, müsâmaha göster, eksik verme.),³⁹⁹ تَفْضُلًا عَلَيْنَا بِالْمُسَامَحَةِ وَالْإِعْمَاضِ عَنْ رَدَاءِ الْبِضَاعَةِ أَوْ زِدْنَا (Bize müsâmaha göster, pek az ve değersiz olan sermayemizi görmezden gel veya bize hakkımızı fazlasıyla, bol bol ver veya bize kardeşimizi ver.),⁴⁰⁰ تَفْضُلًا بِالْمُسَامَحَةِ وَقَبُولِ الْمَرْجَاةِ فَإِنَّ التَّصَدَّقَ التَّفْضُلَ مَطْلَقًا وَاحْتِصَافًا عَرَفًا بِمَا

³⁹³ el-Mâverdî, *en-Nuket ve'l-uyûn*, V, 479. Ayrıca bkz. İbn Kesîr, *a.g.e.*, VIII, 22.

³⁹⁴ İbn Manzûr, *a.g.e.*, (صدق), X, 197; ez-Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs*, (صدق), XXVI, 16.

³⁹⁵ el-Bikâ'î, *Nazmü'd-dürer*, XIX, 283.

³⁹⁶ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, VIII, 169.

³⁹⁷ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, II, 161-162. Öte yandan tasaddukun muâmeledeki müsâmahakârlığa hamledilmesi, sadakanın bütün peygamberlere ve bütün ailelerine haram kılındığı görüşüne sahip olanlara göredir. Onun Peygamberimize özgü olduğu kanaatindekilere göre ise burada kastedilen sadakadır. Bkz. İsmâil Hakkı Bursevî, *Râhu'l-beyân*, IV, 311.

³⁹⁸ el-Beğavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, IV, 272.

³⁹⁹ İbn 'Âdil, *el-Lübâb fî 'ulûmi'l-Kitâb*, XI, 198.

⁴⁰⁰ en-Nesefî, *Medârikü't-tenzîl*, II, 131.

الله يتغى به ثواب الله (Müsâmaha göster, az ve değersiz olanı kabul buyur, zira tasadduk, mutlak olarak ihsân etmektir, bağışta bulunmaktır ve örfte Allah'ın sevabının arzu edildiği şeye özgü kılınmıştır.),⁴⁰¹ التَّصَدُّقُ التَّفَضُّلُ مَطْلَقًا (Tasadduk, mutlak manada ihsân etmektir.),⁴⁰² التَّصَدُّقُ هُوَ إِعْطَاءُ الصَّدَقَةِ (Tasadduk, sadaka vermektir.).⁴⁰³ الْمُتَصَدِّقِينَ 'in karşılığında ise şu manalar görülür: الْمُتَفَضِّلِينَ عَلَى أَهْلِ الْحَاجَةِ بِأَمْوَالِهِمْ (ihtiyaç sahiplerine mallarını ihsân edenler),⁴⁰⁴ الْمُعْطِينَ (verenler),⁴⁰⁵ الْمُتَصَدِّقِينَ (ihsân edenler, bağışta bulunanlar).⁴⁰⁶

Klasik sözlüklere bakıldığında şu görülür: صدق, söz vs. olarak bir şeydeki kuvveti gösteren köktür. Kişinin verdiği sadaka da ondandır. Doğruluk anlamındaki الصِّدْقُ, yalan anlamındaki الكَذِبُ 'in zıddıdır ve ona bu isim kendisindeki gücü nedeniyle verilmiştir. Yalanın ise gücü yoktur, geçersiz ve hükümsüzdür.⁴⁰⁷ el-Leys'e göre الْمُصَدِّقُ, veren ve الْمُتَصَدِّقُ, isteyenidir. el-Asma'î (ö. 216/831) ve el-Ferrâ ise bunun bir hata olduğunu ve Yûsuf sûresinin 88. âyetinde ﴿وَتَصَدَّقْ عَلَيْنَا إِنَّ اللَّهَ يَجْزِي الْمُتَصَدِّقِينَ﴾ olduğu gibi الْمُتَصَدِّقُ 'ın veren anlamına geldiğini ifade ederler.⁴⁰⁸ Nizâmüddîn en-Nîsâbü'rî (ö. 730/1329)'ye göre Yûsuf sûresinin 88. âyetinde geçtiği gibi الْمُصَدِّقُ, isteyen değil verendir.⁴⁰⁹ Usta nahivciler ve önde gelen dilciler, isteyen/dileyene مُتَصَدِّقُ denmesini kabul etmemişlerdir ve ancak مُتَصَدِّقُ denmesini doğru

⁴⁰¹ İsmâil Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, IV, 311.

⁴⁰² el-Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, III, 175.

⁴⁰³ el-Hasen ve Mücâhid'den kişinin duasında اللَّهُمَّ تَصَدَّقْ عَلَيَّ (Allahım bana tasadduk et.) demesini yakışsız buldukları rivâyet edilmiştir. Zira Allah tasadduk etmez, ancak sevabı arzulayan tasadduk eder ve اللَّهُمَّ أَعْطِنِي أَوْ تَفَضَّلْ (Allahım bana ver veya ihsân et.) der. Buna göre التَّصَدُّقُ, sadaka vermektir ve الْمُتَصَدِّقُ, verendir. Bkz. Fahrüddîn er-Râzî, *a.g.e.*, XVIII, 206.

⁴⁰⁴ et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XIII, 324.

⁴⁰⁵ Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, XVIII, 206.

⁴⁰⁶ İsmâil Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, IV, 311.

⁴⁰⁷ İbn Fâris, *Mu'cemü Mekâyisi'l-luğâ*, (صدق), III, 339.

⁴⁰⁸ Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, XVI, 144.

⁴⁰⁹ Nizâmüddîn en-Nîsâbü'rî, *Tefsîru Garâibi'l-Kur'ân*, II, 470.

bulmuşlardır.⁴¹⁰ الْمُتَصَدِّقُ, sadaka verendir.⁴¹¹ (Onu fakirlere sadaka olarak verdim).⁴¹²

N. صعد Maddesi

En'âm sûresinin 125. âyetinde ﴿فَمَنْ يُرِدِ اللَّهُ أَنْ يَهْدِيَهُ يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ وَمَنْ يُرِدْ أَنْ يُضَلَّهُ يَجْعَلْ صَدْرَهُ ضَيِّقًا حَرَجًا كَأَنَّمَا يَصْعَدُ فِي السَّمَاءِ كَذَلِكَ يَجْعَلُ اللَّهُ الرِّجْسَ عَلَى الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ﴾ "Allâh kimi doğru yola iletmek isterse onun göğsünü İslâm'a açar, kimi de saptırmak isterse onun göğsünü, (o kimse) göğe çıkıyormuş gibi dar ve tıkanık yapar. Allâh, inanmayanların üstüne işte böyle pislik (sıkıntı) çökertir." يَصْعَدُ muzâri fiili yer almaktadır. ez-Zeccâc, يَصْعَدُ'nün aslının يَتَصَعَّدُ olduğunu, fakat ت'nin ص'a yakınlığı dolayısıyla idgâm edildiğini ifade eder.⁴¹³ İbnü'l-Cevzî de, Zâdü'l-mesîr isimli eserinde ez-Zeccâc'a atfen aynı bilgiyi aktarır.⁴¹⁴ et-Taberî, ت'nin ص'a idgâm edildiğini, o nedenle ص'ın şeddelendiğini ifade eder.⁴¹⁵ Mefâtîhu'l-ğayb'da ت, ص'a idgâm edilmiştir.⁴¹⁶ Ebü'l-Leys es-Semerkindî'ye göre fiilin aslı يَتَصَعَّدُ'dür. ت, ص'a idgâm edilmiştir.⁴¹⁷ İbn 'Âdil, fiilin aslını يَتَصَعَّدُ şeklinde verir ve idgâm yapıldığını belirtir.⁴¹⁸ Sâfi'ye göre يَصْعَدُ'de ت, ص'a ibdâl ve idgâm edilmiştir. Aslı يَتَصَعَّدُ'dür.⁴¹⁹ Diğer yandan bazı klasik sözlüklerde de اصْعَادُ'nin mastarı, اصْعَدُ şeklinde görülürken⁴²⁰ el-Ezherî, onu اصْعَادُ biçiminde aktarır.⁴²¹

هُوَ بِمَثَلِهِ "كَأَنَّمَا يَصْعَدُ فِي السَّمَاءِ"nın karşılığında şu anlamlara yer verilir: هُوَ بِمَثَلِهِ (O, göğe çıkmayı yüklenenin konumundadır ki

⁴¹⁰ el-Ezherî, *Tehzîbü'l-luğâ*, (صدق), VIII, 357; el-Cevherî, *es-Sihâh*, (صدق), IV, 1506.

⁴¹¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, (صدق), X, 196.

⁴¹² el-Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-münîr*, (صدق), s. 128.

⁴¹³ ez-Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbüh*, II, 290.

⁴¹⁴ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, III, 120-121.

⁴¹⁵ et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, IX, 550-551.

⁴¹⁶ Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, XIII, 193.

⁴¹⁷ Ebü'l-Leys es-Semerkindî, *a.g.e.*, I, 512; es-Sa'lebî, *a.g.e.*, IV, 188; İbn 'Atıyye, *a.g.e.*, II, 343-344; el-Kurtubî, *a.g.e.*, IX, 25-26; el-Bikâ'î, *a.g.e.*, VII, 262-263.

⁴¹⁸ İbn 'Âdil, *el-Lübâb fî 'ulûmi'l-Kitâb*, VIII, 424.

⁴¹⁹ Sâfi, *el-Cedvel fî i'râbi'l-Kur'âni'l-kerîm*, VIII, 279.

⁴²⁰ el-Firûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît*, (صعد), I, 304; ez-Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs*, (صعد), VIII, 280.

⁴²¹ el-Ezherî, *Tehzîbü'l-luğâ*, (صعد), II, 7.

ona gücü yetmez.),⁴²² ضَاقَ عَلَيْهِ المذهب فلم يجد إلا أن يصعد في السماء وليس يُقدِرُ,⁴²² (O yoldan gitmek yani inanmak kendisini sıkıştırdığı ve tedirgin ettiği için gücü yetmediği hâlde göğe çıkmaktan başka çare bulamadı.),⁴²³ كأنه قد كُلف أن يصعد,⁴²³ (Nasıl göğe çıkmak çok zor geliyorsa inanmak da daraldığından, sıkıştığından sanki ona göğe çıkma işi yüklenmiştir.),⁴²⁴ كأنَّ كالمُتكلِّف الصُّعود إلى السماء، لا يُقدِرُ عليه،⁴²⁶ (Göğsü daraldığı için, gücü yetmediği hâlde sanki göğe çıkmak ister.),⁴²⁶ كأنما يشقُّ عليه الصُّعودُ⁴²⁷ (Sanki çıkmak ona çok zor gelir.),⁴²⁸ كأنَّه يُريدُ أن يصعد إلى السماء وهو لا يُقدِرُ على ذلك⁴²⁸ (Sanki göğe çıkmak ister, hâlbuki buna gücü yetmez.),⁴²⁹ يصعدُ يعني يشقُّ عليه الإيمانُ كما يشقُّ عليه⁴²⁹ (Nasıl göğe çıkmak çok zor geliyorsa inanmak da

⁴²² Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, I, 369.

⁴²³ el-Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, I, 354.

⁴²⁴ ez-Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbüh*, II, 290.

⁴²⁵ ez-Zeccâc, *a.g.e.*, II, 290.

⁴²⁶ Kâriiler bu fiilin okunuşunda ihtilâf etmişlerdir. Medine ve Irak kâriilerinin çoğu onu *يَصَاعِدُ* anlamıyla *يَصَعِدُ* diye okumuşlardır. Kûfeliler'den biri onu *يَصَاعِدُ* anlamıyla *يَصَاعِدُ* şeklinde okumuştur, 'y'yi 'v'a idgâm etmiştir ve onu şeddeli *ص* yapmıştır. Mekkeliler'in kâriilerinden biri de, onu *يَصَعِدُ* 'den *يَصَعِدُ* şeklinde okumuştur. et-Taberî'ye göre bu okuyuşların hepsinin anlamları birbirine yakındır. Okuyan, bunlardan hangisiyle okursa okusun isâbet etmiştir, fakat kendisi burada *يَصَعِدُ* anlamıyla elifsiz olarak 'v'ın şeddesiyle *يَصَعِدُ* şeklinde okuyanın okuyuşuyla okumayı tercih ettiğini belirtir. Zira öyle okuyanlar çoktur ve Hz. Ömer'in de şöyle bir sözü vardır: "ما تصعدني شيءٌ ما تصعدني خطبةُ النكاح" (Hiçbir şey bana nikâh hutbesi kadar çok zor gelmemiştir.). İbn 'Atıyye'ye göre *يَصَاعِدُ*, anlam bakımından *يَصَعِدُ* gibidir. en-Nehhâs'a göre ister *يَصَعِدُ* ister *يَصَاعِدُ* ve *يَصَاعِدُ* şeklinde okunsun anlamları birdir yani *الْكَافِرُ مِنْ ضَيْقِ صَدْرِهِ كَأَنَّهُ يُرِيدُ أَنْ يَصْعَدَ إِلَى السَّمَاءِ وَهُوَ لَا يَقْدِرُ عَلَى ذَلِكَ* (Kâfir, göğsü daraldığından sanki göğe çıkmak ister, hâlbuki ona gücü yetmez.) demektir. el-Ezherî'ye göre de *يَصَعِدُ* (yükseğe çıkmak, yükselmek) gibidir. Bkz. et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, IX, 550-551; en-Nehhâs, *Me'âni'l-Kur'ân*, thk. M. Ali es-Sâbûnî, Mekke 1409 h., II, 487; el-Ezherî, *Tehzîbü'l-luğa*, (صعد), II, 7; İbn 'Atıyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, II, 344. er-Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 281.

⁴²⁷ el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-sünne*, II, 174.

⁴²⁸ el-Mâtürîdî, *a.g.e.*, II, 174.

⁴²⁹ en-Nehhâs, *Me'âni'l-Kur'ân*, II, 487.

ona çok zor gelir. Su'ûd (الصُّعُود)un aslı, meşakkattir.),⁴³⁰ يَتَكَلَّفُ مِنْ ذَلِكَ مَا يَشَقُّ عَلَيْهِ (Kendisine ağır geleni yüklenir.),⁴³¹ يَتَكَلَّفُ مَا يَثْقُلُ عَلَيْهِ (Kendisine ağır geleni yüklenir.),⁴³² يتكلف مشقةً وصعوبةً في ذلك كمن يتكلف إلى السماء وليس يقدِرُ على ذلك (Gücü yetmediği hâlde göğe çıkmayı yüklenen kimse gibi bu hususta bir meşakkat ve zorluk yüklenir.),⁴³³ يَتَكَلَّفُ مَا لَا يُطِيقُ شَيْئًا بَعْدَ شَيْءٍ (Gücünün yetmediğini tedrici olarak, azar azar, sırayla yüklenir.),⁴³⁴ كَادَ قَلْبُهُ يَصْعَدُ إِلَى السَّمَاءِ نَبْؤًا عَنِ الْإِسْلَامِ (Kalbi, İslâm'dan hoşlanmayarak ve onunla zıtlaşarak neredeyse göğe çıkacaktı.),⁴³⁵ يَتَكَلَّفُ مَا لَا يُطِيقُ مَرَّةً بَعْدَ (Çıkma işini yapar ve bu ona yüklenir.),⁴³⁶ يَفْعَلُ الصُّعُودَ وَيُكَلِّفُهُ (Göğe çıkmak isteyen yüklediği gibi gücünün yetmediğini tekrar tekrar yüklenir.).⁴³⁷ *Nazmü'd-dürer*'de "ص'ı 'a idgâm edenin okuyuşunun işâret ettiği şeyle bu kişi, hidâyeti kabulde imkânsızla meşgul olmak, kendini ona vermek gibi bir utancın gizlenmesinde göğe çıkma işini yüklenir. Onu ihtiyârî hareketi yükselttikçe doğal ve zorunlu hareketi indirir, düşürür." şeklinde bir açıklama yapılır.⁴³⁸

Klasik sözlüklere bakıldığında şu görülür: صعد, yükselmeyi ve meşakkati gösteren bir asıldır.⁴³⁹ Örneğin صَعِدَ يَصْعَدُ الْمَكَانَ وَفِيهِ صُعُودًا (Yüksek bir yere çıktı.),⁴⁴⁰ تَصَعَّدَ النَّفْسُ (Nefes

⁴³⁰ el-Beğavî, *Me'âlimü't-tenzil*, III, 187.

⁴³¹ İbn 'Atiyye, *el-Muharreru'l-vecz*, II, 343-344; Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahru'l-muhît*, IV, 220.

⁴³² Bu teşbihin keyfiyetinde iki yön vardır. Birincisi, nasıl insana göğe çıkış ve yükseliş yüklediğinde bu yükümlü tutma ağır gelirse ve nefreti artarsa kâfire de inanmak ağır gelir ve ondan nefreti artar. İkincisi de takdirin şu olmasıdır: Onun kalbi, İslâm'dan hoşlanmaz, ona terstir ve imanı kabulden uzaktır. O nedenle bu uzaklık, yerden göğe çıkanın, yükselenin uzaklığına benzetilmiştir. Fahrüddîn er-Râzî, *a.g.e.*, XIII, 193.

⁴³³ el-Hâzin, *Lübâbü't-te'vil*, II, 155.

⁴³⁴ el-Kurtubî, *el-Câmi' liahkâmi'l-Kur'ân*, IX, 25.

⁴³⁵ el-Kurtubî, *a.g.e.*, IX, 26; eş-Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, II, 226.

⁴³⁶ İbn 'Âdil, *el-Lübâb fi 'ulûmi'l-Kitâb*, VIII, 424.

⁴³⁷ eş-Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, II, 226.

⁴³⁸ el-Bikâ'î, *Nazmü'd-dürer*, VII, 262-263. Kur'ân'da تَصَعَّدُ den تَصَعَّدُ bâbında başka bir kullanımla karşılaşılmamıştır.

⁴³⁹ İbn Fâris, *Mu'cemü Mekâyisi'l-luğa*, (صعد), III, 287.

⁴⁴⁰ el-Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-'Ayn*, (صعد), I, 289; İbn Sîde, *a.g.e.*, (صعد), I, 421.

zor çıktı.) gibi.⁴⁴¹ صَعَدَ ve اصَّاعَدَ aynı anlamdadır⁴⁴² yani الإصَّاعُدُ ve الإصَّاعُدُ (yukarı/yükseğe çıkmak, yüksek yere gitmek/ç çıkmak, yükselmek) manasına gelir.⁴⁴³

O. ضرع Maddesi

A'râf sûresinin 94. âyetinde ﴿وَمَا أَرْسَلْنَا فِي قَرْيَةٍ مِّن نَّبِيٍّ إِلَّا أَخَذْنَا أَهْلَهَا بِالْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ﴾ "Biz hangi ülkeye bir peygamber gönderdiysek, onun halkını - yalvarıp yakarsınlar diye- mutlaka yoksulluk ve darlıkla sıkıştırdık." يَضْرَعُونَ muzâri fiili yer almaktadır. ez-Zeccâc'a göre bu fiilde asıl, يَضْرَعُونَ'dir. ض' a idgâm edilmiştir.⁴⁴⁴ et-Taberî, ض' a mahreçleri birbirine yakın olduğundan idgâm edildiğini ifâde ederken⁴⁴⁵ Ebü'l-Leys es-Semerkindî, ض' a idgâm edildiğini ve şeddenin onun yerine koyulduğunu dile getirir.⁴⁴⁶ Nizâmüddîn en-Nîsâbü'rî, ض' a idgâm edildiğine işâret eder.⁴⁴⁷ Sâfî'ye göre يَضْرَعُونَ'de ض' a mahreç yakınlığı nedeniyle ibdâl edilmiştir, zira fiilin aslı, يَضْرَعُونَ'dir. ض' a kalb edilince ilk ض' idgâm münasebetiyle sâkin kılınmıştır. Vezni يَضْرَعُونَ'dir.⁴⁴⁸

إِلَى رَبِّهِمْ فَيُؤَدُّونَهُ فَيَرْحَمُهُمْ (Rablerine yalvarıp O'nu birlerler de O, onlara merhamet eder.),⁴⁴⁹ يَضْرَعُونَ (boyun eğerler),⁴⁵⁰ يَضْرَعُونَ (yalvarırlar, niyaz ederler, boyun eğerler),⁴⁵¹ لِيَتَضَرَّعُوا إِلَى رَبِّهِمْ، وَيَسْتَكِينُوا إِلَيْهِ، وَيُؤْتُوا، بِالْإِقْلَاعِ عَنْ كُفْرِهِمْ، وَالتَّوْبَةِ مِنْ تَكْدِيبِ أَنْبِيَائِهِمْ (küfrü ve peygamberleri yalanlamayı bırakarak Rablerine yalvarmaları, boyun

⁴⁴¹ İbn Sîde, *el-Muhkem*, (صعد), I, 423.

⁴⁴² el-Ezherî, *Tehzîbü'l-luġa*, (صعد), II, 7; İbn Manzûr, *a.g.e.*, (صعد), III, 253.

⁴⁴³ el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît*, (صعد), I, 304.

⁴⁴⁴ ez-Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbüh*, II, 359.

⁴⁴⁵ et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, X, 328.

⁴⁴⁶ Ebü'l-Leys es-Semerkindî, *Tefsîru's-Semerkindî*, I, 557.

⁴⁴⁷ Nizâmüddîn en-Nîsâbü'rî, *a.g.e.*, III, 290. er-Râġib el-İsfahânî de sadece idgâm yapıldığına işârette bulunur. er-Râġib el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 295.

⁴⁴⁸ Sâfî, *el-Cedvel fi i'râbi'l-Kur'âni'l-kerîm*, IX, 17.

⁴⁴⁹ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, I, 404.

⁴⁵⁰ ez-Zeccâc, *a.g.e.*, II, 359.

⁴⁵¹ et-Taberî, *a.g.e.*, X, 328; Nizâmüddîn en-Nîsâbü'rî, *a.g.e.*, III, 290; er-Râġib el-İsfahânî, *a.g.e.*, s. 295.

eğmeleri ve dönmeleri için),⁴⁵² لِكَيْ يَتَضَرَّعُوا (yalvarmaları için),⁴⁵³ لِكَيْ يَدْعُوا رَبَّهُمْ (Rablerine dua etmeleri/yalvarmaları, peygamberlere inanmaları ve taptıklarının zayıflığını bilmeleri için),⁴⁵⁴ لِكَيْ يَتَضَرَّعُوا (yalvarmaları, dönmeleri ve tövbe etmeleri için),⁴⁵⁵ لِكَيْ يَتَضَرَّعُوا وَيَتَذَلَّلُوا وَيُطُوعُوا أَرْدِيَةَ الْكِبْرِ وَالْعِزَّةِ (yalvarıp tövbe etmeleri için),⁴⁵⁶ لِكَيْ يَتَضَرَّعُوا وَيَتَذَلَّلُوا وَيُطُوعُوا أَرْدِيَةَ الْكِبْرِ وَالْعِزَّةِ (yalvarmaları, boyun eğmeleri, kibir ve gurur giysilerini bırakmaları için),⁴⁵⁷ لِكَيْ يَتَضَرَّعُوا وَيَتَذَلَّلُوا وَيُطُوعُوا أَرْدِيَةَ الْكِبْرِ وَالْعِزَّةِ (yalvarmaları, boyun eğmeleri ve alçak gönüllü olmaları için),⁴⁵⁸ لِكَيْ يَتَضَرَّعُوا وَيَتَذَلَّلُوا وَيُطُوعُوا أَرْدِيَةَ الْكِبْرِ وَالْعِزَّةِ (yalvarmaları, boyun eğmeleri için. Tazarru, Allah'ın emrine boyun eğmektir),⁴⁶⁰ لِكَيْ يَتَضَرَّعُوا وَيَتَذَلَّلُوا وَيُطُوعُوا أَرْدِيَةَ الْكِبْرِ وَالْعِزَّةِ (başlarına gelen musibetin kaldırılması hususunda Allah'a dua ederler, itâat ederler/boyun eğmeler ve yalvarırlar),⁴⁶¹ لِكَيْ يَتَضَرَّعُوا وَيَتَذَلَّلُوا وَيُطُوعُوا أَرْدِيَةَ الْكِبْرِ وَالْعِزَّةِ (gururlanma ve kibirlenme giysilerini bırakmaları ve peygamberlerine uymaları için),⁴⁶² لِكَيْ يَتَضَرَّعُوا وَيَتَذَلَّلُوا وَيُطُوعُوا أَرْدِيَةَ الْكِبْرِ وَالْعِزَّةِ (yalvarmaları, boyun eğmeleri, omuzlarından kibir ve gurur giysilerini atmaları için),⁴⁶³ لِكَيْ يَتَضَرَّعُوا وَيَتَذَلَّلُوا وَيُطُوعُوا أَرْدِيَةَ الْكِبْرِ وَالْعِزَّةِ (yalvarmaları, boyun eğmeleri, kibirlenmeyi ve peygamberleri yalanlamayı bırakmaları için),⁴⁶⁴ لِكَيْ يَتَضَرَّعُوا وَيَتَذَلَّلُوا وَيُطُوعُوا أَرْدِيَةَ الْكِبْرِ وَالْعِزَّةِ (yalvarmaları, boyun eğmeleri, günahlarından tövbe etmeleri ve Allah'ın emrine uymaları için).⁴⁶⁵ Nazmü'd-düerer'de "İdgâmın işâret ettiği şeye göre yalvarmak, mertebelerin en aşağısında olsa bile kötü, üzüntülü ve kederli zamanlardaki durumlarının bunu kendisinden başkası açıp kaldıramayacak olana yalvarması ve uyması beklenenin durumu olması

⁴⁵² et-Taberî, *a.g.e.*, X, 328.

⁴⁵³ Ebü'l-Leys es-Semerkindî, *a.g.e.*, I, 557; Fahrüddîn er-Râzî, *a.g.e.*, XIV, 192.

⁴⁵⁴ Ebü'l-Leys es-Semerkindî, *a.g.e.*, I, 557.

⁴⁵⁵ es-Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, IV, 264.

⁴⁵⁶ el-Beğavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, III, 259; İbn 'Âdil, *a.g.e.*, IX, 232.

⁴⁵⁷ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 477; en-Neseî, *Medârikü't-tenzîl*, I, 588.

⁴⁵⁸ İbn 'Atıyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, II, 431.

⁴⁵⁹ el-Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, III, 25.

⁴⁶⁰ el-Hâzin, *Lübâbü't-te'vîl*, II, 230.

⁴⁶¹ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, III, 449.

⁴⁶² Nizâmüddîn en-Nisâbü'rî, *Tefsîru Ğarâibi'l-Kur'ân*, III, 290.

⁴⁶³ Ebüssu'ûd Efendi, *a.g.e.*, III, 378; İsmâil Hakkı Bursevî, *Râhu'l-beyân*, III, 205.

⁴⁶⁴ eş-Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, II, 322.

⁴⁶⁵ el-Âlûsî, *Râhu'l-me'âni*, IX, 9.

(O'na dönüp iman etmeleri için),⁴⁷¹ يُؤْمِنُونَ وَيُتُوبُونَ وَيَخْضَعُونَ وَيَخْشَعُونَ (iman ederler, tövbe ederler ve boyun eğerler),⁴⁷² وَالتَّضَرُّعُ السُّؤَالُ بِالتَّدَلُّلِ (tövbe ederler ve boyun eğerler. Tazarru, alçak gönüllülükle, boyun eğerek istemektir),⁴⁷³ يَتَذَلَّلُونَ وَيَتَخَشَّعُونَ لِرَبِّهِمْ وَيَتُوبُونَ عَنْ ذُنُوبِهِمْ (Rablerine boyun eğerler ve günahlarından tövbe ederler),⁴⁷⁴ مَعْنَى التَّضَرُّعِ التَّحَشُّعُ وَهُوَ عِبَارَةٌ عَنِ الْإِنْقِيَادِ وَتَرْكِ التَّمَرُّدِ (Tazarru, boyun eğmektir ve boyun eğmekten ve inatçılığı, başkaldırmayı bırakmaktan ibârettir.),⁴⁷⁵ لِكَيْ يَتَذَلَّلُوا فَيَدْعُوا وَيَتُوبُوا مِنْ كُفْرِهِمْ (boyun eğip dua etmeleri ve küfürlerinden tövbe etmeleri için).⁴⁷⁶ En'âm sûresinin 63. âyetinde yer alan تَضَرَّعًا mastarına hâl olarak مُطَهِّرِينَ الصَّرَاعَةَ (şiddetli ihtiyacı ortaya koyarak) manası verilir.⁴⁷⁷

Klasik sözlüklerde durum şöyledir: ضَرَعَ, bir şeydeki yumuşaklığı gösteren köktür.⁴⁷⁸ التَّضَرُّعُ, “eğilip yardım istemek”,⁴⁷⁹ “isteğinde aşırıya kaçmak”⁴⁸⁰ ve تَضَرَّعَ إِلَى اللَّهِ, “Allah'a boyun eğmek” anlamına gelir.⁴⁸¹ تَضَرَّعَ إِلَى اللَّهِ (Allah'a (boyun eğerek) yalvardı, cân u dilden tezellül ile yalvardı.⁴⁸²), جاء فلان تَضَرَّعَ الظِّلِّ (Falanca senden bir hâcet talep etti, niyaz eyledi.),⁴⁸³ وَيَتَضَرَّعُ (Gölge çekilip kısaldı.),⁴⁸⁴ bu fiilin bazı kullanımlarındandır.

⁴⁷¹ Ebü'l-Leys es-Semerkindî, *Tefsîru's-Semerkindî*, I, 484.

⁴⁷² es-Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, IV, 147.

⁴⁷³ el-Beğavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, III, 143.

⁴⁷⁴ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 346. Benzer ifâde için bkz. el-Beyzâvî, *a.g.e.*, II, 162.

⁴⁷⁵ Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, XII, 235.

⁴⁷⁶ el-Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, VII, 151.

⁴⁷⁷ Bu anlamı veren, ez-Zeccâc'dır. Bkz. ez-Zeccâc, *a.g.e.*, II, 259; el-Ezherî, *a.g.e.*, (ضرع), I, 469.

⁴⁷⁸ İbn Fâris, *Mu'cemü Mekâyisi'l-luğa*, (ضرع), III, 395.

⁴⁷⁹ el-Ezherî, *Tehzîbü'l-luğa*, (ضرع), I, 471.

⁴⁸⁰ ez-Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs*, (ضرع), XXI, 411.

⁴⁸¹ el-Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-'Ayn*, (ضرع), I, 270.

⁴⁸² Mütercim Âsım Efendi, *Kâmûs Tercümesi*, III, 337. Yine bkz. ez-Zebîdî, *a.g.e.*, (ضرع), XXI, 411.

⁴⁸³ el-Cevherî, *es-Sihâh*, (ضرع), III, 1249. el-Ferrâ'ya göre iki fiil de aynı anlamdadır.

⁴⁸⁴ el-Ezherî, *Tehzîbü'l-luğa*, (ضرع), I, 469.

P. طهر Maddesi

Mâide sûresinin 6. âyetinde ﴿...وَإِنْ كُنْتُمْ جُنُبًا فَاطَّهَّرُوا...﴾ “...Eğer cünüp iseniz tam temizlenin...” اطَّهَّرُوا emr-i hâzırı yer almaktadır. ez-Zeccâc, “ت, ط’ya idgâm edilir, çünkü ikisi aynı yerdendir. İkisi, د ile birlikte dil ucundan ve üst ön dişlerin köklerindenidir. ت, ط’ya idgâm edilince kelimenin başı düşer ve ona vasıl hemzesi eklenir. Sonra başlarsın ve اطَّهَّرُوا dersin.” açıklamasını yapar.⁴⁸⁵ Ebû'l-Leys es-Semerkindî, kaynak belirtmeden “ت, ط’ya idgâm edilmiştir, çünkü ikisi aynı yerdendir. ت, ط’ya idgâm edilince kelimenin başı sâkin olmuştur ve başlamak için vasıl hemzesi eklenmiştir.” şeklinde bir bilgi verse de⁴⁸⁶ ez-Zeccâc’dan etkilendiği ortadadır. Fahrüddîn er-Râzî ve İbn ‘Âdil, ez-Zeccâc’a atfen şu bilgiye yer verir: ت, ط’ya idgâm edilir, çünkü ikisi aynı yerdendir. ت, ط’ya idgâm edilince kelimenin başı sâkin olmuştur (sâkin kılınmıştır) ve ona kendisiyle başlanması için vasıl hemzesi eklenip اطَّهَّرُوا denmiştir.⁴⁸⁷ İbnü'l-Cevzî’ye göre ت, ط’ya idgâm edilmiştir, çünkü ikisi aynı yerdendir. Sâkin telaffuzuna erişmek yani sâkini telaffuz edebilmek için hemze getirilmiştir.⁴⁸⁸ en-Nehhâs’a göre فَنَطَّهَّرُوا’nun aslı فَاطَّهَّرُوا dur. ت, ط’ya idgâm edilmiştir, zira o, üst ön dişlerin köklerinden ve dil ucundandır. Sâkine ulaşılması için vasıl hemzesi getirilmiştir.⁴⁸⁹ Ebû Hayyân el-Endelüsî, “فَاطَّهَّرُوا’nun aslı فَطَّهَّرُوا dur. ت, ط’ya idgâm edilip vasıl hemzesi getirilmiştir.” açıklamasını yapar.⁴⁹⁰ İsmâil Hakkı Bursevî (ö. 1137/1725), تَفَعَّلُ bâbının ت’sının mahreç yakınlığı nedeniyle ط’ya idgâm edildiğini, başlanabilmesi için

⁴⁸⁵ ez-Zeccâc, *Me’âni'l-Kur’ân ve i’râbüh*, II, 154. ط, د ve ت harflerinin mahreç sahası dil ucu ile üst ön dişlerin kökleridir. ت foneminin belirleyici sıfatları şiddet ve hemstir. Harfin telaffuzu sırasında dil ucunun diş köklerine iyice dayanması üzerine ses ve nefes akışının tam kesilmesinin ardından mahrecin birden açılmasıyla güçlü, patlamalı bir soluk akışı, cehrî olmayan hafif bir ses eşliğinde (hems) meydana gelir. Bkz. İsmail Durmuş, “Tâ”, *DİA*, İstanbul 2010, XXXIX, 281.

⁴⁸⁶ Ebû'l-Leys es-Semerkindî, *Tefsîru’s-Semerkindî*, I, 419.

⁴⁸⁷ Fahrüddîn er-Râzî, *a.g.e.*, XI, 167-168; İbn ‘Âdil, *a.g.e.*, VII, 232-233.

⁴⁸⁸ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, II, 304.

⁴⁸⁹ en-Nehhâs, *İ’râbü'l-Kur’ân*, I, 260.

⁴⁹⁰ Ebû Hayyân el-Endelüsî, *a.g.e.*, III, 453; Nizâmüddîn en-Nisâbü’rî, *a.g.e.*, II, 558.

vasıl hemzesinin getirildiğini ve اَطَّهَّرُوا dendiğini belirtir.⁴⁹¹ Sâfi'nin açıklamasına göre اَطَّهَّرُوا, اَطَّهَّرَ'dan emirdir. O, mezîd vezinlerinden şâz bir vezindir. Vezni, ع'ın şeddelenmesiyle اَفْتَعَلَ'dir. Onda اَفْتَعَلَ'in 'sı ط'dan sonra geldiği için ط'ya ibdâl edilir sonra da her iki ط idgâm edilir.⁴⁹² Diğer yandan bazı klasik sözlüklerde اَطَّهَّرَ mâzi fiiliyle ilgili açıklama da şöyledir: el-Fîrûzâbâdî, "اَطَّهَّرَ اَطَّهَّرًا"ın aslı اَطَّهَّرَ اَطَّهَّرًا'dır. ط, ط'ya idgâm edilmiş ve vasıl hemzesi getirilmiştir." açıklamasını yaparken⁴⁹³ ez-Zebîdî, bu açıklamaya "sâkinle başlanmaması için aksi takdirde imkânsız olur" ilâvesinde bulunur.⁴⁹⁴

اَطَّهَّرُوا emr-i hâzırının **anlamları şöyledir:** اغْتَسِلُوا (gusledin),⁴⁹⁵ اَطَّهَّرُوا (temizlenin, gusledin),⁴⁹⁶ اَطَّهَّرُوا بِالْاِغْتِسَالِ مِنْهَا (ondan/cünüplükten guslederek temizlenin),⁴⁹⁷ اَطَّهَّرُوا بِالسُّوَالِ اَطَّهَّرُوا اَبْدَانَكُمْ (vücutlarınızı suyla yıkayıp temizleyin),⁴⁹⁸ اغْتَسِلُوا بِالْمَاءِ (suyla gusledin),⁴⁹⁹ اسْتَعْمِلُوا الْمَاءَ اَوْ مَا يَقُومُ مَقَامَهُ (suyu veya onun yerine geçeni kullanın),⁵⁰⁰ اغْسِلُوا اَبْدَانَكُمْ (vücutlarınızı yıkayın),⁵⁰¹ اغْسِلُوا جَمِيعَ الْجَسَدِ (bütün vücudu yıkayın),⁵⁰² اَطَّهَّرُوا وَهَذَا التَّطَهُّرُ عِبَارَةٌ عَنِ الْاِغْتِسَالِ وَالْاِطِّهَارِ هُوَ التَّطَهُّرُ بِالتَّكْلُفِ وَالْمِبَالِغَةِ فَلَا يَكُونُ الْاِغْتِسَالُ جَمِيعَ ظَاهِرِ الْبَدَنِ (Tetahhur edin. Bu tetahhur, gusletmektir. İttahhur ise, tekellüf

⁴⁹¹ İsmâil Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, II, 354.

⁴⁹² Sâfi, *el-Cedvel fi'râbi'l-Kur'âni'l-kerîm*, VI, 286.

⁴⁹³ el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît*, (طهر), II, 78.

⁴⁹⁴ ez-Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs*, (طهر), XXII, 449.

⁴⁹⁵ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, I, 282; el-Mâtürîdî, *a.g.e.*, II, 18; es-Sa'lebî, *a.g.e.*, IV, 32; el-Beğavî, *a.g.e.*, III, 25; el-Beyzâvî, *a.g.e.*, II, 117; el-Hâzin, *Lübâbü't-te'vîl*, II, 20; es-Süyûtî, *ed-Dürri'l-mensûr*, V, 209; Ebüssu'ûd Efendi, *a.g.e.*, II, 16. Yine bkz. el-Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-'Ayn*, (طهر), IV, 18; el-Ezherî, *Tehzîbü'l-luğa*, (طهر), VI, 170; İbn Manzûr, *a.g.e.*, (طهر), IV, 505.

⁴⁹⁶ Cenâb-ı Allah, Nisâ sûresinde cünübün tahâretinin gusül olduğunu açıklamıştır. Bkz. ez-Zeccâc, *a.g.e.*, II, 154; Ebü'l-Leys es-Semerkindî, *a.g.e.*, I, 419; İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, II, 304. Fahrüddîn er-Râzî, fiilin anlamını verirken ez-Zeccâc'a atıfta bulunur. Bkz. Fahrüddîn er-Râzî, *a.g.e.*, XI, 167-168. Aynı açıklama için bkz. İbn 'Âdil, *a.g.e.*, VII, 232-233.

⁴⁹⁷ et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VIII, 212.

⁴⁹⁸ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 211.

⁴⁹⁹ İbn 'Atıyye, bunun suyla gusletme emri olduğunu belirtir. İbn 'Atıyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, II, 164. Aynı açıklama için bkz. el-Kurtubî, *el-Câmi' liahkâmi'l-Kur'ân*, VII, 363; İbn 'Âdil, *el-Lübâb fi'ulûmi'l-Kitâb*, VII, 233. Yine bkz. eş-Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, II, 28.

⁵⁰⁰ er-Râğîb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 307; ez-Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs*, (طهر), XXII, 448.

⁵⁰¹ en-Nesefî, *Medârikü't-tenzîl*, I, 431.

⁵⁰² Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahru'l-muhît*, III, 449.

ve mübâlağa ile temizlenmektir ve ancak vücudun görünen yerinin tamamının yıkanmasıyla olur.),⁵⁰³ وَجِدْ عَلَى أَعْتَابِهَا (tastamam/iyice gusledin/yıkanın).⁵⁰⁴ *Nazmü'd-dürer*'de "Özürsüzseniz, mazeretiniz yoksa bütün vücudu yıkayarak. Çünkü o, mutlak kılındı ve abdestteki gibi bazı organlara özgü kılınmadı." açıklamasına yer verilir.⁵⁰⁵

Tevbe sûresinin 108. âyetinde ﴿لَا تَقُمْ فِيهِ أَبَدًا لِمَسْجِدٍ أُبَيِّنَ عَلَى التَّقْوَىٰ مِنْ أَوَّلِ يَوْمٍ﴾ *Orada asla namaza durma, tâ ilk gündün takvâ üzere kurulan mescid, elbette içinde namaza durmana daha uygundur. Onda temizlenmeyi seven erkekler vardır. Allâh da temizlenenleri sever.*” *يَتَطَهَّرُوا* ism-i fâili geçmektedir. Burada *تَفَعَّلَ* bâbından *أَنَّ* ile mansûb *يَتَطَهَّرُوا* muzâri fiili de yer alır. Burada et-Taberî'nin açıklaması şöyledir: O, ancak *الْمُتَطَهِّرِينَ*'dir, fakat *ط*'ya idgâm edilip şeddeli *ط* yapılmıştır, zira birinin diğerine mahreci yakındır.⁵⁰⁶ es-Sa'lebî de, mahreçlerinin yakınlığı sebebiyle *ت*'nin *ط*'ya idgâm edildiğini bildirir.⁵⁰⁷ Sâffî'nin beyanına göre *الْمُتَطَهِّرِينَ*, humâsî *تَطَهَّرَ* fiilinden ism-i fâil *الْمُتَطَهِّرِ*'in çoğuludur. Onda *تَفَعَّلَ* bâbının *ت*'sı *ط*'ya mahreçler yakınlığı için ibdâl edilmiştir. Vezni *م*'in zammesi ve şeddeli *ع*'in kesresiyle *تَفَعَّلَ*'dir, çoğul *الْمُتَفَعَّلُونَ*'dür.⁵⁰⁸ *يَتَطَهَّرُوا* *أَنَّ* dan sonra şu anlamlara yer verilir: *مِنَ الْأَحْدَاثِ وَالْجَنَابَةِ أَوْ مِنَ الْأَحْدَاثِ وَالْجَنَابَاتِ وَالنَّجَاسَاتِ* (hadesten ve cünüplükten veya hades, cünüplük ve necâsetten temizlenmeyi),⁵⁰⁹ *أَنَّ يَسْتَنْجُوا بِالمَاءِ* (suyla istincâ etmeyi),⁵¹⁰ *أَنَّ يَتَطَهَّرُوا بِالْإِيمَانِ، وَالتَّوْحِيدِ، وَالصَّلَاةِ فِيهِ أَوْ بِالتَّقْوَىٰ وَالْأَعْمَالِ الصَّالِحَةِ* (iman, tevhit ve namaz ile veya takvâ ve sâlih amellerle temizlenmeyi/arınmayı),⁵¹¹ *هُوَ عَامٌّ فِي التَّطَهَّرِ* (kendilerini günahlardan temizlemeyi),⁵¹² *أَنَّ يُطَهَّرُوا أَنْفُسَهُمْ مِنَ الذُّنُوبِ*

⁵⁰³ İsmâil Hakki Bursevî, *Râhu'l-beyân*, II, 356. *Râhu'l-beyân*'da *master*, *إِطَهَّرَ* şeklinde verilmişse de tarafımızdan *إِطَهَّرَ* denmesi münasip görülmüştür.

⁵⁰⁴ el-Âlûsî, *Râhu'l-me'ânî*, VI, 80.

⁵⁰⁵ el-Bikâ'î, *Nazmü'd-dürer*, VI, 34.

⁵⁰⁶ et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XI, 694.

⁵⁰⁷ es-Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, V, 95.

⁵⁰⁸ Sâffî, *a.g.e.*, XI, 34.

⁵⁰⁹ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, II, 71; el-Beğavî, *a.g.e.*, IV, 96.

⁵¹⁰ İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, VI, 1882-1883; el-Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, II, 403; el-Beğavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, IV, 96. Yine bkz. İbn Manzûr, *a.g.e.*, (طهر), IV, 505.

⁵¹¹ el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli'sünne*, II, 447.

⁵¹² Ebü'l-Leys es-Semerkindî, *a.g.e.*, II, 74. Benzer ifâde için bkz. el-Mâverdî, *a.g.e.*, II, 403; Fahrüddîn er-Râzî, *a.g.e.*, XVI, 201; İbn 'Âdil, *a.g.e.*, X, 210-211.

أَنْ يَتَطَهَّرُوا مِنْ (O, bütün necasetlerden temizlenmede geneldir veya tövbeyle günahlardan temizlenmek, arınmaktır.),⁵¹³ أَوْ هُوَ التَّطَهُّرُ مِنَ الذُّنُوبِ بِالتَّوْبَةِ (Allah rızâsını arz edenlerden isyan ve günahlardan, yerilen huylardan ve özelliklerden temizlenmeyi/arınmayı. Cünüplükten temizlenmeyi, zira onlar o hâlde uyumazlar.).⁵¹⁴ *Nazmü'd-dürer*'de يَتَطَهَّرُوا أَنْ يُجِبُونَ ibâresinin açıklamasında "İzhârın işâret ettiği şeyle onların bedenlerinde ve kalplerinde temizlik tamdır. Bu hususta daima nefisleriyle mücâdele hâlinedirler. Dolayısıyla kemâl sıfatlarına sâhip olan Allah da onları sever." ifâdesine yer verilir.⁵¹⁵

المُتَطَهِّرِينَ بِالمَاءِ (suyla temizlenenleri, tahâret alanları),⁵¹⁶ الْمُتَطَهِّرِينَ مِنَ الشِّرْكِ (günahattan tövbe ederek şirkten temizlenenleri),⁵¹⁷ الْمُتَطَهِّرِينَ (temizlenenleri),⁵¹⁸ مِنْهَا بِالتَّوْبَةِ (günahlardan tövbe ederek temizlenenleri),⁵¹⁹ الْمُتَطَهِّرِينَ بِالْإِسْتِنْجَاءِ بِالمَاءِ (suyla istincâ ederek temizlenenleri).⁵²⁰

تَفَعَّلَ bâbında birkaç âyette normal/aslı şekliyle geçen⁵²¹ söz konusu fiilin ism-i fâili الْمُتَطَهِّرِينَ de, Bakara sûresinin 222. âyetinde ﴿وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْمَحِيضِ قُلْ فِي الْمَحِيضِ فِي الْمَحِيضِ وَلَا تُفْرِطُوا فِي الْمَحِيضِ وَلَا تَكْفُرُوا بِهِ قُلْ لِيُحِبَّ اللَّهُ أَذَىٰ فَاعْتَرَلُوا الْبِيسَاءِ فِي الْمَحِيضِ وَلَا تُفْرِطُوا فِي الْمَحِيضِ وَلَا تَكْفُرُوا بِهِ قُلْ لِيُحِبَّ اللَّهُ أَذَىٰ فَاعْتَرَلُوا الْبِيسَاءِ فِي الْمَحِيضِ وَلَا تُفْرِطُوا فِي الْمَحِيضِ وَلَا تَكْفُرُوا بِهِ﴾ "Sana âdet görmeden soruyorlar. De ki: "O eziyettir." Âdet halinde kadınlardan çekilin, temizleninceye kadar onlara yaklaşmayın. Temizlendikleri zaman Allâh'ın emrettiği yerden onlara varın. Allâh tevbe edenleri sever, temizlenenleri sever." karşımıza çıkar. Burada yine aynı bâbdan تَطَهَّرَ ve سُلَّسِلَ مُزَارِي يَطَهَّرُ fiili görülür. Meselâ er-Râğıb el-İsfahânî, الْمُتَطَهِّرِينَ için التَّارِكِينَ لِلذَّنْبِ وَالْعَامِلِينَ لِلصَّلَاحِ (günahı terk edenleri ve iyilik için çalışanları, sâlih amelde bulunanları) anlamını verir.⁵²²

⁵¹³ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 94; en-Neseî, *Medârikü't-tenzîl*, I, 710.

⁵¹⁴ el-Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, III, 98; Ebüssu'ûd Efendi, *a.g.e.*, II, 604-605.

⁵¹⁵ el-Bikâ'î, *Nazmü'd-dürer*, IX, 19-20.

⁵¹⁶ İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, VI, 1882-1883.

⁵¹⁷ İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, VI, 1882-1883.

⁵¹⁸ Ebü'l-Leys es-Semerkandî, *a.g.e.*, II, 74; es-Sa'lebî, *a.g.e.*, V, 95; el-Beğavî, *a.g.e.*, IV, 96; İsmâil Hakkı Bursevî, *a.g.e.*, III, 507.

⁵¹⁹ el-Mâverdî, *en-Nüket ve'l-'uyûn*, II, 403.

⁵²⁰ el-Mâverdî, *a.g.e.*, II, 403.

⁵²¹ Bakara, 2/222, A'râf, 7/82, Tevbe, 9/108, Neml, 27/56.

⁵²² er-Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 307.

Klasik sözlüklere bakıldığında şu görülür: طهر, saflığa, katışıksızlığa, arılığa, kirin, pisliğin ve lekenin yok olmasına, ortadan kalkmasına delâlet eden bir köktür. التَطَهُّرُ, yerilmekten, her çirkin ve rezil durumdan beri/uzak olmak,⁵²³ günah işlemekten uzak olmak ve geri durmak,⁵²⁴ günahattan ve övülmeyen şeyden uzak olmak,⁵²⁵ gusletmek⁵²⁶ ve suyla istincâ etmek⁵²⁷ anlamlarında kullanılır. Örneğin kadın guslettiğinde تَطَهَّرَتْ ve اِطَّهَّرَتْ denir.⁵²⁸ Ayrıca طَهَّرَ, طَهَّرَ, اِطَّهَّرَ ve اِطَّهَّرَ'nın aynı anlama geldiği de ifâde edilir.⁵²⁹

R. طوع Maddesi

Tevbe sûresinin 79. âyetinde ﴿الَّذِينَ يَلْمِزُونَ الْمُطَّوِّعِينَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ فِي الصَّدَقَاتِ وَالَّذِينَ لَا يَجِدُونَ إِلَّا جُهْدَهُمْ فَيَسْخَرُونَ مِنْهُمْ سَخِرَ اللَّهُ مِنْهُمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ﴾ "Sadakalar hususunda gönülden veren mü'minleri çekiştiren ve güçlerinin yettiğinden başkasını bulamayanlarla alay edenler yok mu, Allâh onlarla alay etmiştir. Onlar için acı bir azâb vardır." el-Ferrâ'ya göre الْمُطَّوِّعِينَ ile kastedilen, الْمُطَّوِّعِينَ'dir. ط, ط'ya idgâm edilmiştir ve şeddeli ط olmuştur. ومن "ile Tevbe sûresinin 108. âyetindeki الْمُطَّوِّعِينَ de böyledir.⁵³⁰ el-Ferrâ, Hamza ile el-Kisâî'nin okuyuşunu kastetmektedir. Çoğunluğun okuyuşu ise تَطَوَّعٌ'dır. İbnü'l-Cevzî, el-Ferrâ'ya atfen ط'nın ط'ya idgâm edildiğini ve şeddeli ط olduğunu belirtir, fakat onun getirdiği şâhidlere değinmez.⁵³¹ et-Taberî'ye göre de ط, ط'ya idgâm edilmiştir ve şeddeli ط olmuştur. Şâhidi ise, Bakara sûresinin 158. âyetinde ﴿...وَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَإِنَّ اللَّهَ شَاكِرٌ عَلِيمٌ﴾ geçen تَطَوَّعَ fiilinin farklı

⁵²³ İbn Fâris, *Mu'cemü Mekâyîsi'l-luğa*, (طهر), III, 428.

⁵²⁴ el-Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-'Ayn*, (طهر), IV, 19; el-Fîrûzâbâdî, *a.g.e.*, (طهر), II, 78.

⁵²⁵ el-Ezherî, *Tehzîbü'l-luğa*, (طهر), VI, 171.

⁵²⁶ el-Halîl b. Ahmed, *a.g.e.*, (طهر), IV, 18; el-Ezherî, *a.g.e.*, (طهر), VI, 170; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, (طهر), IV, 505.

⁵²⁷ el-Halîl b. Ahmed, *a.g.e.*, (طهر), IV, 19; el-Ezherî, *a.g.e.*, (طهر), VI, 172; İbn Manzûr, *a.g.e.*, (طهر), IV, 505.

⁵²⁸ el-Ezherî, *Tehzîbü'l-luğa*, (طهر), VI, 170; İbn Manzûr, *a.g.e.*, (طهر), IV, 505.

⁵²⁹ ez-Zebidî, *Tâcü'l-'arûs*, (طهر), XXII, 443.

⁵³⁰ el-Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, I, 447.

⁵³¹ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, III, 477.

okunmuş şekli *يَطَّوَعُ*'dır yani *يَتَطَّوَعُ*.⁵³² et-Taberî'nin bu açıklamasıyla isim belirtmese de büyük oranda el-Ferrâ'dan etkilendiği bellidir. İbn Fâris (ö. 395/1004), âyette geçen söz konusu kelimenin açıklığa kavuşması için *الْمُتَطَّوَعَةَ* kelimesini misâl getirir. Onun aslı *الْمُتَطَّوَعَةَ*'dır. ت, ط'ya idgâm edilmiştir.⁵³³ el-Feyyûmî (ö. 770/1368-69) ise, *الْمُتَطَّوَعَةَ*'nın *تَطَّوَعُ*'dan ism-i fâil ve aslının *الْمُتَطَّوَعَةَ* olduğunu, ibdâl ve idgâm yapıldığını dile getirir.⁵³⁴ Fahrüddîn er-Râzî, ت'nin ط'ya idgâm edilmesinin sebebi olarak mahreç yakınlığını görür.⁵³⁵ İbn 'Atıyye, *الْمُتَطَّوَعِينَ*'in aslının *الْمُتَطَّوَعِينَ* olduğunu ve ت'nin ط'ya ibdâl ve idgâm edildiğini ifâde eder.⁵³⁶ el-Kurtubî'ye göre *الْمُتَطَّوَعِينَ*'in aslı, *الْمُتَطَّوَعِينَ*'dir. ت, ط'ya idgâm edilmiştir.⁵³⁷ Nizâmüddîn en-Nisâbü'rî'ye göre *الْمُتَطَّوَعُونَ*, *الْمُتَطَّوَعُونَ*'dur. İdgâm yapılmıştır.⁵³⁸ Sâfi'nin açıklamasına göre *الْمُتَطَّوَعِينَ*, *تَطَّوَعُ*'dan ism-i fâil *الْمُتَطَّوَعُ*'in çoğuludur. Onda *تَفَعَّلَ* bâbının ت'sı ط'ya ibdâl edilmiştir. Aslı *الْمُتَطَّوَعُ*'dir, vezni م'in zammesi ve ع'in kesresiyle *مُتَفَعَّلَ*'dir.⁵³⁹

الْمُتَطَّوَعِينَ'in anlamları şöyledir: *الْمُتَطَّوَعِينَ* (gönüllü olanlar, gönüllü yapanlar),⁵⁴⁰ *الْمُتَطَّوَعِينَ بِالصَّدَقَةِ* (gönülden sadaka verenler),⁵⁴¹ *الْمُتَصَدِّقِينَ الَّذِينَ يَتَصَدَّقُونَ* (gönülden koparak verenler, mallarını tasadduk edenler),⁵⁴² *الْمُتَبَرِّعِينَ* (gönülden koparak verenler,

⁵³² et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XI, 597.

⁵³³ İbn Fâris, *Mu'cemü Mekâyisi'l-luğa*, (طوع), III, 432; el-Ezherî, *Tehzîbü'l-luğa*, (طوع), III, 105; İbn Manzûr, *a.g.e.*, (طوع), VIII, 243.

⁵³⁴ el-Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-münîr*, (طوع), s. 144.

⁵³⁵ Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, XVI, 148.

⁵³⁶ İbn 'Atıyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, III, 63.

⁵³⁷ el-Kurtubî, *el-Câmi' lihkâmi'l-Kur'ân*, X, 315-316; Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahru'l-muhîr*, V, 76. Yine bkz. İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, (طوع), VIII, 243.

⁵³⁸ Nizâmüddîn en-Nisâbü'rî, *a.g.e.*, III, 508. Aynı ifâde için bkz. el-Cevherî, *a.g.e.*, (طوع), III, 1255.

⁵³⁹ Sâfi, *el-Cedvel fi'râbi'l-Kur'âni'l-kerîm*, X, 402.

⁵⁴⁰ el-Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, I, 447; et-Taberî, *a.g.e.*, XI, 597; İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, III, 477; el-Beyzâvî, *a.g.e.*, III, 90; Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahru'l-muhîr*, V, 76. Yine bkz. İbn Fâris, *Mu'cemü Mekâyisi'l-luğa*, (طوع), III, 432. *Rûhu'l-me'ânî*'de *الْمُتَطَّوَعِينَ*, yani *الْمُتَطَّوَعِينَ*. Onlarla kastedilen, gönüllü olarak verenlerdir. el-Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, X, 146.

⁵⁴¹ İbn Kuteybe, *Ğarîbü'l-Kur'ân*, s. 190.

⁵⁴² Ebü'l-Leys es-Semerkandî, *a.g.e.*, II, 64. *el-Muharreru'l-vecîz*'de belirtildiğine göre *الْمُتَطَّوَعِينَ*, her tasadduk edenle ilgili umumi bir lafızdır. Onunla kastedilen, özellikle çok şeyi tasadduk edendir. İbn 'Atıyye, *a.g.e.*, III, 63.

bağışlayanlar),⁵⁴³ الْمُتَطَوِّعِينَ الْمُتَبَرِّعِينَ (gönüllü yapanlar, bağışlayanlar),⁵⁴⁴ الْمُتَطَوِّعُونَ،⁵⁴⁵ وَالتَّطَوُّعُ التَّنْفُلُ، وَهُوَ الطَّاعَةُ لِلَّهِ تَعَالَى بِمَا لَيْسَ يُوَاجِبُ الْمُتَطَوِّعِينَ وَهُمْ الَّذِينَ يَفْعَلُونَ⁵⁴⁵ (Tatavvu edenler. Tatavvu, teneffüldür ki o da, vâcip olmayan şeyle Allah'a tâatte bulunmaktır.),⁵⁴⁵ الشَّيْءَ تَبَرُّعًا مِنْ غَيْرِ أَنْ يَجِبَ عَلَيْهِمْ (Bir şeyi kendilerine vâcip ve zorunlu olmadan gönülden yapanlar).⁵⁴⁶ *Nazmü'd-dürer*'de الْمُتَطَوِّعِينَ'in karşılığında "malları hususunda kendilerine vacip olmadığı hâlde sadaka verenler ve idgâmın işâret ettiği şeyle sadakalarını gizlemek isteyenler, gizlemeyi sevenler" ifâdesine yer verilir.⁵⁴⁷

تَفْعُلُ bâbındaki normal kullanım ise sadece iki âyette yer alır. Bunlardan birincisi Bakara sûresinin 158. âyetinde ﴿...وَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَإِنَّ اللَّهَ شَاكِرٌ عَلَيْهِ﴾ "Kim *kendiliğinden bir iyilik yaparsa* bilsin ki, Allâh karşılığını verir, (yaptığını) bilir." تَطَوَّعَ mâzi fiilidir. Onunla ilgili açıklamalardan biri şöyledir: أَصْلُ التَّطَوُّعِ الْفِعْلُ: طَوَّعًا لَا كَرْهًا كَانَهُ قَبْلَ مَنْ فَعَلَ أَوْ أَتَى مَا يَتَقَرَّبُ بِهِ طَائِعًا (Tatavvuun aslı, zorla değil isteyerek, gönüllü olarak yapmaktır. Sanki şöyle denmiştir: Kim yakınlaşmayı sağlayan şeyi isteyerek yaparsa.).⁵⁴⁸ İkincisi de Bakara sûresinin 184. âyetinde ﴿...فَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ...﴾ "gönül isteğiyle kim bir iyilik yapar(oruç tutar)sa o, kendisi için iyidir..." تَطَوَّعَ mâzi fiilidir. Bu fiille ilgili bir açıklama da şöyledir: Örneğin *Mefâtîhu'l-ğayb*'da "فَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ" فَعِيهِ ثَلَاثَةٌ أَوْجِهٌ أَحَدُهَا: أَنْ يُطْعِمَ مَسْكِينًا "أَوْ أَكْثَرَ وَالثَّانِي: أَنْ يُطْعِمَ الْمَسْكِينَ الْوَاحِدَ أَكْثَرَ مِنَ الْقَدْرِ الْوَاجِبِ وَالثَّلَاثُ: قَالَ الرَّفْعِيُّ: مَنْ صَامَ مَعَ الْفِدْيَةِ فَهُوَ خَيْرٌ لَكَ" (Bu konuda üç bakış açısı vardır. Birincisi bir veya daha çok yoksulu doyurmasıdır, ikincisi bir yoksulu gereken miktardan daha çok doyurmasıdır ve üçüncüsü de kim fidyeyle birlikte oruç tutarsa o, kendisi için iyidir.) açıklamasına yer verilir.⁵⁴⁹

⁵⁴³ es-Sa'lebî, *a.g.e.*, V, 76; el-Beğavî, *a.g.e.*, IV, 79; en-Nesefî, *a.g.e.*, I, 197; el-Hâzin, *Lübâbü't-te'vil*, II, 389; Ebüssu'ûd Efendi, *a.g.e.*, II, 581; eş-Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, II, 547.

⁵⁴⁴ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 72.

⁵⁴⁵ Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, XVI, 148; Nizâmüddîn en-Nîsâbü'rî, *a.g.e.*, III, 508. Yine bkz. el-Hâzin, *Lübâbü't-te'vil*, II, 389; İsmâil Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, III, 472.

⁵⁴⁶ el-Kurtubî, *a.g.e.*, X, 315-316. Yine bkz. İbn Manzûr, *a.g.e.*, (طوع), VIII, 243.

⁵⁴⁷ el-Bikâ'î, *Nazmü'd-dürer*, VIII, 555.

⁵⁴⁸ İsmâil Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, I, 263.

⁵⁴⁹ Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, V, 88.

Klasik sözlüklere bakıldığında şu görülür: طوع, boyun eğmeyi gösteren bir asıldır.⁵⁵⁰ التَّطَوُّعُ, bir şeyi gönlünden koparak, karşılıksız vermek, bağışlamak; onun için gönüllü, istekli olmak, isteyerek, gönüllü olarak yapmaktır.⁵⁵¹ Tatavvu, aslında tekellüfle tâat eylemek veya tâati yüklenmektir. Örfte teneffül gibi vâcibe ve lâzimedden olmayan nesnede teberru eylemektir.⁵⁵² Sana farz olmayan hususta kendiliğinden, kendi rızan ve isteğinle verdiği, yaptığın şeydir.⁵⁵³ Fazladan, nâfile olarak iyilik yapan herkese مُتَطَوِّعٌ denir.⁵⁵⁴ الْمُتَطَوِّعُ kelimesinin aslı الْمُتَطَوِّعُ'dir. O, bir şeyi kendiliğinden, gönüllü olarak yapandır.⁵⁵⁵ الْمُطَوِّعَةُ, "gönülden cihat eden topluluk veya gönülden cihat edenler" anlamındadır.⁵⁵⁶ تَطَوَّعَ لَكَ طَوْعًا, "Sana boyun eğdi."⁵⁵⁷ تَطَوَّعَ لِّلشَّيْءِ ve تَطَوَّعَهُ, "Onu gönüllü olarak, içinden gelerek yükledi, üstlendi." anlamındadır.⁵⁵⁸

S. طوف Maddesi

Bakara sûresinin 158. âyetinde ﴿إِنَّ الصَّامَةَ وَالْمُرُوءَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوْ اعْتَمَرَ﴾ "Safâ ile Merve Allâh'ın nişanlarındandır. Kim Ev'i hacceder, ya da ömre yaparsa onları tavaf etmesinde kendisine bir günâh yoktur. Kim kendiliğinden bir iyilik yaparsa bilsin ki, Allâh karşılığını verir, (yaptığını) bilir." ile mansûb يَطْوُفُ muzâri fiili

⁵⁵⁰ İbn Fâris, *Mu'cemü Mekâyisi'l-luğa*, (طوع), III, 431.

⁵⁵¹ İbn Fâris, *Mücmelü'l-luğa*, (طوع), s. 454; el-Cevherî, *es-Sihâh*, (طوع), III, 1255; ez-Zemahşerî, *Esâsü'l-belâğa*, (طوع), I, 617. İbn Fâris, التَّطَوُّعُ بالشَّيْءِ (bir şeyi gönlünden koparak, karşılıksız vermek, bağışlamak; onun için gönüllü, istekli olmak, isteyerek, gönüllü olarak yapmak) anlamında kullanılan بِه تَطَوَّعَ ile ilgili şu açıklamayı yapar: O, ona lâzım gelmedi, fakat kendisi yapmak istediği hayırla birlikte boyun eğdi. İbn Fâris, *Mu'cemü Mekâyisi'l-luğa*, (طوع), III, 431.

⁵⁵² er-Râğib el-İsfahânî, *a.g.e.*, s. 310. Yine bkz. Mütercim Âsım Efendi, *a.g.e.*, III, 350.

⁵⁵³ el-Ezherî, *Tehzîbü'l-luğa*, (طاع), III, 104.

⁵⁵⁴ el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît*, (طاع), III, 58.

⁵⁵⁵ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, (طوع), VIII, 243.

⁵⁵⁶ el-Ezherî, *a.g.e.*, (طاع), III, 105. Yine bkz. el-Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-'Ayn*, (طوع), II, 210; İbn Fâris, *Mücmelü'l-luğa*, (طوع), s. 454; el-Feyyûmî, *a.g.e.*, (طوع), s. 144.

⁵⁵⁷ el-Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbü'l-'Ayn*, (طوع), II, 210.

⁵⁵⁸ er-Râğib el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 311; ez-Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs*, (طوع), XXI, 468.

yer almaktadır. el-Ahfeş el-Evsat, “اطَّوْفَ يَطَّوْفُ, اَطَّوْفَ يَطَّوْفُ” dendir. ط’ya idgâm etti, sâkin olunca öncesine bir hemze getirdi ki onunla başlanabilsin.” açıklamasını yapar.⁵⁵⁹ İbn Kuteybe, ط’ın ط’ya idgâm edildiğini belirtirken⁵⁶⁰ ez-Zeccâc, ط’ın ط’ya mahreçlerin yakınlığı sebebiyle idgâm edildiğini ifâde eder.⁵⁶¹ en-Nehhâs’a göre bu fiilin aslı, يَطَّوْفُ’dür ve ط, ط’ya idgâm edilmiştir.⁵⁶² Ebü'l-Leys es-Semerkindî, en-Nehhâs’ın verdiği bilginin aynısını el-Kutebî’ye atfen sunar.⁵⁶³ ez-Zemahşerî, bu fiilin aslının يَطَّوْفُ olduğunu ve idgâm yapıldığını belirtmekle yetinir.⁵⁶⁴ Fahrüddîn er-Râzî, “أَنَّ ط, ط’ya idgâm edilmiştir.” ifâdesine yer verir.⁵⁶⁵ el-‘Ukberî, fiilin aslını aynı şekilde belirttikten sonra ط’ın ط’ya ibdâl edildiğine işâret eder.⁵⁶⁶ Ebû Hayyân’ın açıklaması şöyledir: Fiilin aslı يَطَّوْفُ’dür, mâzide onun aslı تَطَّوْفَ idi sonra ط’ya idgâm edilince hemze-i vaslın getirilmesine ihtiyaç duyuldu, çünkü bir şeye idgâm edilenin sâkin yapılması kaçınılmazdır. Böylece o, اطَّوْفَ oldu, muzâriيَطَّوْفُ şeklinde geldi,⁵⁶⁷ idgâm edilen harfin muzâraat harfiyle güçlendirilmesi ve korunması için hemze-i vasıl hazfedildi.⁵⁶⁸ İbn ‘Âdil, *Mefâtîhu'l-ğayb* ile *el-Bahru'l-muhît*’te verilen bilgileri kaynaştırır.⁵⁶⁹ İbn ‘Atiyye, onun aslının يَطَّوْفُ olduğu ve ط’ın sâkin olup ط’ya idgâm edildiği bilgisini verir.⁵⁷⁰ Nizâmüddîn en-Nisâbüri, ilgili fiilin aslını يَطَّوْفُ şeklinde verir, idgâm yapıldığını belirtir, bu durumu şeddeyle يَطَّوْعُ diye okuyanın

⁵⁵⁹ el-Ahfeş, *Me’âni'l-Kur’ân*, s. 164.

⁵⁶⁰ İbn Kuteybe, *Ğarîbü'l-Kur’ân*, s. 66.

⁵⁶¹ ez-Zeccâc, *Me’âni'l-Kur’ân ve i’râbüh*, I, 233-234.

⁵⁶² en-Nehhâs, *İ’râbü'l-Kur’ân*, I, 86; el-Beğavî, *a.g.e.*, I, 173; en-Nesefî, *a.g.e.*, I, 145.

⁵⁶³ Ebü'l-Leys es-Semerkindî, *a.g.e.*, I, 171. el-Kutebî’ye atıfta bulunulmasa da aynı bilgi *Rûhu'l-me’ânî*’de de görülür. Bkz. el-Âlûsî, *a.g.e.*, II, 25.

⁵⁶⁴ ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 349; eş-Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, I, 300.

⁵⁶⁵ Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, IV, 176.

⁵⁶⁶ el-‘Ukberî, *et-Tibyân fî i’râbi'l-Kur’ân*, I, 39.

⁵⁶⁷ *el-Bahru'l-muhît*’in elimizdeki bu baskısında yanlışlıkla mâzi, hemze-i kat’ ile اطوف ve muzâri de يَطَّوْفُ şeklinde verilmiştir.

⁵⁶⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ebû Hayyân el-Endelüsî, *Tefsîru'l-Bahri'l-muhît*, I, 632.

⁵⁶⁹ İbn ‘Âdil, *el-Lübâb fî ‘ulûmi'l-Kitâb*, III, 97.

⁵⁷⁰ İbn ‘Atiyye, *el-Muharreru'l-vecîz*, I, 229.

durumuna benzetir, zira onun da aslı يَطَّوَّفُ'dur.⁵⁷¹ Ebüssuûd Efendi, bu fiilin aslının يَطَّوَّفُ olduğunu, ت'nin ط'ya kalb edildiğini sonra ط'nın ط'ya idgâm edildiğini dile getirir.⁵⁷² Sâfî'nin açıklaması şöyledir: يَطَّوَّفُ'nün aslı يَطَّوَّفُ'dür. ت'nin mahreci ط'nın mahrecine yakın olmuştur. Dolayısıyla lafızdaki ağırlığı hafifletmek için ت, ط'ya kalb edilmiş, idgâm için ilki sâkin kılındıktan sonra iki ط idgâm edilmiştir ve يَطَّوَّفُ'denmiştir. Vezni يَتَفَعَّلُ'dür.⁵⁷³

يُدُورُ بِهَٰمَا أَوْ يَدُورُ بِهَٰمَا (tavaf eder),⁵⁷⁴ يَطَّوَّفُ fiilinin anlamları şöyledir: يَطَّوَّفُ (tavaf eder, ikisi arasında sa'y eder).⁵⁷⁵ en-Nehhâs, هَٰمَا يَطَّوَّفُ'nın teksiri yani çok yapmayı ifâde ettiğini bildirir.⁵⁷⁶ Bu durumda anlam, çok tavaf etmektir.

Hac sûresinin 29. âyetinde ﴿ثُمَّ لِيُضْطُفُوا نَعْتَهُمْ وَلِيُؤْفُوا نُذُورَهُمْ وَلِيَطَّوَّفُوا بِالْبَيْتِ الْعَتِيقِ﴾ "Sonra (bıyıklarını, tırnaklarını kesmek, sair temizlik gereklerini yapmak sûretiyle) Kirlerini gidersinler, adaklarını yerine getirsinler ve Eski Ev(Ka'be'y)i tavâf etsinler." emir lâmi (ل) ile meczûm muzâri (emr-i gâib) لِيَطَّوَّفُوا yer almaktadır. ez-Zebîdî, bu âyete eserinde yer verir ve söz konusu fiille ilgili olarak يَطَّوَّفُ'nun aslının تَطَّوَّفُ olduğunu belirtir.⁵⁷⁷ Bu bilgi aslında el-Ezherî'nin eserinde geçer⁵⁷⁸ ve aynı malumatı aktaran bir diğer âlim de İbn Manzûr'dur.⁵⁷⁹ el-Feyyûmî de, يَطَّوَّفُ'nin bedel/ibdâl ve idgâma göre olduğuna

⁵⁷¹ Nizâmüddîn en-Nisâbü'rî, *Tefsîru Ğarâibi'l-Kur'ân*, I, 446.

⁵⁷² Ebüssuûd Efendi, *İrşâdü'l-'akli's-selîm* I, 289.

⁵⁷³ Sâfî, *el-Cedvel fi'râbi'l-Kur'âni'l-kerîm*, II, 318.

⁵⁷⁴ İbn Kuteybe, *Ğarîbü'l-Kur'ân*, s. 66; Ebü'l-Leys es-Semerkindî, *a.g.e.*, I, 171. *Medârikü't-tenzîl*'de bu fiilin anlamı يَطَّوَّفُ ile karşılanmış ve الطوف'un aslının bir şeyin çevresinde yürümek olduğu ve burada o ikisi arasında sa'y etmenin kastedildiği belirtilmiştir. en-Nesefî, *Medârikü't-tenzîl*, I, 145. *İrşâdü'l-'akli's-selîm*'de bu fiilin aslının يَطَّوَّفُ olduğu, تَطَّوَّفُ sîgasının getirilmesiyle tavaf edenin tavafta tekellüf etmesinin ve gayret sarf etmesinin hakkı olduğu bildirilmiştir. Ebüssuûd Efendi, *a.g.e.*, I, 289. *Rûhu'l-beyân*'da da يَطَّوَّفُ ile aynı anlama gelecek şekilde يَطَّوَّفُ بِهَٰمَا وَيُدُورُ ifâdesine yer verilir. Bkz. İsmâil Hakkı Bursevî, *a.g.e.*, I, 263.

⁵⁷⁵ es-Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, II, 26; el-Beğavî, *a.g.e.*, I, 173; el-Hâzin, *a.g.e.*, I, 96.

⁵⁷⁶ en-Nehhâs, *İ'râbü'l-Kur'ân*, I, 86.

⁵⁷⁷ ez-Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs*, (طوف), XXIV, 107.

⁵⁷⁸ el-Ezherî, *Tehzîbü'l-luġa*, (طاف), XIV, 35.

⁵⁷⁹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, (طوف), IX, 225.

işâret eder.⁵⁸⁰ Kanâatimizce el-Ezherî'nin ve diğerlerinin اطَّوَّفُ'nin mastarını اطَّوَّفًا şeklinde değil de اطَّوَّفًا şeklinde vermeleri gerekirdi.

اطَّوَّفُوا'nun anlamına gelince tefsirlerde farklı bir anlam görülmez. *Nazmü'd-dürer*'de ifâde edildiğine göre burada تَعْمَلُ sîgasıyla tavâfı çok yapmaya, onda bütün gücüyle gayret sarf etmeye ve idgâmla da gücü nispetinde gizleyerek samimi olmaya teşvik söz konusudur.⁵⁸¹

Klasik sözlüklere bakıldığında şu görülür: طوف, bir şeyin çevresinde dönmeyi, dolaşmayı, etrafının ihâta edilmesini, sarılmasını ve çevrilmesini gösteren bir asıldır.⁵⁸² Aynı zamanda bir şeyin etrafında yürümektir.⁵⁸³ طاف به, "etrafında dönüp dolaştı" ve طاف بالبيت, "Beyt'i tavâf etti yani onun etrafında döndü, dolaştı." anlamındadır.⁵⁸⁴ الطَّوْفُ بالبيت, Beyt'i tavâf etmek yani etrâfında dönmek demektir.⁵⁸⁵ طَافَ يَطُوفُ حَوْلَ الشَّيْءِ ve اسْتَطَافَ ve اسْتَطَافَ, aynı anlama gelen fiillerdir. تَطَوَّفَ الرَّجُلُ (Adam, tavaf etti.) gibi.⁵⁸⁶

T. طير Maddesi

A'râf sûresinin 131. âyetinde ﴿فَإِذَا جَاءَهُمُ الْحَسَنَةُ قَالُوا لَنَا هَذِهِ وَإِنْ تُصِيبُهُمْ سَيِّئَةٌ يَطَّيَّرُوا﴾ "Onlara bir iyilik geldiği zaman: "Bu, bizimdir (kendi becerimizle bunu elde ettik)" derler; kendilerine bir kötülük ulaşırsa, Mûsâ ve onunla beraber olanları uğursuz sayarlar(onların yüzünden belâya uğradıklarını sanırlar)dı. İyi bilinki, onların uğursuzluğu Allâh katındadır, fakat çokları bilmezler." muzâri fiili yer alır. ez-Zeccâc, ط, ط'ya idgâm edilmiştir, çünkü ikisi, dil ucundan ve ön dişlerin köklerinden aynı yerdendir." ifâdesini kullanırken⁵⁸⁷ en-Nehhâs, "Asıl يَطَّيَّرُوا'dur. ط, ط'ya

⁵⁸⁰ el-Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-münîr*, (طوف), s. 144.

⁵⁸¹ el-Bikâ'î, *Nazmü'd-dürer*, XIII, 40-41. Kur'an'da طوف'den تَعْمَلُ bâbında başka bir kullanımla karşılaşılmamıştır.

⁵⁸² İbn Fâris, *Mu'cemü Mekâyisi'l-luğa*, (طوف), III, 432.

⁵⁸³ er-Râğib el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 311.

⁵⁸⁴ İbn Sîde, *el-Muhkem*, (طوف), IX, 242.

⁵⁸⁵ İbn Manzûr, *a.g.e.*, (طوف), IX, 225.

⁵⁸⁶ el-Cevherî, *es-Sihâh*, (طوف), IV, 1396-1397.

⁵⁸⁷ ez-Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbüh*, II, 368-369.

idgâm edilmiştir.” ifâdesine yer verir.⁵⁸⁸ Ebü'l-Leys es-Semerkandî'ye göre *يَطِيرُوا*'nın aslı *يَطِيرُوا* dur. ت, ط'ya idgâm edilmiştir. Cenâb-ı Allah'ın *يَذْكُرُونَ* sözü gibi.⁵⁸⁹ *Mefâtîhu'l-ğayb*'da *يَطِيرُوا*, aslında *يَطِيرُوا* dur. ت, ط'ya idgâm edilmiştir, çünkü ikisi de dil ucundan ve ön dişlerin köklerinden aynı yerdendir.⁵⁹⁰ İbn 'Âdil'e göre asıl *يَطِيرُوا* dur. ت, ط'ya yakın olduğundan idgâm edilmiştir.⁵⁹¹ Nizâmüddîn en-Nisâbü'rî'ye göre *يَطِيرُوا*'nın aslı *يَطِيرُوا* dur. Mahreçlerinin yakınlığı nedeniyle ت, ط'ya idgâm edilmiştir.⁵⁹² el-Kurtubî'ye göre asıl *يَطِيرُوا* dur. ت, ط'ya idgâm edilmiştir.⁵⁹³ Sâfi'nin açıklaması şöyledir: *يَطِيرُوا* da aralarındaki mahreç yakınlığı sebebiyle *تَفَعَّلَ* bâbının ت'sı ط'ya ibdâl edilmiştir. Aslı *يَطِيرُوا* dur. İlk ط, ت gibi fethalıydı sonra iki ط'nın idgâmının sahih olması için sâkin kılınmıştır. Vezni *يَتَفَعَّلُوا* dur.⁵⁹⁴

قالوا: هذا *يَتَشَاءُوا* (uğursuz sayarlar),⁵⁹⁵ *يَتَشَاءُوا وَيَتَوَلَّوْا: دَهَبَتْ حُطُوطُنَا وَأَنْصَبَاؤُنَا*,⁵⁹⁶ (Bu, onun uğursuzluğundandır dediler.), *بِشُؤْمِهِ يَتَشَاءُوا وَيَتَوَلَّوْا: دَهَبَتْ حُطُوطُنَا وَأَنْصَبَاؤُنَا* (Uğursuz sayarlar ve şöyle derler: Musa bize geldiğinden beri bolluk, bereket ve âfiyet gibi kısmet ve nasibimiz gitti.),⁵⁹⁷ *قَالُوا: مَا أَصَابَنَا هَذَا الشَّرُّ إِلَّا بِكَ يَا مُوسَى وَمَنْ مَعَكَ، وَمَا رَأَيْنَا شَرًّا وَلَا أَصَابَنَا حَتَّى رَأَيْنَاكَ*,⁵⁹⁸ (Şöyle dediler: Bu belâ bize ancak senin ve beraberindekilerin yüzünden geldi ey Musa! Seni görene kadar ne şer gördük ne de başımıza bir belâ geldi.),⁵⁹⁸ *مِنْ*

⁵⁸⁸ en-Nehhâs, *İ'râbü'l-Kur'ân*, II, 68.

⁵⁸⁹ Ebü'l-Leys es-Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkandî*, I, 563.

⁵⁹⁰ Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, XIV, 224; en-Nesefî, *Medârikü't-tenzîl*, I, 597.

⁵⁹¹ İbn 'Âdil, *a.g.e.*, IX, 277; ed-Dervîş, *İ'râbü'l-Kur'âni'l-Kerîm ve beyânüh*, III, 433.

⁵⁹² Nizâmüddîn en-Nisâbü'rî, *a.g.e.*, III, 307; eş-Şevkânî, *a.g.e.*, II, 337; İsmâil Hakkı Bursevî, *a.g.e.*, III, 217.

⁵⁹³ el-Kurtubî, *el-Câmi' liahkâmi'l-Kur'ân*, IX, 305.

⁵⁹⁴ Sâfi, *el-Cedvel fi i'râbi'l-Kur'âni'l-kerîm*, IX, 51.

⁵⁹⁵ el-Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, I, 392; ez-Zeccâc, *a.g.e.*, II, 368; et-Taberî, *a.g.e.*, X, 376; en-Nehhâs, *İ'râbü'l-Kur'ân*, II, 68; er-Râğıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 310. Benzer ifâde için bkz. İbn Ebî Hâtim, *a.g.e.*, V, 1543; Ebü'l-Leys es-Semerkandî, *a.g.e.*, I, 563; İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, III, 247-248; el-Kurtubî, *a.g.e.*, IX, 305; Nizâmüddîn en-Nisâbü'rî, *a.g.e.*, III, 307; el-Bikâ'î, *a.g.e.*, VIII, 39; es-Süyûtî, *ed-Dürü'l-mensûr*, VI, 507; eş-Şevkânî, *a.g.e.*, II, 337. Araplar, ancak sevmedikleri, tiksindikleri, çirkin gördükleri şeyle ilgili الطيرة ve ينظير derler.

Bkz. ez-Zeccâc, *a.g.e.*, II, 368.

⁵⁹⁶ İbn Kuteybe, *Ğarîbü'l-Kur'ân*, s. 171.

⁵⁹⁷ et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, X, 376.

⁵⁹⁸ İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, V, 1543.

idgâm etmiştir. Başladığında *إِطِيرْنَا* dersin.” açıklamasına yer verir.⁶⁰⁷ İbn Kuteybe'ye göre ت, ط'ya idgâm edilmiş ve hemze, kendisinden sonrakinin sükûnunun sâlim olması için getirilmiştir.⁶⁰⁸ ez-Zeccâc, “Asıl, *طَيْرْنَا* dır. ت, ط'ya idgâm edilmiş ve ط sâkin olduğu için hemze getirilmiştir. Sen başlarsan *إِطِيرْنَا* dersin, vasıl yaparsan hemze, vasıl hemzesi olduğundan zikredilmez, düşer.” şeklinde bir açıklama yapar.⁶⁰⁹ el-Cevherî, “*طَيْرْنَا*'nın aslı *طَيْرْنَا* dır. ت, ط'ya idgâm edilmiş ve başlamanın sahih olması için hemze getirilmiştir.” ifâdesini kullanır.⁶¹⁰ İbnü'l-Cevzî, ez-Zeccâc'ın geçen açıklamasını ona atıfla aynen yansıttığı gibi İbn Kuteybe'nin açıklamasına da yer verir.⁶¹¹ Mekkî b. Ebî Tâlib'in ayrıntılı açıklaması şöyledir: *طَيْرْنَا*'nın aslı, *طَيْرْنَا* dır. ت, ط'ya idgâm edilip sâkin olmuştur, zira idgâm edilenin başı ancak sâkin olur ve bir harf, diğerine ilki sâkin olmadıkça idgâm edilmez. İlki sâkin olunca kendisiyle başlanması için başa vasıl hemzesi getirilir, o ve sonrasındaki sâkin olduğundan kesrelenir, aksine fiilin üçüncü harfi kesre veya fetha olduğundan kesrelenir de denmiştir, mütekellim elifine/hemzesine benzememesi gerektiğinden fiilin üçüncü harfi fetha diye fethalanmaz, fiilin üçüncü harfi zamme olduğu için zammelenir. *طَيْرْنَا*'nın asla göre vezni, *طَيْرْنَا* dır ve o, lafzına göre vezinlenemez, zira misâller içinde ardı ardına şeddeli iki harfle *طَيْرْنَا* yoktur.⁶¹² en-Neseffî (ö. 710/1310), “Asıl, *طَيْرْنَا* dır. ت, ط'ya idgâm edilmiş ve ط sâkin olduğundan hemze eklenmiştir” açıklamasını yapar.⁶¹³ İbn 'Âdil, aslı aynı şekilde belirttikten sonra idgâm yapıldığına işâret eder.⁶¹⁴ el-Âlûsî, “Aslı *طَيْرْنَا* dır. ت, ط'ya idgâm edilmiş ve başlamanın kolay olması için vasıl hemzesi eklenmiştir” açıklamasına yer verir.⁶¹⁵ ed-Dervîş'in açıklamasına göre *طَيْرْنَا*'nın aslı, *طَيْرْنَا* dır. ت, ط'ya idgâm edilmiş ve sâkinin telaffuzuna ulaşmak yani onu telaffuz edebilmek için vasıl hemzesi getirilmiştir, çünkü idgâm edilen, dâima sâkindir.⁶¹⁶

⁶⁰⁷ el-Ahfeş, *Me'âni'l-Kur'ân*, s. 466.

⁶⁰⁸ İbn Kuteybe, *Ğarîbü'l-Kur'ân*, s. 325.

⁶⁰⁹ ez-Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbüh*, IV, 123.

⁶¹⁰ el-Cevherî, *es-Sihâh*, (طير), II, 729; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, (طير), IV, 512.

⁶¹¹ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, VI, 180-181.

⁶¹² Mekkî b. Ebî Tâlib, *Müşkilü i'râbi'l-Kur'ân*, II, 536.

⁶¹³ en-Neseffî, *Medârikü't-tenzîl*, II, 610-611.

⁶¹⁴ İbn 'Âdil, *el-Lübâb fi 'ulûmi'l-Kitâb*, XV, 176.

⁶¹⁵ el-Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, XIX, 211.

⁶¹⁶ ed-Dervîş, *İ'râbü'l-Kur'âni'l-Kerîm ve beyânüh*, VII, 222.

تَشَاءُ مِنَّا أَطِيرْنَا fiiliyle ilgili verilen anlamlar da aynı şekildedir. Meselâ تَشَاءُ مِنَّا بِكَ⁶¹⁷ ve تَطِيرْنَا وَتَشَاءُ مِنَّا بِكَ⁶¹⁸ "seni uğursuz saydık" anlamında birleşir.⁶¹⁹

Yâsîn sûresinin 18. âyetinde ﴿قَالُوا إِنَّا تَطِيرْنَا بِكُمْ لَيْنٌ لَّمْ تَنْتَهُوا لِكِرْهِكُمْ وَلَيْمَسِّنَا مِنَّا عَذَابَ أَلِيمٍ﴾ (Kentliler) Dediler ki: "Doğrusu biz sizin yüzünüzden uğursuzluğa uğradık. Eğer bu işten vazgeçmezseniz sizi mutlaka taşlarız ve bizden size acı bir azâb dokunur."⁶²⁰ bâbındaki normal şekliyle yer alan تَطِيرْنَا mâzî fiiliyle ilgili anlam bilgilerinde de bir farklılık yoktur. Örneğin تَشَاءُ مِنَّا بِكُمْ (sizi uğursuz saydık),⁶²¹ تَطِيرْنَا بِكُمْ (sizi uğursuz saydık)⁶²² ve تَشَاءُ مِنَّا بِكُمْ، وَذَلِكَ أَنَّ الْمَطَرَ حَسِبَ عَنْهُمْ، (Sizi uğursuz saydık. Bunun sebebi, yağmurun onlardan engellenmesidir. Sonra da bu bizim başımıza sizin uğursuzluğunuzdan geldi dediler.) gibi.⁶²²

Klasik sözlüklere bakıldığında şu durum görülür: تَطِيرْتُ مِنَ الشَّيْءِ، uğursuz saymak, şom görmek (bu yaramazlık falanın şerrindedir demek), tuttuğu falı yaramaz, uğursuz addetmek anlamlarına geldiği gibi⁶²³ söz konusu أَطِيرُ fiili de, bu anlamdadır.⁶²⁴ أَطِيرْتُ، الطَّيْرَةُ ve تَطِيرْتُ'den bir isimdir,

⁶¹⁷ Mukâtil b. Süleymân, *a.g.e.*, II, 479; el-Ezherî, *a.g.e.*, (طير), XIV, 13; İbn Manzûr, *a.g.e.*, (طير), IV, 512.

⁶¹⁸ el-Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, I, 438. *Kitâbü'l-'Ayn*'da ise "قَالُوا أَطِيرْنَا بِكَ وَبِمَنْ مَعَكَ" ibâresinin karşılığında هَرَبْنَا هُمْ وَأَنْجَيْنَاهُمْ (onları kaçırpı kurtardık) şeklinde bir açıklama görülür. el-Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-'Ayn*, (طير), VII, 447.

⁶¹⁹ İbn Kuteybe, *Ğarîbü'l-Kur'ân*, s. 325.

⁶²⁰ Mukâtil b. Süleymân, *a.g.e.*, III, 84; ez-Zeccâc, *a.g.e.*, IV, 282; İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, II, 251.

⁶²¹ Ebü'l-Leys es-Semerkindî, *a.g.e.*, III, 96-97.

⁶²² el-Beğavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, VII, 13.

⁶²³ el-Cevherî, *es-Sihâh*, (طير), II, 729; el-Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît*, (طير), II, 79. Yine bkz. Muslihuddin Mustafa Ahterî, *Ahter-i Kebîr*, Ârif Efendi Matbaası, İstanbul 1321 h., s. 194; Mütercim Âsım Efendi, *Kâmûs Tercümesi*, II, 505.

⁶²⁴ ez-Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs*, (طير), XXII, 454.

gâibdir) تَفَاعُل bâbındaki fiillerin tamamı mâzîdir. Diğer yandan تَفَعَّل bâbındaki isimlerin hepsi de ism-i fâildir.

Kur'ân'da geçen bu sözcüklerde ilgili bâbların 'sının fâü'l-fi'l (kelimenin birinci kök harfi) olan ت, د, ذ, ر, س, ز, ش, ص ve ط harflerine idgâm edildiği görülmüştür. Bu harflere Kur'ân dışındaki örneklerde ت ve ط harfleri de dâhil edilmiştir. Âlimlerin çoğu 'nın bu harflere idgâm edildiğini ifâde ederken bazıları da ibdâl edilip idgâm edildiğini veya kalb edilip idgâm edildiğini dile getirirler. İdgâmın sebebi, genellikle ت ile bu harfler arasındaki mahreç yakınlığıdır, bazen de aynı yerden olmaları ve mütecânis olmalarıdır. İlgili sözcüklerde ت, mezkûr harflere idgâm edildikten sonra sâkinle başlama imkânı bulunmadığından sâkini telaffuz edebilmek için başa kesreli bir vasıl hemzesi getirilmiştir. Kimi âlimlere göre idgâmın yapılış gayesi, tahfiftir yani telaffuzu ve lafızdaki ağırlığı hafifletmektir.

Bu kelimelerin yapısıyla ilgili açıklamalarda getirilen şâhidler, yine Kur'ân'da geçen diğer benzer kelimelerdir. Meselâ el-Ferrâ, تَفَعَّلْتُمْ fiiline ilişkin yapısal izahtan sonra A'râf sûresinin 38. âyetindeki اِدْرَاكُوا, Yûnus sûresinin 24. âyetindeki اِطْبَيِّنَا ve Neml sûresinin 47. âyetindeki اِرْتَبِنَا ve Nâzîat sûresinin 47. âyetindeki اِطْبَيِّنَا fiillerini ve şiirden bir beyitte geçen اَتَّبَعْتُمْ fiilini şâhid getirmiştir. Bu şâhidler, müfessirlerin önemli bir kısmı tarafından da aktarılmıştır. Yine el-Ferrâ, اَلْمُطَوِّعِينَ ile ilgili yapı bilgisinin ardından Bakara sûresinin 158. âyetinde ﴿...وَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَإِنَّ اللَّهَ شَاكِرٌ﴾ geçen تَطَوَّعَ fiilinin farklı okunmuş şekli بَطَوَّعَ ve Tevbe sûresinin 108. âyetindeki اَلْمُطَوِّعِينَ şâhid getirmiştir.

Bazı idgâmlı kelimelerin vezinleri bazı âlimler tarafından olması gerekenden farklı aktarılmıştır. Örneğin اِدْرَاكْتُمْ, aslı تَدْرَاكْتُمْ olduğu için تَفَعَّلْتُمْ ve idgâmlı hâliyle اِفْعَلْتُمْ veznindeyken اِفْعَلْتُمْ vezninde gösterilmiştir. Hâlbuki اِدْرَاكْتُمْ sekiz harfken اِفْعَلْتُمْ yedi harftir. Burada vezinler, kelimenin aslı ve yapılış aşaması göz önünde bulundurulurken şu şekilde de sunulabilir: Onun ilk aslının vezni تَفَعَّلْتُمْ, ikincisi اِفْعَلْتُمْ ve üçüncüsü de اِفْعَلْتُمْ'dür. Burada bu idgâmlı kelimelerin mevcut hâliyle vezinlenemeyeceği görüşünü savunanlar da

vardır. Meselâ اِطْبَرْنَا'nın aslı olan اِطْبَرْنَا'ya göre vezni, تَفْعَلْنَا'dır ve o, lafzına göre vezinlenemez, zira misâller içinde art arda şeddeli iki harfle اِفْعَلْنَا yoktur.

Müfessirlerin çoğu da bu idgâmlı kelimelerin aslını vermekle, ت'nin söz konusu harflere idgâm edildiğini belirtip gerekçesini ortaya koymakla veya gerekçe belirtmeden doğrudan idgâm yapıldığını ifâde etmekle yetinmiştir, vezin konusuna neredeyse girmemiştir. Görülebildiği kadarıyla vezin bilgisi veren âlimler Ebû 'Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ, et-Taberî, Mekki b. Ebî Tâlib, er-Râğib el-İsfahânî, el-'Ukberî ve İbn 'Âdil'dir. Son dönem âlimlerinden Sâfi, idgâmlı kelimelerin veznini genellikle aslına göre vermiştir. Örneğin اِطْبَرْنَا'nın aslı اِطْبَرْنَا ve vezni de اِطْبَرْنَا'dır.

Bazı klasik sözlüklerde اِصْعَدَ'nin mastarı, اِصْعَدُ şeklinde görülürken meşhur bir sözlükte اِصْعَادُ biçiminde aktarılmış, yine aynı sözlükte ve diğer bir ünlü sözlükte اِطْوَفَ'nin mastarı اِطْوُفًا şeklinde değil de اِطْوَأًا şeklinde yansıtılmıştır. Hâlbuki mastar, تَفْعُلُ bâbından idgâmlı bir fiilin mastarıdır ve اِصْعَدُ ile اِطْوَفُ daha doğru görünmektedir. Nitekim el-Ahfeş el-Evsat da, اِزَيْنُ'nin mastarında اِزَيْنًا kelimesini zikretmiştir.

Bu çalışmada idgâmlı kelimelerle ilgili olarak el-Ferrâ, el-Ahfeş el-Evsat, Ebû 'Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ, İbn Kuteybe, ez-Zeccâc gibi dil âlimlerinin görüşlerine yer verilmiştir ve klasik tefsirler ile sözlüklerin başucu kaynağının genelde ez-Zeccâc olduğuna tanıklık edilmiştir.

Bütün bunlardan sonra تَفْعُلُ ve تَفَاعُلُ bâblarındaki idgâmlı bir sözcüğün mâzî, muzârî, mastar, ism-i fâil ve emr-i hâzır vezinleri şu şekilde sunulabilir: تَفْعُلُ Bâbı: Mâzî تَفَعَّلَ (أَفَعَّلَ), muzârî يَتَفَعَّلُ (يَتَفَعَّلُ), mastar تَفَعَّلُ (أَفَعَّلُ), ism-i fâil مُتَفَعِّلٌ (مُتَفَعِّلٌ), emr-i hâzır تَفَعَّلْ (أَفَعَّلْ). تَفَاعُلُ Bâbı: Mâzî تَفَاعَلَ (أَفَاعَلَ), muzârî يَتَفَاعَلُ (يَتَفَاعَلُ), mastar تَفَاعَلْ (أَفَاعَلْ), ism-i fâil مُتَفَاعِلٌ (مُتَفَاعِلٌ), emr-i hâzır تَفَاعَلْ (أَفَاعَلْ).

Bu tür kelimelerin anlamıyla ilgili olarak da şu sonuçlara ulaşılmıştır:

Mezkûr idgâmlı kelimelerin anlamları için çok sayıda klasik tefsire bakılmış, klasik sözlüklerle de bu anlamlar teyit edilmeye çalışılmıştır. Tefsir kaynaklarında bu kelimelerin anlamlarının öncelikle ve genellikle تَفْعُلُ ve تَفَاعُلُ bâbındaki asıllarıyla yani idgâmsız hâlleriyle karşılandığı, fakat bununla yetinilmediği ve diğer muhtemel anlamlara da yer verildiği görülmüştür. İdgâmın işâret ettiği mana inceliğine, sırlı anlamlara ise çok büyük oranda

*Nazmü'd-düerer'*de temas edildiği dikkati çekmiştir. Bu konuda el-Bikâ'î'nin tartışmasız bir üstünlüğü vardır. Örneğin Bakara sûresinin 72. âyetindeki تَدَارَأْتُمْ fiilinin anlamı, tefsir kaynaklarında onun aslı ve idgâmsız hâli تَدَارَأْتُمْ (itiştiniz yani birbirinize attınız) ile kaşılınırken “onun hakkında ihtilâfa düştünüz”, “onun hakkında çekiştiniz/birbirinize husumet ettiniz”, “ihtilâfa düşüp çekiştiniz, nizâlaştınız”, “onun hakkında itiştiniz, kakiştınız”, “maktûlün katlini birbirinize ittiniz, attınız” gibi anlamları da yansıtılmıştır. İdgâmdaki anlam inceliği ise şöyledir: Onlar katli inkâr etmiş olunca فَادَارَأْتُمْ "فَادَارَأْتُمْ" sözündeki idgâmla onu gizlemeye işâret edilmiştir yani onlardan herbir grup, katli diğerine iâde ve isnât etmiştir. Klasik sözlüklerde de فَادَارَأْتُمْ'ün “İhtilâfa düşüp itiştiniz.” anlamına geldiği ve فَادَارَأْتُمْ'ün de böyle olduğu ifâde edilmiştir. Böylece anlam teyit edilmiştir. Diğer misallerde de bu manzaranın hâkim olduğu söylenebilir. Buna mukâbil örneğin bir âyette yer alan اتَّقَلْتُمْ fiilinin yerine اتَّقَلْتُمْ fiilinin koyulması hâlinde bu ses ve esinin, ifâde gücünün ortadan kaybolacağı, bu fiilin anlamına yayılan gücün söneceği vurgulanır ki buna katılmamak mümkün değildir, zira o, Allah kelâmının i'câz yönlerindedir.

Sözünü ettiğimiz idgâmlı kelimelerin bulunduğu تَفَعَّلَ veya تَفَاعَلَ bâbında normal/aslî kullanımları Kur'ân'da varsa onlara da mümkün merteye yer verilerek iki kullanım arasındaki anlam bağlantısının kurulmasına katkı sağlanmıştır. İdgâmın işâret ettiği bazı mana incelikleri dışında bu iki kullanım arasında anlam bakımından bir birlikteliğin ve uyuşmanın olduğu gözler önündedir. Ayrıca idgâmın genellikle gizleme anlamına işâret ettiği dikkati çekmiştir.

KAYNAKÇA

el-AHFES el-EVSAT, Ebü'l-Hasen Sa'îd b. Mes'ade, *Me'âni'l-Kur'ân*, thk. Hüda Mahmûd Karâ'a, Mektebetü'l-Hâncî, Kâhire 1411/1990.

AHTERÎ, Muslihuddin Mustafa, *Ahterî-i Kebîr*, Ârif Efendi Matbaası, İstanbul 1321 h.

el-ÂLÛSÎ, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn es-Seyyid Mahmûd, *Rûhu'l-me'ânî fî tefsîri'l-Kur'âni'l-'azîm ve's-seb'î'l-mesânî*, Dâru ihyâi't-türâsi'l-'Arabî, Beyrut tsz.

- ATEŞ, Süleyman, *Kur'ân-ı Kerîm ve Yüce Meâli*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul tsz.
- el-BEĞĀVÎ, Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ûd, *Me'âlimü't-tenzîl*, thk. Muhammed Abdullah en-Nemir vdğr., Dâru tayyibe, Riyâd 1412 h.
- el-BEYZĀVÎ, Ebû'l-Hayr Abdullah b. Ömer b. Muhammed, *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*, haz. Muhammed Abdurrahmân el-Mar'aşlî, Dâru ihyâi't-türâsi'l-'Arabî, Beyrut 1418/1998.
- el-BİKĀĪ, Ebû'l-Hasen İbrâhîm b. Ömer, *Nazmü'd-dürer fî tenâsübi'l-âyât ve's-süver*, Dâru'l-kitâbi'l-İslâmî, Kâhire tsz.
- el-CEVHERÎ, İsmail b. Hammâd, *es-Sihâh Tâcü'l-luġa ve sihâhu'l-'Arabîyye*, thk. Ahmed Abdülğafûr 'Attâr, IV. Baskı, Dâru'l-'ilm li'l-melâyîn, Beyrut 1990.
- ed-DERVÎŞ, Muhyiddîn, *İ'râbü'l-Kur'âni'l-kerîm ve beyânüh*, III. Baskı, Dâru'l-irşâd, Humus 1412/1992.
- DURMUŞ, İsmail, "Tâ", *DİA*, İstanbul 2010.
- EBÛ HAYYÂN el-ENDELÛSÎ, Muhammed b. Yûsuf, *Tefsîru'l-Bahri'l-muhit*, thk. 'Âdil Ahmed Abdülmevcûd vdğr., Dâru'l-kütübi'l-'ilmiyye, Beyrut 1413/1993.
- EBÛ'l-LEYS es-SEMERKANDÎ, Nasr b. Muhammed b. Ahmed, *Tefsîru's-Semerkandî*, thk. 'Âdil Ahmed Abdülmevcûd vdğr., Dâru'l-kütübi'l-'ilmiyye, Beyrut 1413/1993.
- EBÛSSUÛD EFENDÎ, Muhammed b. Muhammed el-'Îmâdî, *İrşâdü'l-'akli's-selîm ilâ mezâye'l-Kitâbi'l-kerîm*, thk. Abdülkâdir Ahmed 'Atâ, Mektebetü'r-Riyâzi'l-hadîse, Riyad tsz.
- el-EZHERÎ, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed, *Tehzîbü'l-luġa*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn vdğr., ed-Dâru'l-Misriyye li't-te'lîf ve't-terceme-Dâru'l-kâtibi'l-'Arabî, Kâhire 1967.
- FAHRUDDÎN er-RÂZÎ, *Mefâtîhu'l-ġayb*, Dâru'l-fikr, Beyrut 1401/1981.
- el-FERRÂ, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Ziyâd, *Me'âni'l-Kur'ân*, III. Baskı, 'Âlemü'l-kütüb, Beyrut 1403/1983.
- el-FEYYÛMÎ, Ahmed b. Muhammed, *el-Misbâhu'l-münîr*, Mektebetü Lübnân, Beyrut 1987.
- el-FÎRÛZÂBÂDÎ, Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb, *el-Kâmûsü'l-muhît*, el-Hey'etü'l-Misriyyetü'l-'âimme, Kâhire 1398-1400/1978-1980.

- el-HALÎL b. AHMED el-FERÂHÎDÎ, Ebû Abdîrrahmân, *Kitâbü'l-'Ayn*, thk. Mehdî el-Mahzûmî-İbrâhîm es-Sâmerrâî, Müessesetü'l-a'lemî li'l-matbû'ât, Beyrut 1408/1988.
- el-HÂZİN, Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed, *Lübâbü't-te'vîl fî me'âni't-tenzîl*, tashih Muhammed Ali Şâhîn, Dâru'l-kütübi'l-'ilmiyye, Beyrut 1415/1995.
- İBN 'ÂDİL, Ebû Hafs Ömer b. Ali, *el-Lübâb fî 'ulûmi'l-Kitâb*, thk. 'Âdil Ahmed Abdülmevcûd vdğr., Dâru'l-kütübi'l-'ilmiyye, Beyrut 1419/1998.
- İBN 'ATIYYE, Ebû Muhammed Abdülhak b. Ğâlib, *el-Muharreru'l-vecîz*, thk. Abdüsselâm Abdüşşâfi Muhammed, Dâru'l-kütübi'l-'ilmiyye, Beyrut 1422/2001.
- İBN CİNNÎ, Ebü'l-Feth Osman, *el-Muhteseb*, thk. Muhammed Abdülkâdir 'Atâ, Dâru'l-kütübi'l-'ilmiyye, Beyrut 1419/1998.
- İBN CİNNÎ, Ebü'l-Feth Osman, *el-Münsif*, thk. Muhammed Abdülkâdir 'Atâ, Dâru'l-kütübi'l-'ilmiyye, Beyrut 1419/1999.
- İBN DÜREYD, Ebû Bekir Muhammed b. el-Hasen, *Cemheretü'l-luġa*, thk. Remzi Münîr Ba'lebekkî, Dâru'l-'ilm li'l-melâyîn, Beyrut 1987-1988.
- İBN EBÎ HÂTİM, Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, thk. Es'ad Muhammed et-Tayyib, Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, Mekke-Riyad 1417/1997.
- İBN FÂRİS, Ebü'l-Hüseyn Ahmed, *Mu'cemü Mekâyisi'l-luġa*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn, Dâru'l-fikr, ysz. 1399/1979.
- İBN FÂRİS, Ebü'l-Hüseyn Ahmed, *Mücmelü'l-luġa*, thk. Şihâbüddîn Ebû 'Amr, Dâru'l-fikr, Beyrut 1414/1994.
- İBN KESÎR, Ebü'l-Fidâ İsmâîl b. Ömer, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, thk. Sâmî b. Muhammed es-Selâme, II. Baskı, Dâru tayyibe, Riyâd 1420/1999.
- İBN KUTEYBE, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim, *Ğarîbü'l-Kur'ân*, thk. es-Seyyid Ahmed Sakr, Dâru ihyâi'l-kütübi'l-'Arabiyye, Kâhire 1378/1958.
- İBN MANZÛR, Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânü'l-'Arab*, Dâru Sâdır-Dâru Beyrut, Beyrut 1388/1968.
- İBN SÎDE, Ali b. İsmail, *el-Muhkem ve'l-muhîtu'l-a'zam*, thk. Abdülhamîd Hindâvî, Dâru'l-kütübi'l-'ilmiyye, Beyrut 1421/2000.
- İBNÛ'L-CEVZÎ, Ebü'l-Ferec, *Zâdü'l-mesîr fî 'ilmi't-tefsîr*, III. Baskı, el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut 1404/1984.
-

- İSMÂİL HAKKI BURSEVÎ, *Tefsîru Rûhi'l-beyân*, Mektebetü Eser, İstanbul 1389 h.
- el-KURTUBÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi' liahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Hişâm Semîr el-Buhârî, Dâru 'âlemi'l-kütüb, Riyâd 1423/2003.
- MA'MER b. el-MÜSENNÂ, Ebû 'Ubeyde, *Mecâzü'l-Kur'ân*, thk. Fuat Sezgin, Mektebetü'l-Hâncî, Kâhire 1374/1954.
- el-MÂTÜRÎDÎ, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd, *Te'vîlâtü Ehli's-sünne*, thk. Fâtîma Yûsuf el-Hiyemî, Müessesetü'r-risâle nâşirûn, Beyrut 1425/2004.
- el-MÂVERDÎ, Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed, *en-Nüket ve'l-uyûn*, thk. es-Seyyid b. Abdilmaksûd b. Abdirrahîm, Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrut tsz.
- MEKKÎ b. EBÎ TÂLİB, *Müşkilü i'râbi'l-Kur'ân*, thk. Hâtîm Sâlih ed-Dâmin, Müessesetü'r-risâle, Beyrut 1405 h.
- el-MUFADDAL ed-DABBÎ, *Dîvânü'l-Mufaddaliyyât*, Matba'atü'l-âbâi'l-yesû'îyyîn, Beyrut 1920.
- MUKÂTİL b. SÜLEYMAN, Ebü'l-Hasen, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, thk. Ahmed Ferîd, Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrut 1424/2002.
- el-MÜBERRED, Ebü'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd, *el-Kâmil fi'l-luğa ve'l-edeb*, thk. Yahyâ Murâd, Müessesetü'l-muhtâr, Kâhire 1431/2010.
- MÜTERCİM ÂSİM EFENDÎ, *Kâmûs Tercümesi*, el-Matba'atü'l-bahriyye, İstanbul 1304 h.
- en-NEHHÂS, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed, *İ'râbü'l-Kur'ân*, thk. Abdülmün'im Halîl İbrâhîm, Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrut 1421 h.
- en-NEHHÂS, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed, *Me'âni'l-Kur'ân*, thk. M. Ali es-Sâbûnî, Mekke 1409 h.
- en-NESEFÎ, Ebü'l-Berekât Abdullah b. Ahmed, *Medârikü't-tenzîl ve hakâiku't-te'vîl*, thk. Yûsuf Ali Büdeyvî, Dâru'l-kelemi't-tayyib, Beyrut 1419/1998.
- NİZÂMÜDDÎN en-NÎSÂBÛRÎ, el-Hasen b. Muhammed, *Tefsîru Ğarîbi'l-Kur'ân ve reğâibi'l-furkân*, tahrîç: Zekerîyyâ 'Umeyrât, Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, Beyrut 1416/1996.
- er-RÂĞİB el-İSFAHÂNÎ, Ebü'l-Kâsım el-Hüseyn b. Muhammed, *el-Müfredât fi ğarîbi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Seyyid Kîlânî, Dâru'l-ma'rifet, Beyrut tsz.

- SÂFÎ, Mahmûd b. Abdirrahîm, *el-Cedvel fî i'râbi'l-Kur'âni'l-kerîm*, Dâru'r-reşîd, Dımaşk 1418 h.
- es-SÂHİB İSMÂİL b. 'ABBÂD, *el-Muhît fî'l-luğa*, thk. Muhammed Hasan Âl-i Yâsîn, 'Âlemü'l-kütüb, Beyrut 1414/1994.
- es-SALEBÎ, Ebû İshâk Ahmed, *el-Keşf ve'l-beyân*, thk. Ebû Muhammed b. 'Âşûr, Dâru İhyâ't-türâsi'l-'Arabî, Beyrut 1422/2002.
- SARI, Mehmet Ali, "Harf", *DİA*, İstanbul 1997.
- es-SÜYÛTÎ, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekir, *ed-Dürri'l-mensûr fî't-tefsîr bi'l-me'sûr*, thk. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Türkî, Merkezü hicr li'l-buhûs ve'd-dirâsâti'l-'Arabiyye ve'l-İslâmiyye, Kâhire 1424/2003.
- eş-ŞEVKÂNÎ, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *Fethu'l-kadîr*, Dâru'l-fikr, Beyrut 1403/1983.
- et-TABERÎ, Ebû Ca'fer Muhammed İbn Cerîr, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Türkî, Hicr li't-tibâ'a ve'n-neşr, Kâhire 1422/2001.
- el-'UKBERÎ, Ebü'l-Bekâ Abdullah b. el-Hüseyn, *et-Tibyân fî i'râbi'l-Kur'ân*, el-Matba'atü'l-meymeniyye, Mısır 1306 h.
- YAZIR, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili: Yeni Mealli Türkçe Tefsir*, T.C. Diyanet İşleri Reisliği Neşriyatı, Matbaai Ebüzziya, İstanbul 1935-1939.
- ez-ZEBÎDÎ, Muhammed Murtazâ, *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*, thk. Ali Hilâlî vdğr., el-Meclisü'l-vatanî li's-sekâfe ve'l-fünûn ve'l-âdâb, Kuveyt 1422/2001.
- ez-ZECCÂC, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî, *Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbüh*, thk. Abdülcelîl Abdüh Şelebî, 'Âlemü'l-kütüb, Beyrut 1988.
- ez-ZEMAŞERÎ, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer, *Esâsü'l-belâğa*, thk. Muhammed Bâsil 'Uyûn es-Sûd, Dâru'l-kütübî'l-'ilmiyye, Beyrut 1419/1998.
- ez-ZEMAŞERÎ, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer, *el-Keşşâf 'an hakâiki ğavâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvil fî vücûhi't-te'vîl*, thk. 'Âdil Ahmed Abdülmevcûd vdğr., Mektebetü'l-'ubeykân, Riyâd 1418/1998..

bilimname XXXIV, 2017/2, 223-226
Arrival Date: 01.06.2017, Publishing Date: 31.10.2017

THE ANALYSIS OF SOME INCORPORATION WORDS IN THE QUR'AN IN TERMS OF STRUCTURE AND MEANING

Abdulkadir BAYAM^a

Extended Abstract

There are many verbs and derived names in the Holy Qur'an, and an important part of them is the mazîd, i.e. the aspects which are added letters. The reader can easily determine which they are entering to the aspects consisting of four letters (rubâ'î), or five letters (humâsî) or six letters (sudâsî) by comparison with the similar. On the other hand, some words as *الْمُطَهَّرِينَ* and *ادَارِكُوا* which incorporation carried out in succession or only at the beginning can be ambiguous to the reader in terms of structure, therefore meaning.

Such like incorporation words constituted the subject of our work because it holds an important place in the Qur'an. In this article, the words in question are identified and handled extensively in terms of structure and meaning. The aim is to determine what kind of structure these words have and what meanings they have. In that direction, it is also taken advantage of the knowledge of the leading linguists, commentators and dictionary authors to make evident the subject.

We want to stand on the verb *مَا يَذْكُرُ* located in the verse 269 of al-Baqarah. al-Ukbarî (d. 616/1219) states that the original of *يَذْكُرُ*, i.e. incorporation-free formal is *يَتَذَكَّرُ*, *ت* closes to *ذ* and has been replaced each other to be contracted one letter to another. According to Abû Hayyân al-Andalusî (d. 745/1344) the original of that verb, in other words incorporation-free formal is *يَتَذَكَّرُ* and *ت* has been contracted to *ذ*. Some meanings of the verb of *مَا يَذْكُرُ* are as follows:

^a Assoc. Prof., Erciyes University Theology Faculty, abayam@erciyes.edu.tr

ما يَتَفَكَّرُ أَوْ مَا يَتَّعِظُ بما في القرآن, (does not get advice from his warnings), ما يَتَّعِظُ بما ذَكَرَ (does not think about org et advice from Qur'an), ما يَتَّعِظُ (he does not get advice, derive lessons from mistakes and draw lessons), مَا يَنْتَفِعُ بِالْمَوْعِظَةِ وَالتَّذْكَارِ (does not benefit from advice and reminding), ما يَتَّعِظُ أَوْ مَا يَتَفَكَّرُ فِي الآيَاتِ, (does not take advice or think about the verses). When it is looked at the meanings given for the verb يَتَذَكَّرُ located in the Qur'an, it is generally seen that it takes advice يَتَّعِظُ. اِتَّعِظْ. اِتَّعِظْ means to get advice when the news is made mention or told.

At the end of this study, the results obtained from the structure can be conveyed as follows:

When it is looked at the Qur'an in terms of the verbs subjecting to incorporation which we mention, from aspect (باب) of (لَمْ يَذَكَّرُوا تَفَعَّلَ) أَصَدَّقَ, (يَتَصَدَّقُونَ) يَصَدِّعُونَ, (يَتَشَفَّقُونَ) يَشْفِقُونَ, (لَا يَتَسَمَعُونَ) لَا يَسْمَعُونَ, (تَزَيَّنَتْ) اِزْتَنَّتْ, (يَتَزَكَّى) يَزَكَّى, (يَتَذَكَّرُونَ) ... verbs and (تَطَهَّرُوا) اِطَّهَرُوا, (يَتَطَهَّرُونَ) يَصْرَعُونَ, (يَتَصَعَّدُ) يَصْعَدُ, (أَتَصَدَّقَ) (الْمُنْتَطَهِّرِينَ) الْمُطَهِّرِينَ, (الْمُنْتَصِدِقَاتِ) الْمُصَدِّقَاتِ, (الْمُنْتَصِدِقِينَ) الْمُصَدِّقِينَ, (الْمُنْتَزِلِ) الْمُزْتَلِ, (الْمُنْتَدِي) الْمُدْتِي, (تَذَارَكَ) اِدَارَكَ, (تَذَارَأْتُمْ) اِدَارَأْتُمْ, (تَنَافَلْتُمْ) اِنْفَالْتُمْ تَفَاعَلَ (الْمُنْتَطَوِّعِينَ) الْمُطَوِّعِينَ, (تَذَارَكُوا) اِدَارَكُوا verbs are seen. It is worth mentioning here that there are particles such as اَنْ, لَمْ having many different functions at the beginning of some verbs.

The majority in تَفَعَّلَ aspect of this kind of incorporation words as both the verb and the noun in this kind of idiomatic vocabulary are in front of eyes. However, there are only a few verbs in تَفَاعَلَ aspect. The most commonly used verb among these is undoubtedly يَذَكَّرُونَ verb. When the verb and noun are compared, the verbs have a marginal advantage. All nouns in تَفَعَّلَ aspect are active participle (اسم الفاعل). It is determined that ت of related aspects in these words located in the Qur'an has been incorporated to the ض, ص, ش, س, ز, ذ, د, ث letters which are first root of the word (فَاء الفعل). Most of scholars state that ت has been incorporated to these letters. The reason for incorporation is usually the articulation proximity between ت and these letters, and sometimes they are from the same place. In the related words, after ت was incorporated to aforementioned letters, a conjunctive hamza (همزة الوصل) has

been brought to the head to pronounce the quiescent letter because it has no possibility to start with the quiescent letter. According to some scholars, the purpose of the construction of incorporation is to alleviate pronunciation and the weight on wording (اللفظ). The witnesses (الاستشهاد) brought in statements related with the structure of these words are other similar words located in the Qur'an also. These witnesses are also quoted by a significant part of the commentators. The prosody of some incorporation words has been conveyed different from what it is supposed to be by some scholars. Many of the commentators have been contented with providing the original of these incorporation words, specifying the reason by stating that ت has been incorporated aforementioned letters or expressing that ت has been incorporated directly without justifying with any reason, and have not nearly spoken of prosody subject. In this study, it has been witnessed that al-Zadjdadj (d. 311/923) has generally been reference book for classical commentary books (tafsir) sources and dictionaries regarding incorporation words. After all, principal prosody of an incorporation word in تَفَعَّلَ aspect: Past tense (تَفَعَّلَ (أَفَعَّلَ) تَفَعَّلَ (الماضي)), imperfect (يَتَفَعَّلُ (يَفَعَّلُ) يَتَفَعَّلُ (المضارع)), infinitive (تَفَعُّلًا (المصدر)), active participle (تَفَاعُلًا (أَفَاعُلًا) تَفَاعُلًا (الفاعل)), imperative (تَفَاعَلْ (أَفَاعَلْ) تَفَاعَلْ (أَمْرُ الْحَاضِرِ)). تَفَاعُلَ aspect: Past tense (تَفَاعَلْ (أَفَاعَلْ) تَفَاعَلْ (الماضي)), imperfect (يَتَفَاعَلُ (يَفَاعَلُ) يَتَفَاعَلُ (المضارع)), infinitive (تَفَاعُلًا (أَفَاعُلًا) تَفَاعُلًا (المصدر)), active participle (تَفَاعُلًا (أَفَاعُلًا) تَفَاعُلًا (الفاعل)), imperative (تَفَاعَلْ (أَفَاعَلْ) تَفَاعَلْ (أَمْرُ الْحَاضِرِ)).

It has been reached regarding the meaning of such words to the following conclusions: A large number of classical commentaries have been looked at for the meanings of these incorporation words. These meanings have been confirmed from the classical dictionaries as well. In the sources of commentaries, it is seen that the meanings of these words are first and foremost confronted with their originals in تَفَعَّلَ and تَفَاعُلَ aspects, that is to say incorporation-free status, but it has no been content with this, and have been given place to other possible meanings. As for the fineness of meaning which incorporation signs and glazed meanings, It is worth noting that they were substantially got in touch with in the work of al-Biqâ'î (d. 885/1480). al-Biqâ'î has an undisputed superiority in this matter. For example, while the meaning of ادَّارَأْتُمْ verb located in the verse 72 of al-Baqarah is being met with its incorporation- free form تَدَارَأْتُمْ (you pushed one another, i.e. you threw to

each other) in commentary books, it has been reflected the meanings such as "you fell into a dispute", "you threw the murder each other". The subtleties of meaning in incorporation are as follows: when they have disbelieved the killing, it has been pointed out hiding it with the incorporation "فَادَارَأْتُمْ فِيهَا" wording, that is to say, each group from them has got back and ascribed the murder another. It has been stated in classical dictionaries that تَدَارَأْتُمْ means "you disagreed and pushed" and إِدَارَأْتُمْ as well. Thus, the meaning has been confirmed. In other cases, it can be said that this view is dominant also. On the other hand, it is emphasized that the expression power of this sound and inspiration would be lost, the power exuded to the meaning of this verb would be deflated, for example, when it has been located تَتَأَفَلْتُمْ verb instead of اتَّأَفَلْتُمْ verb situated in a verse. It is not possible to participate this. Because this is the courses of wondrous nature of the Qur'an.

If aforementioned incorporation words have typically located as تَتَأَعْلُ or تَتَأَعْلُ aspect in the Qur'an, they have been given place as far as possible, and this has contributed to the establishment of links between the two meanings use. Apart from some meaning subtleties that incorporation has shown, it is seen that there is a sense of coexistence and harmony between these two uses. It is worth noting that incorporation usually refers to the meaning of concealment.

Keywords: Qur'an, Arabic Language, word structure, meaning.

